

Յովհ. Կրաքացեան.

ԱՐՅՐԵՆԻ ԼԵՅՈՒ

Դ
ՏՎՐԻ

ՍԵՐՍԱՆԴԻՄՈՐ

70
ԿՈՊԷԿ

ՅՈՒՆ. ԱՐԱՐԱՋԵԱՆ

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ

ԶՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Յոսիպ Բուկին

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ

Հայաստանի հայկական-ժիտական և պետական դպրոցների բարձր
բաժինների համար:

ԱԼԷԲՍԱՆԴՐԱՊՈԼ

Տպարան Յ. Գ. Սանդիկանցի

1914

ԿՖՍՍԿ 02 ՄԴԿԵ

0000000000 2000

U U 8 6 7 5 4 3 2 1 0

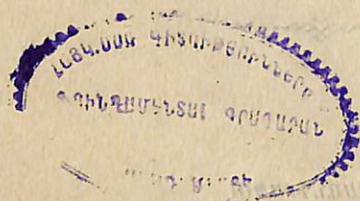
2000000000

Unfettered.

0000000000

Unfettered
182

Unfettered

ԱՌԱՋԻՆ ԲԱԺԻՆ

ԴՊՐՈՑ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆ

ԱՇԱԿԵՐՏԻ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻՑ

(Ըստ Դ. Ամիրխանի)

Յով. Արարաջեան

Այսօր նոր դպրոցական տարւայ սկիզբն է և առաջին օրը, երբ ես պէտք է սկսեմ ուսանել բարձր բաժանմունքում: Երբ ես պատրաստուում էի դպրոց գնալ, հայրս ասաց ինձ.

— Զաւակս, այժմ ամենքն էլ ուսանում են. բանւորներն՝ ինն ժամւայ աշխատանքից յետոյ, երեկոները գնում են դպրոց: Ով որ լի օրերը ժամանակ չունի, կիրակի օրերն է վարժարան գնում. զինւորներն անգամ՝ զինավարժից վերադառնալով, գիրք են վերցնում ձեռքերը:

«Այս իսկ բոլէին, երբ դու գնում ես դպրոց, հէնց մեր քաղաքում միքանի հազար աշակերտ նոյնպէս այնտեղ են դիմում: Բացի այդ՝ բոլոր երկրների մանուկների մի անհամար բազմութիւն ամէն առաւօտ շտապում է դպրոց— թէ խաղաղ զիւղերում, թէ աղմկալից քաղաքներում, ծովերի և լճերի ափին, կիզիչ արեգակի տակ, ցրտի և ձեռն երկրներում:

«Այդ մանուկները տարբեր հազուստներ են կրում, տարբեր տարբեր լեզուներով են խօսում,— սակայն այդ միլիօնաւոր երեխաները գնում են ուսումնս ստանալու:

«Նրանցից ոմանք գնում են ոտաբոբիկ, ուրիշները սահնակով կամ կռօքով, միքանիսը մակոյկներով ջրանցքների վրայից,

շատերը ոտքի սահնակներով կամ երկաթուղով,—և այս բոլորը
 քրքերը ձեռքերին դպրոց են դիմում:

«Սիրերիայում դպրոցները ծածկւած են ձիւնով, Արաբիա-
 յում դրանք տեղաւորւած են ստերաշատ արմաւենիների հովա-
 նու տակ. սակայն ամեն տեղ էլ այդ դպրոցներում ուսանում են
 քեզ նման մանուկներ, ուսանում են տարբեր ձևերով, այլ և այլ
 եղանակներով, բայց և այնպէս այն, ինչ որ դու ես սովորում:
 Երեւելայի բոլոր ազգերի ուսանող մանուկներից կազմւած այս
 ահագին բանակը: Եւ դու էլ մէկն ես այդ բանակը կազմողներից:
 Եթէ ուսումը չլինէր, մարդիկ կըմոռանային բոլոր գիտութիւն-
 ներն ու արեւստները, նորից վայրենի դրութեան մէջ կընկնէին,
 վայրենիներ կըդառնային: Ուսման մէջ է լոյսը, նրանումն է մեր
 յոյսն ու երջանկութիւնը:

«Համարձակ առաջ դիմիր ուրեմն, մեծ բանակի փոքրիկ զին-
 ւոր:

Թւէք ուսման օգուտները: Ի՞նչ դպրոցներ կան ձեր քաղաքում,
 կամ գիւղում: Ի՞նչ լեզուներով են սովորում այդ դպրոցներում: Նկա-
 րագրեցէք ձեր դպրոցի կեանքը:

Մ Ա Յ Ր Ե Ն Ի Լ Ե Չ Ո Ւ

Ս. Նազարեան

Ս. Նազարեան

Մայրենի լեզու, մայր ենի բարբառ,
 Ախորժ, ընտանի իմ հոգու համար.
 Առաջին դու խօսք ականջիս հասած,
 Դու, սիրոյ քաղցրիկ առաջին յօդւած,
 Մանկական լեզւիս թոթովանք տկար,
 Հնչում ես իմ մէջ դու միշտ, անդադար:

Գեղեցիկ լեզու, հրաշալի լեզու,
 Այդ ինչպէս քաղցր հնչում ես ինձ դու.
 Կամ իմ աւելի քաջ ծանօթանալ
 Քո ձոխ գանձերին, հոգով հայանալ.
 Ասես թէ անա կանչում էին ինձ
 Պապեր և հայրեր խոր գերեզմանից:

Հնչիր, դու հնչիր այժմ և յաւիտեան,
 Մայրենի լեզու, բարբառ սիրական,
 Արի, բարձրացիր հնութեան փոշուց,
 Դու, իմ հայ լեզու, մոռացւած վաղուց.
 Ըզգեցիր նոր կեանք սուրբ զրւածքներով,
 Ար ամենայն սիրտ վառւի քո սիրով:

ՆՈՐ ՈՒՍՈՒՅԻՉԸ

(Ըստ Դ. Ամիրխի)

Յովհ. Արարչեան

Երբ մենք զասարան մտանք, մեր նոր ուսուցիչն արդէն
 նստած էր իր տեղում: Նրա անցեալ տարւայ աշակերտները,
 մէկը միւսի յետեից, մեր մօտից անցնելով, մօտենում էին դը-
 ռանը և գլուխ տալիս նրան:

Աշակերտներից միքանիսը ներս էին մտնում, բռնում նրա
 ձեռքը, բարևում և դուրս վազում: Երևում էր, որ նրանք սի-
 բում էին իրանց նախկին ուսուցչին և կողքին նրա մօտ մնալ:
 Վարժապետը բոլորին «բարև» էր ասում և սեղմում նրանց մեկ-
 նած ձեռքերը:

Նա ուշի-ուշով մէկ-մէկ նայեց բոլորիս, յետոյ սկսեց թե-
 լադրել մեր դասը և թելադրելով անց ու դարձ էր անում նստա-
 րանների միջով: Այդ միջոցին մանուկներից մէկը յետեից բար-
 ձրացաւ նստարանի վրայ և սկսեց ծաղրածութիւններ անել: Վար-
 ժապետն յանկարծ յետ նայեց և աշակերտն իսկոյն նստեց տե-
 դը, գլուխը քարշ, սպասելով, որ պատիժ է ստանալու: Ուսուցի-
 չը ձեռքը դրեց նրա գլխին և ասաց.

— Էլ այդպիսի բան չանես: — Ուրիշ ոչինչ:

Ապա նա մօտեցաւ սեղանին և շարունակեց թելադրել: Թե-
 լադրութիւնը վերջացնելով՝ նա մի բոլակ լուռ նայեց մեզ և յե-
 տոյ սկսեց անդարտ խօսել իր կոշտ, բայց բարի ձայնով:

— Լսեցէք, ինչ պէտք է ասեմ ձեզ: Մենք միասին անցկա-
 ցնելու ենք մի ամբողջ տարի. եկէք, լաւ անցկացնենք այդ տա-
 րին: Սովորեցէք և լաւ պահեցէք ձեզ: Ես ընտանիք չունիմ —

դուք բոլորդ իմ ընտանիքը կըկազմէք: Անցեալ տարի ունէի մի մայր, նա էլ մեռաւ: Այժմ ես, բացի ձեզանից—իմ աշակերտներից, ոչ ոք չունիմ աշխարհիս երեսին. ոչ մի կապ, ոչ մի հոգս, բացի ձեզանից: Դուք կըլինիք իմ զաւակները: Ես կըսիրեմ ձեզ, դուք էլ ինձ սիրեցէք: Ես չէի ցանկանայ պատժել որեւէ մէկիդ: Յոյց աւէք, որ դուք գովելի մանուկներ էք, այն ժամանակ մեր դպրոցը կըկազմէ մի ընտանիք և դուք կըլինիք իմ մխիթարութիւնն ու պարծանքը: Ես չեմ ուզում, որ դուք բառերով խոստանաք ինձ այդ. հաւատացած եմ, որ ձեր սրտերի մէջ դուք արդէն «այո» ասացիք, բայց յետոյ գործով ցոյց կըտաք այդ:

Այդ րոպէին դպրոցի ծառան զանգը աւեց: Մենք ըսկսեցինք հանդարտ դուրս գալ դասարանից, իսկ չարութիւն անող սղան մօտեցաւ վարժապետին և դողդոջիւն ձայնով ասաց.

— Ներեցէք ինձ, պարոն ուսուցիչ:

Վարժապետը համբուրեց նրա ճակատն ու ասաց.

— Գնա, խաղա, գաւաղա:

Պատմեցէք թէ ի՞նչպէս անցկացրիք դուք անցեալ տարին դպրոցում:

Ա Ն Գ Ր Ա Գ Է Տ

(Սիրոկոմէայից)

Յ. Յովնանիսեան

Երբէք մէկին չեմ նախանձում

Ես աշխարհիս երեսին,

Միայն, զրազէտ դուք պարոններ,

Նախանձում եմ ձեր բաղդին:

Ախ, գլխացէք գեղջուկ որբիս,

Մի լաւութիւն միայն արէք

Տէք մի թերթ ինձ ճերմակ թուղթ,

Մի փետուրէ գրիչ աւէք,

Եւ ինձ գրել սովորեցրէք,

Սովորեցրէք լաւ, շուտով,

Որ գրիչս կայծակից էլ

Սրագ թռչէ գրելով:

Որ պատմելով թղթի վրայ
Ես ձեզ ցոյց տամ ամեն բան —
Մեր աշխատանք, մեր շարժարանքն
Ու մեր խաչը վկայութեան...
Կըյայտնէի, ինչ ցնորքներ,
Ինչ մտքեր կան իմ գլխում,
Մի ողջ աշխարհ ցոյց կըտայի
Ես անմահ պատկերում...
Բայց այժմ անհետ չքանում են
Բոլոր իմ քաղցր երազներ.
Ես անդրազէտ, ես անուս եմ...
Սովորեցրէ՛ք, պարոններ:
Կըզրէի ես առաջուց,
Ինչ եմ տեսնում երազում...
Այս երազներն այնպէս շքեղ,
Հրաշալի են...
Ահա գեղջուկ մատաղ աղջիկն
Հունձ է անում եռանդով,
Նրան հրեշտակն երկնքիցը
Ժպտում է վառ աչերով...
Երեւի թէ կարեկցում է
Նա հնձուրին... և նրան
Արտուտիկը կամի սփոփել
Իր երգովը քաղցրաձայն...
Կըզրէի, ինչպէս ամառն
Արշալոյսն է փայլափայլում
Եւ քարերին զարնւելով՝
Կայտառ ջուրն է խոխոջում.
Ինչպէս արտում ցորենի հետ
Զրոյց է անում մեղմ քամին
Եւ աղօթքի հրաւիրում է
Փոքրիկ զանգը մեր ժամին.
Ես աղօթել կամենում եմ,
Բայց չգիտեմ աղօթքներ —

Ես անգրագէտ, ես անուս եմ...

Սովորեցէք, պարոններ:

Ազնիւ գործ է՝ թէ մարդ գրել

Իր խօսքերը կարենայ:

Բոլորն, ինչ որ մտածում է,

Բոլորն, ինչ որ գլուխը գայ.

Գրչով պատմէ այն ամենը,

Ինչ դիզւել է իր սրտում,

Ճշմարտութիւն միշտ քարոզէ,

Բարի գործի մեծութիւն:

Լաւ է նոյնպէս, թէ կարող է,

Գրչով կծու խօսքերին

Պատասխանէ — սուսերի պէս

Կրհարածէ չարերին:

Ես շատ անգամ ծաղր եմ լսում,

Բայց իմ ուսեալ թշնամուն՝

Սիրտս այրւում է, պատասխանի

Ձունիմ բնաւ զօրութիւն.

Եւ զուր տեղը ես տանջւում եմ,

Եւ յուզւում եմ, և դողում,

Եւ միմիայն թղթի վրայ

Անմիտ կերպով խաղմզում.

Ինձ ծաղրում են, և ամօթու

Կարմրում են իմ աչտեր...

Ես անգրագէտ, ես անուս եմ...

Սովորեցէք, պարոններ:

Շատ լաւ բան է գիր իմանալ:

Գրագէտ է վաշխառուն.

Գրագէտ են դատարանի

Ծառայողներն անկշտում.

Եռանդով էլ նրանք գրում են,

Նրանց է դրախտն աշխարհի,

Իսկ գրելն, ինչ փոյթ, որ խեղճ

Մարդու հոգին պիտ հանի...

Շուտով, շուտով գրիչ տւէք,

Սովորեցէք դորձ ածել,

Կամիմ գրել ազգիս համար,

Նրա համար աշխատել,

Եւ ես նրան կը պաշտպանեմ

Չարագործից, յիմարից,

Կարտագրեմ Աւետարանն

Ես բոլորը սկզբից...

Ա՛յ դու, սագ իմ ճերմակ թևիկ,

Քեզ տւել եմ կերակուր,

Քեզ սիրել եմ, փոխարէնը

Թևիցդ ինձ մի գրիչ տո՛ւր.

Սիրուն դու սագ, տո՛ւր, խնդրում եմ,

Ինձ թռչելու գոյգ թևեր,

Ուր ամենքը գրագէտ են...

Սովորեցէք, պարոններ:

ՂԱՐԱ-ԽԱՆՈՒՄ

(Մ. Սիրիբեակ)

ա.

Աշնան սկիզբն էր. արդէն բոլոր քոչւորները իջել էին սարերից գիւղը, որ ամառը գրեթէ դատարկ էր մնացել:

Կէսօրից շատ անց էր: Յանկարծ գիւղի ծայրին շները կատաղաբար հաչեցին ու մի քանի բոլակից բոլոր տների կտուրներից հարիւրաւոր շներ ձայնակցեցին նրանց: Ի՞նչ էր պատահել:

Գիւղը մի կին էր եկել, սև շորերը հագին, գլուխը բաց: Ոչ ոք առհասարակ չէր մտնում այդ հեռաւոր, խուլ անկիւնը. հազարից մի անգամ մի որևէ պաշտօնեայ էր երևում: Ողջ գիւղը դուրս թափւեց, թուրք տղաներն իսկոյն շրջապատեցին սայլը, որտեղ իրերի վրայ նստած էր այդ նորեկ կինը, ու ազդադնում էին.

— Դարա-խանո՛ւմ, Դարա-խանո՛ւմ:

Առաջին անգամ էին տեսնում մի քաղաքացի կին. իրանց մայրերը ման էին գալիս պայծառ չթէ շորերով կամ ցնցոտիներով և գլուխը ծածկում:

Եկած կինը հարցրեց՝ ուր է տանուտէրը: Սայլը կանգ առաւ ծուած, անպատուհան, երգիկին կոտրած կարաս տնկած մի տան առջև: «Ա՛յս է տանուտէրի տունը», — զարմացաւ կինը: Օտար գիւղացի սայլապանը բացատրեց թէ՛ «էստեղի թուրքերը բոլորն էլ էսպիսի տներում են ապրում, խանում... Ոչ մարդավարի տուն-տեղ ունեն, ոչ էլ ուտել-խմել գիտեն»:

Աւելի զարմացաւ Ղարա-խանումը, երբ իմացաւ, որ ամբողջ գիւղում ոչ հաց կայ, ոչ ձու, կաթն էլ հազիւ թէ ճարւի: Ամեն ինչ պէտք է մոլլայից փոխ առնէր... Բայց թուրքերն էլ պակաս չզարմացան, երբ յայտնւեց, որ Ղարա-խանումը եկել է դպրոց բանալու:

Ի՞նչներին է պէտք դպրոցը: Եւ էլ ի՞նչ պիտի սովորեցնի կինարմատը: Մազը երկար, խելքը կարճ: Թուրքական դպրոցներում սովորեցնում էին մոլլաները:

Գիւղացիք խումբ-խումբ հաւաքւում էին, աղմկում, վերջապէս եկան մոլլայի մօտ ու խորհուրդ հարցրին.

— Զեռին թուղթ ունի, — յայտնեց ցաւակցելով մոլլան: — Բաց է անում՝ բաց անի: Միայն թէ ոչ ոք պարտական չէ որդուն նրա մօտ տալու: Ով ուզում է՝ կըտայ, ով չէ՝ հօ չէ... Էն էլ է դըւած, որ պիտի սովորեցնի մենակ աղջկներին:

Բ.

Ղարա-խանումին տւին մի ետ ընկած, պարտապ տնակ: Տասնեակ վերստ հեռւից մշակներ ապսպրեց և կարողացաւ մի կերպ պատերի ծակոտիները ծեփել տալ, կոտուրը ամրացնել, երգիկը ծածկել, մի պատի մէջ երկու պատուհան բաց անել, յատակը հաւասարացնել ու խաիրով փոխել: Սենեակի մի կողմը, որ վարագուրով էր բաժանւած, պիտի խանութի ննջարանը լինէր, միւս մասը դասարան:

Սկզբում աշակերտ գրեցին միայն երկու աղջիկ, որոնց բերել էին մայրերը բոլորովին մերկ: Ղարա-խանումը հագցրեց նը-

բանց և կուշտ կերակրեց. ամբողջ գիւղն իրար անցաւ: Մի անգամից ընդունեցին երեսունի չափ աղջիկներ, աւելի տեղ չբերար... Մայրերը բերում էին ծծի երեխաներին ու պահանջում, որ նրանց էլ ընդունի... Նրանց բան հասկացնել անկարելի էր լինում:

Թուրք տղաներն էլ գայրանում էին. նրանցից միմիայն Սնմեղը կարողացաւ տեղաւորել դպրոցում, այն էլ նրա համար, որ յանձն առաւ սենեակը մաքրել, ջուր բերել ու ծառայի պաշտօն կատարել: Բայց հէնց առաջին օրը Սնմեղը գողացաւ Ղարա-խանումից մի մկրատ: Վարժունին ձեռքսրեց, թէ զլխի չի ընկնում՝ ու ասաւ.

--- Սնմեղ, իմ մկրատը չկայ, անշուշտ մի վատ մարդ է եկել ու տարել: Թէ մի ժամանակ իմանաս, թէ ով է այդ վատ մարդը, խնդրեմ ինձ ոչինչ չասես. ես այդ տեսակ մարդոց երեսը տեսնել չեմ ուզում:

--- Ես չէի, Ղարա-խանում, -- պատասխանեց Սնմեղը. -- ես կհակեմ, որ բռնեմ այդ վատ մարդուն:

--- Հակիր, Սնմեղ, հակիր:

Սնմեղը շարունակում էր իր գողութիւնը: Մի անգամ էլ տեղն ու տեղը բռնեց, գողացած իրերը ձեռքին, բայց այս անգամ Ղարա-խանումն էլ ոչ մի խօսք չասաւ, ուղղակի աչքերին նայեց ու մօտից անցաւ:

Սնմեղը քարացած մնաց. յետոյ գողացած իրերը ձեռքից ցցեց ու դուրս դնաց:

Մի քանի օր չէր կտրողանում Ղարա-խանումի աչքերին նայել. այնուհետեւ տանից էլ ոչինչ չէր կորչում:

Գ.

Դպրոցի շինութիւնը շատ վատ էր ու Ղարա-խանումը յաջորդ ամառը վարպետներ բերել տուաւ ու սկսեց նոր տուն շինել, աւելի բարձր, ընդարձակ, լայն-լայն պատուհաններով և աղիւսէ ծխնելոյցով -- տանիքը կղմինտրից էր, տան մօտ էին բոլոր հարկաւոր շինութիւնները, բակը շրջապատւած էր բարձր պարիս-

պով, իսկ բակից դուրս մի ընդարձակ տեղ չափերով կապած, ապագայ բոստանի համար:

— Շատ փող ունի Ղարա-խանումը, — ասում էին գիւղացիք, նայելով այդ շինութեանը:

Մի քիչ յետոյ Ղարա-խանումը գնեց երկու կով, այծեր, ոչխարներ, հաւ, հնդուհաւ, սագ, բադ և մի բարակ առու անցկացրեց գետից մինչև բոստանը:

Յաջորդ գարնանը աշակերտուհիները նրա հետ բանում էին բոստանում: Գետինն էին փորում, մարգեր ձեռում, ցանում, տրնկում, ջրում, բաղնան անում... Այս գիւղում ոչ մի բոստան չուր, ու թուրք կանայք չգիտէին՝ ինչ բան է կարտոփիլը, կաղամբը, բադրիջանը, բադուկը. շատ-շատ երբեմն ձեռները ընկնում էր մի-մի սոխ կամ վարունգ:

— Փոքրերը որ սովորեն, յետոյ իրանց համար էլ բոստաններ կըշինեն, — մտածում էր Ղարա խանումը:

Դ.

Ամբողջ գիւղը հետաքրքրութեամբ հետևում էր Ղարա-խանումի աշխատութիւններին: Երբ պատրաստում էին սարերը քոչելու, վարժուհին հագիւ հագ համոզեց մի երկու աղքատ ընտանիքների իր մօտ թողնել իրանց աղջիկներին և ամբողջ ամառը, չոգին, նրանց հետ աշխատում էր բաւում և բոստանում:

Գիւղում մնացել էին մի քանի տղամարդ, որոնք ցորենը մի կերպ հնձեցին, կալսեցին, յետոյ նրանք էլ հեռացան սարերը: Միայն կատուները մնացին տներում:

Աշնանամտին, երբ գիւղը նորից կենդանացաւ, բոլորն էլ զարմանքով տեսան, որ վարժուհին ամեն ինչ ունի, — մի քանի տանեակ հաւ, հնդուհաւ, սագ, բադ, գառներ, հորթուկ, տան առջևը ծաղկոց. բադեղը բարձրացել էր դպրոցի պատով, գրեթէ պատահաններից վեր, իսկ բոստանը լի էր ամեն բարիքով:

Ղարա-խանումը զւարթ և ուրախ էր, կաշմես աւելի ջահելացել էր: Օգնական աղջիկների ընտանիքները բաժին ստացան նրա բակի ու բոստանի լիութիւնից:

Դպրոց մտնել ցանկացողների թիւը շատացաւ: Մի ուսուց-

չունի ևս եկաւ քաղաքից: Այս անգամ տղաներն էլ ընդունւեցին: Իսկ երբ եկաւ ամառը, արդէն գիւղացիներէրից աւելի շատերը չուղեցին իրանց երեխաներին տանել սարը ու թողին Ղարա-խանումի մօտ: Դպրոցը կապալով առել էր մի քանի օրավար հող, վարել ու ցանել ցորեն, գարի ու կորեկ:

Ե.

Անցան տարիներ: Դպրոցի շուրջը տնկած պտղատու ծառերը մեծացան. տունը այժմ մի այգու մէջ էր: Բուստանը կրկնակի ընդարձակւել էր: Գիւղի այս և այն ծայրում երեացել էին աւելի լաւ շինած տնակներ, պատուհաններով և ծխնելոյզներով, կղմինտրով ծածկւած. ծառերը հովանաւորում էին նրանց բակերը և տների կողքին կանաչին էին տալիս բոստանները: Առուն մեծացրած էր և ուրախ վազում էր փողոցներով...

Ամառայ ամիսներին գիւղն այլևս չէր ամայանում և բոստաններում ու արտերում իրար կողքի երևում էին աշխատող կանայք ու տղամարդիկ, առողջագէժ և աւելի լաւ հագնւած:

Դրանք մեծ մասամբ Ղարա-խանումի նախկին օգնականներն էին:

Նկարագրեցէք զիտի: Ղրութիւնը Ղարա-խանումի գալուց սուս ևս յետոյ: Ի՞նչ միջոցներով նա բարեկանաց զիտի Ղրութիւնը:

ՔՈՅՐ ԵՒ ԵՂՔԱՅՐ

Ղ. Աղայեան

Երբ Օսանը եղբօրը տարաւ մօտը, սկսեց պատմել նրան, թէ ինչ են դառնում գիւղից քաղաք եկողները. թէ՛ քաղաքի ուսումնարանները լաւ են, սովորեցնում են մի քանի լեզու, թէ՛ շատ անգամ գիւղից աղքատ երեխէք են գալիս և ուսում առնելով՝ դառնում են վարժապետներ, գրագիրներ, չինովնիկներ. թէ ինչպէս նրանք հարուստի փեսայ են դառնում ու իրանք էլ հարստանում. թէ ինչպէս ահա այս և այն անձը աղա է դառել, էլ ոչովի չի հաւանում, մոռացել է իր ստոր ծագումը...

Այսպէս՝ երբ տան միւս անդամները զնացել էին իրանց գործին, քոյր ու եղբայր առանձնացած, մտածում էին, թէ ինչպէս լաւ կըլինէր Արուսթիւնի համար, — մնալ քաղաքումը, թէ՛ էլի ետ դառնալ դէպի գիւղ:

— Զէ, լաւ կանես, որ էլ գիւղը չգնաս, — ասաց Օսանը, — էնտեղ ինչ պիտի սովորես, էդ տէրտէրն ինքն ինչ գիտէ, որ քեզ ինչ սովորեցնէ . .

— Էդ մի ասիլ, — սլաշտ:պանեց Արուսթիւնն իր տէրտէրին. — Էդպէս տէրտէր էս քաղաքումը չի լինիլ, դա մէկ անյայտ փրկսփայ է, կաթողիկոսը որ զիտենայ, եպիսկոպոսի խաչ կըտայ . .

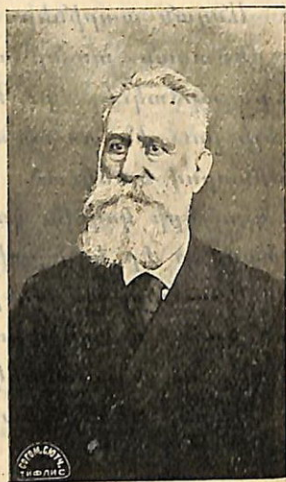
— Ի՞նչ ես ասում, ա՛ տղայ, — ընդգիմախօսեց Օսանը: — Դա մեր Ուլակիմի մօրաքրոջ որդին է, ես միթէ չեմ ճանաչում դրան. մէկ օր խօսք բացեց, ես հարցրի Ուլակիմին, նա թէ՛ «ճգնաւոր, բարեսիրտ մարդ է, գրա համար սուտն ու ճշմարիտը մէկ է, երկուսին էլ հաւատում է, միայն թէ տպւած լինի: Էստեղ գիմնադիւմն էնպէս բաներ են սովորեցնում, որ դա իրան օրումը լսած չի լինիլ: Մեր հարեան Սառի տղայ Եագօրը հիմի գիմնազիի չորրորդ դասարանն է: Նրա մէջը էնպէս բաներ է ասում նրանից, որ մարդ լսում է, մնում զարմացած:

— Ի՞նչ բաներ է ասում:

— Ասում է՝ իմ տղան հիմի գիտէ, թէ Էստեղից մինչև Մասկով սայլի անիւը քանի անգամ է պտոյտ գալիս. նա, ասում է, գիտէ թէ Աղամից մինչև հիմա քանի բոպէ է անցել, նա, ասում է, իմանում է, թէ մեր ողջ աշխարհը ջրով ու ցամաքով, իրանց միջի եղածովը քանի մոխալ կը լինի, ու էլի ուրիշ էսպէս բաներ: Ասա, քո տէրտէրն էդ գիտի՞, քեզ ասել է...

— Ես որ քաղաքումը մնամ, էդ բաները կըսովորեմ:

— Իհարկէ, կըսովորես: Որ մտնես Վանքի ուսումնարանը

Ղ. Աղայան

(Ներսիսեան զպրոց), յետոյ տէրաէր կըդառնաս. ուզենաս՝ գրադիր կըդառնաս կօնսիստորումը, կամ թէ չէ՝ վարժապետութիւն կանես, ժամուռն էլ տիրացութիւն: Թէ որ խելօք կըլինիս, մի հարուստի փեսայ կըդառնաս և մի հարուստ եկեղեցու վրայ էլ քահանայ կըձեռնադրես: Կամ թէ չէ՝ կըմտնես գիմնազիա, էնտեղ լաւ ուսեսերէն կըսովորես, յետոյ կըմտնես ծառայութեան, չինովնիկ կըդառնաս, տարէցտաշի չինդ կըբարձրանայ, մեծ մարդ կըդառնաս:

—Որ գիմնազումը լաւ սովորեմ յետոյ մովրով էլ կըդառնամ, չէ...

—Մովրովն ինչ է. դու նրանցից էլ մեծ մարդ կըդառնաս, եներալ կըդառնաս:

—Ո՛հ, ինչքան մեծ մարդ կըլինիմ... Մի՞թէ, իրաւ, էդքան կըբարձրանամ... Ես քչով էլ կըբաւականանամ: Եթէ մի հասարակ թարգման էլ դառնալու լինեմ, ես էլի կըմտնեմ գիմնազիա: Ա՛յ, մեր գեղըցիք. որ ոչ լեզու գիտեն, ոչ օրէնք, մի հասարակ եասաւուրի առաջին փափախնին վեր են առնում, կշտին կուշ գալիս: Քանի անգամ եմ տեսել մովրովին մեր հօրը ծածելիս: Նոր չէ՞ր, որ բերգումն էլ նստեցրին, ուզում էին Սիբիր ուղարկեն, թէ դու ինչ իրաւունքով ես վիճում կնեագների հետ, ինչո՞ւ ես ասում՝ էգ հոգերը նրանցը չի, գօռով են յափշտակել: Մէկ անգամ էլ մովրովը տարել էր մօտը, էլ բաց չէր թողնում, թէ՞ «դու ինձ պէտք ես, լեզու գիտես, քաջ մարդ ես, ինձ պէտք է օգնես, որ բոլոր աւագակներին բռնոտենք»: Վար ու ցանքի ժամանակ էր, ամենքն իրանց բանը վերջացրել էին, իսկ մինք դեռ մի հատ ցորեն չէինք գցել հողը: Մէկ էլ տեսանք, հրէս մովրովը եկաւ մի յիսուն ձիաւորով: Եկան մեր դռանը վեր եկան: Երբ որ գնալու էին, հէքս ասեց. —Նգա, խնդրեմ ինձ ազատ թողնես. ես մենակ մարդ եմ, տանս ուրիշ աշխատող չունեմ, հիմա էլ ուրիշներին տար, թէ որ բեգեաւ է, պէտք է ամենքն էլ քաշեն: Նա թէ՛ չի կարելի, պէտք է գաս: Հէքս ուղեց ընդդիմանալ, արդարութիւն էր պահանջում: Մովրովը մի երկար չիբուխ ունէր, նրա գլուխը հանեց ու կոթովն սկսեց հօրս երեսին. գլխին... էնքան խփեց, որ արնակոլոր արաւ: Էնպէս բարկութիւնս եկաւ...

մի մեծ քար վեր առայ ու բարձրացայ կտուրը, որ տանեմ էն տեղից մովրովի գլխին զցեմ, մերոնք խեցին ձեռիցս, թէ՛ ի՞նչ ես անում. գիժ, ուզում ես որ ողջ գեղը կրակ տան, էրե՛ն... Հաբա՛, էնպէս բաներ եմ տեսել, որ սիրտս արնով լցել է. դու չգիտես ինչեր են կատարում, ինչեր, ինչեր... Ես որ չինովիկ գառնամ, էլ ոչով իրաւունք չի ունենալ ինձ վրայ ձեռք բարձրացնել, այնուհետեւ ես գիտեմ, թէ ի՞նչպէս կըվարւիմ խեղճերի տունը քանդողի հետ...

— Զէ, ես քեզ էլ չեմ տալ տէրտէրին, որ տանի. ես նրան պատասխան կըտամ: Մանէլի հետ միասին կերթաք Վանքի ուսումնարանը, կամ թէ չէ՝ գիմնազիա, որտեղ որ ձեզ յարմար կըլինի, էնտեղ կերթաք:

— Շատ լաւ, էդպէս արա: Ես էլ մի գիր կըդրեմ, որ մեր տանիցը ալիւր, բան ուղարկեն: Դու ինձ մի թուղթ ու թանաքաման տուր:

Արութիւնը գեռ չէր աւարտել իր նամակը, որ տէր-Պետրոսը ներս մտաւ:

— Արութիւն, որդի, մենք ուշանում ենք, էստեղ քաղաք տեղ է, գարին, դարմանը թանգ է, — ասեց տէր հայրը, նստելով աթոռի վրայ, որ Օսանն առաջ քաշեց:

— Տէր հայր, խնդրեմ Արութիւնին թողնէք մնայ էստեղ, — ասեց Օսանը:

— Ես հէնց երազումս տեսայ, որ դու Արութիւնին պիտի ձեռիցս խեւ: Բայց քո հայրն էլ համաձայն կըլինի՞ այդ բանին:

— Ես իմ հօրը կըհամաձայնեցնեմ:

— Լաւ, որդի, ես հօ չկամութիւնն չեմ անում: Ես ինքս էլ եմ ուզում՝ որ Արութիւնը լաւ ուսում առնի. խելօք տղայ դառնայ, — ասեց տէր հայրը և դառնալով Արութիւնին, հարցրեց. — Արութիւն, որդի, ուզում ես մնալ:

— Այո՛, — ասեց Արութիւնը ամաչելով:

— Լաւ, որդի... դէ, խելօք կաց, առաւօտ իրիկուն ժամ դնա, ժամ ասա, վատ տղոց հետ ընկերութիւն չանես, չգնաս Քոռմը լողանալու, կամ Օրթաճալայ ման գալու: Դու գիտես, ինձ չամաչացնեն, էնպէս արա, որ բեղանով պարծենանք: Ինձ շուտ-

շուտ նամակ գրիր, մի նեղութիւն ունենաս, իմաց տուր: Մնաս խաղաղութեամբ: Տէր ընդ քեզ:

Արութիւնը համբուրեց տէր հօր աշը, տէրտէրն էլ հըս գըլ-խին մի պահպանիչ ասաց և բոլորին խաղաղութիւն մաղթելով՝ դուրս գնաց...

Մ Ե Տ Ը

Գամստ-Քաթիլպա

Գնա, իմ որդիակ, աշխարքս անցիր,
Պանծալի անուն Մեծի դու ստացիր:

Ու գնաց որդին, շատ քրտինք թափեց,
Մեծ հարստութիւն, մեծ գանձ ժողովեց
Ու դարձաւ հօրը, ասաց պարծանքով:

— Հայր իմ, այժմ Մեծ չեմ քո կարծիքով:

— Ձէ, չէ. թէ և դու բորսայի ես զարդ,
Բայց քեզ չեմ ասիլ տակաւին մեծ մարդ:

Նա գնաց, մտաւ իմաստնոց տաճար,
Եղաւ խորիմաստ գիտուն ու հանճար
Ու դարձաւ հօրը, ասաց պարծանքով:

— Հայր իմ, այժմ Մեծ չեմ քո կարծիքով:

— Ձէ, չէ. թէ և դու գիտութեանց ես զարդ,
Բայց քեզ տակաւին չեմ ասիլ մեծ մարդ:

Պահով, աղօթքով մտաւ անապատ,

Քուրճ հագաւ մարմնուն,

հրաշքներ գործեց շատ

Ու դարձաւ հօրը, ասաց պարծանքով:

— Հայր իմ, այժմ Մեծ չեմ քո կարծիքով:

— Եղեմայ դրախտին էլ լինես դու զարդ,
Ես քեզ տակաւին չեմ ասիլ մեծ մարդ:

Ու գնաց որդին, դարձաւ զօրավար,
Խելքով, քաջութեամբ, տիրեց շատ աշխարհ
Ու դարձաւ հօրը, ասաց պարծարքով:

Գամստ-Քաթիլպա

Նշում
182

— Հայր իմ, այժմ Մեծ Հէմ քո կարծիքով:

— Ձէ, չէ. թէև դու դուռ դաշտին ես զարդ,
Բայց քեզ տակաւին Հեմ ասիլ մեծ մարդ:

Ու գնաց որդին մի երկիր օտար,
Հրէշք ու ցաւերէ մաքրեց այն աշխարհ
Ու դարձաւ հօրը, ասաց պարծանքով.

— Հայր իմ, այժմ Մեծ Հէմ քո կարծիքով:

— Օտար աշխարհի թէև եղար զարդ,
Բայց քեզ տակաւին Հեմ ասիլ մեծ մարդ:

Ու գնաց որդին գլխակօր, տրտում,
Հոգին վրդոված ցաւ ու դարդ սրտում:
Մաշուում էր խեղճը, զօռ տալով խելքին —
Հէր Հարժանացաւ հօր գովասանքին...

Նրա եղբայրը գերի էր տարւած,
Թշնամու ձեռքով տունը աւերած.
Ծիգ արաւ, գլուխը վտանգի ձգեց,
Ազատեց եղբօրը ու տունը կանգնեց...
Յանկարծ... սար ու ձոր, ծով դրդրդեցան,
Բիւրք բիւրուց բերնով

գոչեց ազգ մարդկան.

«Մեծ մարդու անուն դու այժմ ստացար —

«Եղբօրդ յիշեցիր ու քեզ մոռացար»:

Ի՞նչ գործեր կատարեց որդին և որո՞ւ «Մեծ» անունն ստացաւ:

ՀԻՒԱՆԴ ՈՒՍՈՒՅՁԻ ՄՕՏ

(Ըստ Դ. Ամիշիսի)

Յովհ. Արաքաջեան

Երէկ ես այցելեցի իմ հիւանդ ուսուցչին: Նա հիւանդացել էր Հափից դուրս աշխատելուց: Օրական հինգ դաս պարապելուց յետոյ՝ նա դեռ երեք ժամ էլ պարապում էր երեկոյեան դպրոցում, — հեշտ է ասելը: Նա քիչ էր քնում, ուտում էր սակաւ և շտապ-շտապ և Հափից դուրս յոգնում, — և ահա դրանով էլ քայ-քայեց իր առողջութիւնը: Այդպէս էր ասում մայրիկս: Մայրս

մնաց զուրսն ինձ սպասելու, իսկ ես մենակ բարձրացայ սանդուխներով և զանգը տւի:

Ա՛խ, ինչպէս ցաւեց սիրտս, երբ աղախինն ինձ ներս տարաւ մի աղքատիկ, կիսախաւար սենեակ, որոտեղ պարկած էր իմ խեղճ ուսուցիչը: Նա պարկած էր մի նեղլիկ երկաթէ մահճկալի վրայ: Նրա մօրուքը չխուզելուց բաւական երկարել էր:

Ես մօտեցայ անկողնուն: Վարժապետս ձեռքը դրեց ուսիս և ասաց.

— Օ՛, շնորհակալ եմ քեզանից: Լաւ արիր, որ եկար այցելելու հիւանդ ուսուցչիդ: Ինչպէս տեսնում ես, գործերս վատ են, սիրելիս: Իսկ դպրոցում ինչ կայ: Ի՞նչ են անում ընկերներդ: Առանց ինձ էլ ամեն բան լաւ է գնում, չէ՞, այնպէս, ինչպէս իմ եղած ժամանակ: Դուք առանց ձեր ծեր ուսուցչին էլ եօլա էք գնում, այնպէս չէ՞:

Ես ուզում էի «ոչ» ասել, բայց նա ընդհատեց ինձ:

— Դէհ, լաւ, լաւ: Ես գիտեմ, որ դուք սիրում էք ինձ, — և նա հառաչանք արձակեց: Ես նայեցի պատից կախ արած լուսանկարներին:

— Տեսնում ես, — ասաց նա: — Այս բոլորը իմ աշակերտների լուսանկարներն են: Գովելի մանուկներ էին: Դրանք իմ ամենալաւ յիշողութիւններս են: Երբ ես մեռնելու լինիմ, իմ վերջին հայեացքս կընկնի այդ աղաների վրայ, որոնց մէջ ես ամբողջ կեանքս եմ անցկացրել: Երբ դու էլ աւարտես տարրական դպրոցը, քո լուսանկարն էլ այստեղ կըկախեմ, ուզում ես:

Ապա նա փոքրիկ սեղանից վեր առաւ մի նարինջ և ինձ տւեց:

— Վեր առ: Ուրիշ բան չունիմ քեզ հիւրասիրելու:

Ես նայում էի ուսուցչիս և սիրտս աւելի էր ճմլւում:

— Դէհ, ահա, — խօսեց նա նորից, — ես դեռ յոյս ունիմ, որ կառողջանամ. իսկ եթէ չառողջացայ, ճիգ թափիր թւաբանութեան վրայ, — դա քո թոյլ կողմն է. ջանք գործ դիր, կարևոր է մի անգամ լուրջ պարապել, որովհետեւ երբեմն աշակերտը վատ է սովորում ոչ թէ այն պատճառով, որ իրօք անընդունակ է, այլ

ուղղակի ինքն իրան հաւատացնում է, թէ ընդունակութիւն. չունի սովորելու:

Վարժապետը դժւարութեամբ էր շունչ քաշում. երևում էր, որ վատ էր զգում իրան:

— Դարձեալ ջերմն սկսեց, — ասաց նա հառաչելով: — Բանս վատ է: Դէհ, ցաւաւթիւն, փոքրիկս: Այդպէս ուրեմն, աշխատիր թւաբանութեան վրայ, ինդիքներ լուծիր... Մի անգամից չի յաջողւի, քիչ հանգստացիր ու նորից: Դարձեալ չի յաջողւի, նորից հանգստացիր և էլի ձեռք առ: Այդպէս շարունակիր հանգիստ սրտով, առանց յուսահատելու, առանց դու քեզ հաւատացնելու, թէ ընդունակութիւնից զուրկ ես: Դէհ, գնա: Բարեկիր մայրիկիդ իմ կողմից: Էլ նեղութիւն մի կրիր, շուտով կը տեսնենք դասաւանդում: Իսկ եթէ այլևս չենք տեսնուիլ, երբեմն յիշիր քո ուսուցչին, որն այդպէս սիրում էր քեզ:

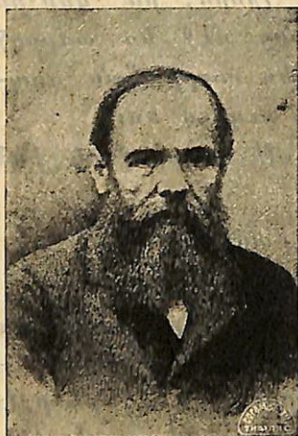
Այս խօսքերի վրայ աչքերս ակամայ արտասուքով լցեցին:

Պատմեցէք, ինչ խրատներ տեց ուսուցիչը աշակերտին:

ՈՒՍՈՒՄՆԱԾԱՐԱՆԻ ԲԱՆԴԱՐԿԵՍԼԸ

(Մ. Դոստոյևսկի)

Յովհ. Արաքաջեան

Մ. Դոստոյևսկի

Մեր բանդում երեք դադստանցի թուրք կային, երեքն էլ հարազատ եղբայրներ: Նրանցից երկուսն արդէն հասկաւոր մարդիկ էին, իսկ երրորդը, Ալէյը, հազիւ քսաներկու տարեկան լինէր, բայց դէմքով աւելի ջահել էր երևում: Թախտի վրայ մեր տեղերը իրար մօտ էին:

Նրա գեղեցիկ, բաց, խելացի և միևնույն ժամանակ բարեսիրտ ու անմեղ դէմքը մի անգամից դէպի ինքը գրաւեց իմ սիրտը, և ես չափազանց ու-

բախ էի, որ բաղդը դրան և ոչ մի ուրիշին ուղարկեց ինձ հա-
րան:

Ես հարց ու փորձ էի անում նրան Կովկասի, նրա նախկին
կեսանքի մասին: Եղբայրները Հէին խանդարում՝ նրան խօսակցելու
ինձ հետ, այլ, ընդհակառակը, այդ բոնը նրանց դիւր էր գալիս:
Նրանք էլ, տեսնելով՝ որ ես հետզհետէ աւելի եմ սիրում Ալէյին,
անհամեմատ սիրալիր էին դառնում դէպի ինձ:

— Լսիր, Ալէյ, — ասացի մի անգամ նրան, — ինչո՞ւ դու ու-
սերէն կարգալ-գրել Հես սովորում: Գիտե՞ս, յետոյ քեզ որքան
պէտք կը գայ Սիրիւրիայում:

— Շատ եմ ցանկանում, բայց ո՞ւմ մօտ սովորեմ:

— Մի՞թէ քիչ դրագէտներ կան այստեղ: Կամենում ես, ես
քեզ կըսովորեցնեմ:

Հէնց միւս երեկոյից մենք սկսեցինք: Ինձ մօտ կար Նոր
Կտակարանի ուսներէն Թարգմանութիւնը: Առանց այբբենարանի,
միմիայն այդ զրքով Ալէյը մի քանի շաբաթւայ ընթացքում հիա-
նալի կարգալ սովորեց: Երեք ամիս անցած՝ նա արդէն բոլորո-
վին հասկանում էր լեզուն: Նա սովորում էր եռանդով, մեծ յա-
փշտակութեամբ:

Մի անգամ մենք միասին կարդացինք լեռան քարոզը: Ես
նկատեցի, որ նրա մի քանի կտորները Ալէյը մի տեսակ զգաց-
ւած էր արտասանում: Ես նրան հարցրի, թէ կարդացածը դիւր
գալի՞ս է: Նա մի արագ հայեացք ձգեց վրաս և երեսը շառագու-
նեց:

— Ա՛խ, այո՛, — պատասխանեց Ալէյը: — Այո՛, Իսան*) ուրը
մարգարէ է: Իսան Աստուծոյ խօսքերն էր ասում: Որքան լաւ է:

— Ի՞նչն է քեզ աւելի դիւր գալիս:

— Այ, որտեղ նա ասում է՝ «Ներիր, սիրիր, մի զրկիր, թըշ-
նամիներիդ անգամ սիրիր»: Ա՛խ, որքան լաւ է ասում նա:

Գրութեան դասերն էլ մեզանում շատ յաջող անցան: Ալէյը
թուղթ, գրիչ և թանաք ձեռք բերեց (նա թոյլ չտւեց, որ ես իմ
փողով գնեմ) և մի երկու ամսւայ ընթացքում հրաշալի գրել սո-
վորեց: Այս բանը նրա եղբայրներին անգամ զարմացրեց: Նրանց

*) Իսա — Յիսուս

պարծանքն ու գոհունակութիւնը չափ ու սահման չունէին: Զրգիտէին, ինչպէս շուրջակալ լինէին ինձանից: Եթէ աշխատելիս միափն լինէինք, նրանք անընդհատ օգնում էին ինձ, և սա երջանկութիւն էր նրանց համար: Ալէյի մասին ասելն աւելորդ է: Նա ինձ սիրում էր գուցէ և եղբայրներից աւելի:

Երբէք չեմ մոռանում այն օրը, երբ նա դուրս պէտք է գար բանդից: Նա ինձ տարաւ մեր սենեակի յետևը, փաթաթեց վրձնիկս և լաց եղաւ: Մինչև այդ՝ նա երբէք չէր համբուրել ինձ և ոչ էլ լաց եղել:

— Դու ինձ համար այնքան լաւութիւն արիր, — ասում էր նա, — որ ոչ հայրս, ոչ մայրս են արել: Դու ինձ մարդ դարձրիր. Աստուած վարձատրէ քեզ, իսկ ես քեզ երբէք չեմ մոռանայ:

Ո՛րտեղ ես, որտեղ դու այժմ, իմ բարի, իմ սիրելի Ալէյ:

Ինչի՞ համար էր հարկատր Ալէյին գրել-կարդալը:

ԳԵՐԻ ԱՐԱԳԼԻԸ

(Արանի)

Յովն. Յովնանիսեան

Գերի արագիւն, ինչպէս բանդարկած,

Բարձր պարսպի յետևն է փակւած.

Կուզէր նա թռչել ու անցնել ծովեր,

Բայց աւաղ, խեղճի խուզած են թևեր:

Իր անգօրութիւնը նա լաւ է զգում

Նւ թևերի ասիկ պլուխն է ծածկում.

Կրցանկար առաջ նայել նա սիրով,

Բայց փակւած է նա ամուր պատերով:

Կարող չէ տեսնել նա երկնակամար

Իր մութ, նեղ բանդից, բայց ինչո՞ւ համար.

Այնտեղ թռչում է ազատ կարաւան,

Իսկ նա մատնւած է չար գերութեան:

Եւ նա անհամբեր սպասում է վշտով,
Որ մէջքին բուսնին թևերը շուտով.
Նա այն ժամանակ չար գերութիւնից,
Կրթուչի ազատ աշխարհ յուսալից:

Եւ ահա սառն աշունն է փչում,
Արագիւնները տաք տեղ են թռչում.
Թշուառ, ինչպէս ստրուկ, նա անհամարձակ,
Վշտագին ու որը շրջում է մենակ:

Լսում է ահա վերելից կանչին,
Գնում է բարձրից կուռնկներէ չուն.
Ականջ է դնում չարատանջ գերին
Ազատ երամի ուրախ երգերին:

Կամենում է նա նորից փորձ փորձել,
Խուզած թևերը բարձր տարածել,
Բայց այլոց նման, աւանդ, նա ազատ:
Կարող չէ սլանալ երկիրն հարազատ:

Սնրանխտ արագիւլ, խեղճ կալանաւոր,
Էլ այն յաղթական դու չես թևաւոր.
Թէ զօրանան էլ թևերդ ուժգին,
Զոհ պիտի լինին անգութ դանակին:

ԿՈՅՐ ՄԱՆՈՒԿՆԵՐԻ ՎԱՐԺԱՐԱՆԸ

(Բստ. Դ. Ամիշխսի)

Կայր: Ոչ երկինքը տեսնել, ոչ արեւը, ոչ հօրը, ոչ մօրը, և
ոչ մի բան ամբողջ աշխարհում: Յաւիտենական խաւար, ինչպէս
գերեզմանում: Հապա փորձեցէք աչքերդ փակել և երևակայել, որ
յաւիտեան այդպէս պիտի մնար: Սոսկալի, զարնուրելի բան. ձեզ
այնպէս կըթւայ, թէ դրան անկարելի է համբերել, թէ խելքներդ
կըթոցնէք կամ կըմեռնէք... Եւ սակայն... Թշուառ մանուկներ,

երբ առաջին անգամ մտում էք կոյրերի դպրոցը դասամիջոցին, լսում էք նրանց շութակ ածելը, սրինգ նւագելը, բարձր-բարձր խօսելը, ծիծաղելը, ազատ-ազատ մանկալը, — մտքերովդ անգամ չի անցնի, թէ նրանք թշւառներ են: Այնտեղ կան տասն և վեց, տասն և ութ տարեկան երիտասարդներ ուրախ, զօրեղ, կարճես թէ բոլորովին հաշուած են իրանց կուրուլթեան հետ: Սակայն նրանց դէմքերի արտայայտութիւնը լուրջ է, հպարտ, — իսկոյն տեսնում էք, որ շատ չարչարանք, շատ վիշտ պիտի կրած լինեն, մինչև որ ընդմիջտ հաշուել են իրանց դառն դժբաղդութեան հետ: Պատահում են և ուրիշ դէմքեր՝ գունատ, խոնարհ, հեղ, տխրամած:

Ոմանք զրկւել են աչքերի լոյսից մի քանի օրում, ուրիշները տանջւել են ամբողջ տարիներ. շատերն էլ կուրացել են սարսուփելի վիրահատութեան պատճառով... վերջապէս կան և այնպիսիները, որոնք կոյր են ծնւել... ծնւել են անլոյս գիշերւայ մէջ, մտել են աշխարհ, իբրև մի գերեզման, և չգիտեն ի՞նչ ասել է մարդու պատկեր: Նրկակայեցէք, թէ որքան հոգեկան ցաւ են քաշել նրանք և դեռ քաշում են, զգալով առողջների և իրանց մէջ եղած տարբերութիւնը: «Մեր ռը մեղքերի համար է այս տարբերութիւնը», հարցնում են նրանք:

Կոյրերը սովորում են գրել-կարգալ և հաշւել: Յատուկ նըրանց համար տպւած գրքեր կան — ուսուցիկ տառերով: Կոյրերն այդ տառերի վրայ ման ածելով մասնները, որոշում և արտասանում են բառերը: Գրում են առանց թանաքի՝ հաստ ու կոպիտ թղթի վրայ մի բարակ երկաթէ ձողով, որ հետքեր է թողնում թղթի վրայ: Թղթի հակառակ կողմը դուրս են գալիս ուսուցիկ տառեր, և կոյրը, մասնները նրանց վրայ ման ածելով՝ կարող է կարգալ իր կամ ուրիշների գրածը: Այսպէս նրանք գրում են շարադրութիւններ, նամակներ և թւաբանական խնդիրներ: Մտաւոր հաշիւները կատարում են վերին աստիճանի արագ ու թեթի՝ առանց ցրւելու իրանց միտքը որևէ ուրիշ բանի վրայ:

Կոյրերը չափազանց սիրում են լսել ուրիշների ընթերցումը: Արժէ ականջ դնել նրանց դատողութիւններին մի կարգացւած նիւթի մասին: Նրանք ճանաչում են ուսուցչին քայլածքից,

ձայնի հնչիւնից. նկատում են նրա հոգու տրամադրութիւնը: Նրանք սիրում են, որ վարժապետը իրանց քաջալերելիս շոյէ, շօշափէ ձեռքերը. իրանք էլ շնորհակալութիւն յայտնելիս բռնում են վարժապետի ձեռքը: Պատահած չէ, որ կոյրերը սիրեն մէկին ու յետոյ առնեն. բարեկամութիւնը նրանց սփոփանքն է: Նրանք վերին աստիճանի արդարամիտ են և պարզ ու ճիշտ որոշում են չարն ու բարին: Ոչ ոք այնքան չէ ոգևորում որեւէ վսեմ գործի պատմութիւնով, որքան կոյրերը:

Կոյրերն երաժշտութեան ջերմ սիրահար են: Երաժշտութիւնը նրանց բերկրանքն է, կեանքն է: Մինչև անդամ երեխաները պատրաստ են մի քանի ժամ անշարժ կանգնել երաժշտութիւն լսելու համար: Ածելը հեշտ են սովորում և ածում են աշխուժով: Եթէ վարժապետը մէկին ասէ, թէ նա նաագածութեան շնորհը չունի, շատ կը տխրի, բայց և այնպէս կը շարունակէ մեծ եռանդով սովորել:

Կոյրերի ո՞ր ընդունակութիւններն են աւելի զարգացած: Համեմատութիւն դրէք կոյր եւ ատղջ մարդկանց մէջ:

Թ Շ Ի Ա Ռ Ի Ն

Ա. Ծատուրեան

Ո՞վ ես դու, եղբայր, քեզ չեմ ճանաչում,
Բայց քո սրտամաշ լացը տեսնելիս,
Եւ ես վշտացած արցունք եմ թափում,
Յուզւում է սիրտս, տանջւում է հոգիս:

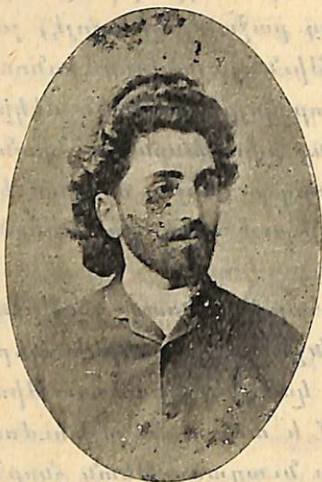
Միշտ տխուր, տրտում,

միշտ լուռ, միայնակ,

Դու չես մասնակցում կեանքի խնձոյթին,
Ձկան քեզ համար ոչ սէր, ոչ բերկրանք,
Լացն ու տանջանքն է միայն քո բաժին:

Թափառում ես դու խուլ փողոցներում,
Փախչում, ծածկւում ես

մարդկանց հայեացքից.

Ա. Ծատուրեան

Կարծես մարդկանցում
 էլ չես հաւատում
 Գոնեի անկեղծ սիրտ՝
 վշտիդ կարեկեց:

Կարծես քո աչքին
 բովանդակ աշխարհ
 Սառցապատ ծով է
 անկարեկցութեան,
 եւ քո արցունքը —
 աշխարհիս համար
 Անսպառ աղբիւր
 վայրագ խնդութեան:

Օ՛, ո՛չ, հաւատան, եղբայր
 իմ թըշուտ,

Դու հոգուս անկեղծ, խորին զգացման.
 Հաւատան, որ քո տանջանքի համար
 Շատերն են անկեղծ տանջւում ինձ նման...

Ի՞նչ է ուզում ասել բանաստեղծը:

ԳԻԺՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆՈՒՄ

ԴՍ. Արուկեան

Հիմիկ էլ զօւ ես անում՝ թէ պիտի կարգաս: Հարամ ըլի էս հացն էլ, էս ապրուստն էլ, որ ինձ տալիս են: Էլ ո՛չ աչքս է քուն գալիս, ո՛չ սիրտս է հանգստանում: Գիրքս տեսնելիս՝ հէնց իմանում եմ՝ իմ հոգեառս է: Վարժատան անունը լսելիս՝ միսս ջանումս հալչում է: Երանի՛ տա՛նս զքո՛ նախիր զրկեն, քանց կէս սնաթ վարժատունը: Ի՞նչ անեմ, մէկ հիւանդութիւն էլայ չի պատահում՝ սատանի աչքը քոռանայ, որ մէկ քանի օր ողբակիմ ու իմ գրքի երեսը չտեսնիմ: Թէ ասում եմ, առաւօտը տանիցը

դուս դամ, գնամ, մէկ պատի տակի կուչ գամ, փորս է դադ-բէ-դատ անուամ: Ձէ, ասենք թէ ջէբս էլ հացով լցնում եմ՝ որ փորիս ջուղաբը տամ, իմ անասուած վտրժապետն է ետեիցս մարդ զրկում. էն ժամանակ վայ իմ օրին, վայ իմ արեւին: Մէկ մկան ծակն էլ որ հազար թումանով ուզենամ առնեմ, չկայ, Ղորդ է՝ բազի անգամ ասում եմ՝ թէ գլուխս ցաւում էր, ես մաշիկ չունէի, ու էստով գլուխս պըծացնում եմ՝ ամա էս էլ չի օգնում: Ամեն օր գլուխս չի ցաւիլ, ես էլ լաւ գիտեմ, ո՛ր միաց վարժապետս՝ որ հազար ինձ նման սատանի ատամին է խփել ու ճամփու դրել:

Ձեմ կարգում, չեմ կարգում, հօ զօռի բան չի:— Կարգան, կարգան, ի՛նչ է: Տօ, ձեր տունը չքանդւի, ախր էս յիմար կարգալումն ի՛նչ կայ, որ էսպէս մեր ջանը հանում են: Շատ մարդ, որ մէկ ալբի կտոր էլայ փորումը չունի, ախ՛ չէ, չէ, գլխումը կուզէի ասել, շշկեցայ, չունքի էս զահրմար կարգալը փորի խարջ բան չի, ներեցէք ինձ՝ էս էլ կարգալու հարաբաթն է, որ էսպէս լեզուս շաղկեցաւ, ժհ, ժհ... բերանս ցաւում է, թթու է, կծու է, աչքիս լիւր թրուաւ, այբն էլ ջհանգամը գնա՛, ֆէն էլ, էս սնաթս մէկ աժան մածուն ըլէր, լաւ կըխփշտէի, իսկ մէկ քոնձոտ այբի անունը տալիս, լեզուս կապւում է:

ԴՍ. Արովեան

Ո՛չ աչքդ է մի բան տեսնում, ոչ բերանդ համ է առնում. Շոր չի, որ մէկ օր կարես, տուն չի՝ որ շուտով շինես, հար չի՝ որ իսկոյն կուլ տաս, դեդ չի որ աչքդ խփես ու գիլէր քցես, ինչ կըլի, ըլի, փորը սաղ ըլի: Ձի էլ կարելի՛ որ ինչքան դրեր կան, մէկ անգամ կամ ծամես, կուլ տաս, կամ ջուր անես, խմես, կամ թէ չէ քերես, ջնջես՝ որ քօռանան և աչքիդ չերևին. Հա՛ կաց ու ոտիդ գլխիդ արա՛, որ դժոխքի պուճախն էլ գնաս, էլի քեզ հանում են ու միայլ բերանդ տալով՝ ասում են՝ պիտի

կարգանս: Ի՞նչ կուգես անել. աշխարհքս բոլոր թաքսել է: Երկինքն էլ թռչիս, էլի քեզ վեր են բերում, գիրքդ կոնատակդ տալիս ու ճամփու գցում, ո՛ւր. Աստուծ իրանց գլուխը ոչ գիտէ:

Մէկ գիրքս կորցնում եմ, միւսն են ձեռս տալիս: Մէկ դաւամս կորցնում եմ, ծեծում, թաղում, սպանում են՝ թէ գնա, միւսը բեր: Փոքր յեղի եմ գալիս, վա՛յ իմ օրին: Դասս չգիտեմ, քանոնը հազիր է: Ձեռս չեմ դէմ անում, քամակիս են խփում. քամակս եմ քաշում, ոտիս է դիպչում: Ի՞նչ անեմ, ո՞ր ջուրը ընկնիմ, ո՛ւր կորչիմ, որ էս դժոխքիցը ազատւիմ: Սատանի փայլի, աչքը դուս գա՛յ, ով որ էս կարգալը սահմանել է: Ասում են՝ կարգալով մեծ մարդ կըդառնաս, հաց կըճարես. ա՛յ տնաքանդներ՝ էս օր էլ, քանի որ մեծանում եմ, էնքան աչքից ընկնում եմ: Մէկ կտոր հաց են տալիս, քթիցս են հանում: Էլ ի՞նչ կանեմ ձեր հացն ու մեծութիւնը, երբ օրս ու ումբս կըխաւարի: Երանի դշերին՝ որ էսպէս ցաւ չունին, որ իրանց քէֆին թռչում, ման են գալիս: Բոյլս էլայ շուտով երկարանում չի, որ բալքի թէ ամաչեն ու էլ վարժատուներ չուղարկեն: Բիգունն եմ գիրքս ձեռս առնում, քունս է տանում, առաւօտն ուղում եմ դասս սերտեմ, էլ ժամանակ չկայ: Աչքս որ բաց եմ անում, հէնց գիտեմ՝ իմ հոգեառ հրեշտակը բարձիս վերեր կանգնած, ուղում է, հոգիս առնի: Ի՞նչ կըլեր, որ ամեն օր կիրակի էր էլել, որ հէնց մեր քէֆին ման գայինք:

ՄՐՋԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ԽԼՈՒՐԴ

Ա. Ծատուրեան

Գարնան ջերմ օրին մայր երկրի երես
Ջերմ գործի ելան արի մըջիւններ.
Վազեցին հա՛ դէն, վազեցին հա՛ դէս,
Որպէս ժրաջան, անխոնջ մշակներ:

Եւ կարճ միջոցում պարտիզի խորքում
Կանգնեցին մի տուն — հողաշէն թմբիկ,

Եւ աւրում էին ամենքն այդ շէմքում,
Ասես, մի սիրով կապւած ընտանիք:

Բայց մի օր (աւաղ, երկրի երեսից
Չարն է անպակաս) խղճուկ մըջիւններ
Յոգնած, ուժասպառ տուն գալով գործից,
Տեսան տունն իրանց քանդւած ու աւեր...

Ստորերկրեայ ճամբով,
Թաքուն գողի պէս,
Սուսիկ փորելով սիրուն շէնքի տակ,
Լոյս արեն ատող խլուրդն էր այդպէս
Խեղճ մըջիւնների աւերել վաստակ...

Լոյսի մշակներ, երբ կեանքի գարնան
Գործի էք ելնում, դուք մի մոռանաք,
Որ մեզնում նոյնպէս խլուրդներ շատ կան
Թաքուն փոս փորող ամեն գործի տակ...

Բացատրեցէք այս առակի միտքը:

Խ ՈՐՀՐԴԱԽՈՐ ՄԻԱՆՁՆՈՒՀԻ

Մուրացան

ա.

Մութը կոխել էր: Լուսնի արծաթափայլ սլաւառակը յուշիկ
բարձրանում էր լեռների յեանից և աղօտ լուսով սար ու ձոր
լուսաւորում: Շրջակայ գառիվայրերը հետզհետէ ծածկւում էին
արօտից վերադարձող նախիրներով ու հօտերով: Կովերի բառաչը,
մաքինների մայիւնը, տաւարածի հա-հօ-ները և հովւական սրնգի
մեղամաղձիկ երգը, որ հնչում էր մթալատ ձորամիջում, խառ-
նւելով միմեանց, մի հաճելի աննեւաշնակութիւն էին կազմում:
Որքան մօտենում էինք գիւղին, այնքան աղմուկն ու շշուկը ա-
ւելանում էր: Ն. գիւղը հասնելով, մենք իջանք տեղական քահա-
նայի տանը:

Հայոց պիւղերում՝ երկու տուն կայ, ուր ճանապարհորդը վստահութեամբ ու առանց հարց ու փորձի կարող է իջևանել: Առաջինը՝ տանուտէրի տունը, որ աւելի պաշտօնական մարդկանց է հիւրընկալում, երկրորդը քահանայի, ուր ամեն բարի հայ սիրով է ընդունուում: Թէպէտ հասարակ զիւղացին էլ իր հիւրասիրութեամբ յետ չէ մնում այդ երկուսից, այսուամենայնիւ, ճանապարհորդը միշտ չէ վստահանում մօտենալ նրան՝ զգուշանալով աւելորդ նեղութիւն պատճառելուց:

Երբ ներս մտանք քահանայի տան բակը, մեզ իսկոյն դիմաւորեց մի բարձրահասակ և բարեկազմ երիտասարդ, որ ուրախ ժպիտով մեզ ողջունելուց յետոյ, մօտեցաւ ինձ օգնելու, որ ձիւնայ իջնեմ: Ես, իհարկէ, նեղութիւն չաւի ըմբռնեմ և իսկոյն իջնելով՝ սեղմեցի ձեռքը, որ նա կանխաւ ուղղել էր ինձ առանց ըստապելու, որ ուղեկիցս յայտնէ նրան իմ ով լինելը:

Դա, ինչպէս յետոյ իմացայ, քահանայի ամուսնացած որդին էր:

Երիտասարդի հրամանով մի ծառայ սկսեց մեր ձիերը պտտեցնել, մինչև որ նրանց քրտինքը ցամաքէր և ապա ախոռը տանէր: Իսկ մենք, հիւրընկալի առաջնորդութեամբ մտանք սրահը, ուր երիտասարդի ամուսինը՝ մի ակնթարթում արդէն ընդարձակ թախտի վրայ փռել էր մաքուր գորգ և վրան էլ օթոց:

Քահանան տանը չէր: Իմ հարցին թէ՛ սրբ է նա, երիտասարդը պատասխանեց թէ՛ դեռ եկեղեցուց չէ վերադարձել:

— Մի՞թէ այստեղ այդպէս ուշ են սկսում ժամերգութիւնը, — հարցրի ես:

— Միայն շաբաթ երեկոնները, որպէսզի հանդից վերադարձողը կարողանայ եկեղեցի դնալ:

«Գեղեցիկ կարգ է», մտածեցի ես և հէնց պատրաստուում էի հարցնել թէ՛ արդեօք հին սովորութիւն է դա, թէ՛ տէր-հայրն ինքն է սահմանել, մէկ էլ տեսայ, որ վերջինս բակը ճտաւ:

Դա բարձրահասակ, առողջակազմ, ալեխառն մօրուքով և քաղցրադէմ մի քահանայ էր, որ առաջին վայրկենից իսկ ախորժ տպաւորութիւն արու ինձ վրայ: Նրան տեսնելուն պէս ես ոտքի

եկայ և յառաջանալով, համաձայն գիւղի սովորութեան, ոչը համբուրեցի:

Տէր-հայրը շատ սիրով ընդունեց ինձ և ձեռս բռնած բերաւ իմ տեղը նստացրեց: Շուտով մենք ծանօթացանք միմեանց: Ես իմ հօգ, ռոտեղացի լինելս և ի՞նչ նպատակով իրանց գիւղը գալս յայտնեցի, իսկ ինքը մանրամասն տեղեկութիւններով ծանօթացրեց ինձ իր անձին ու ընտանիքին:

Մենք վայելում էինք տիրուհու պատրաստած բարիքը և շաբունակ խօսում:

Բ.

Տէր-հայրը խիստ հետաքրքրում էր ինձ իր խօսակցութեամբ և յայտնած կարծիքներով: Դրանցից մի քանիսը լսելուց յետոյ, ես եկայ այն եզրակացութեան, որ նա գռհհիկ քահանաների թւին չէ պատկանում: Իբրեւ գիւղական քահանայ, նա մինչև անգամ աւելի բան գիտէր, քան պատելի էր:

Նա ծանօթ էր ոչ միայն Ներսէս պատրիարքի, Խրիմեան Հայրիկի և Մելքիսեդեկ սրբազանի անուններին, այլ և նրանց գործերին, անձնական արժանիքներին և կենսագրութեանը: Տէր-հայրն ստանում էր Թիֆլիզում հրատարակուող հայոց թերթերը: Հասկանալի է, որ լրագիրը շատ բան կրտովորեցնէր նրան: Բայց և այնպէս այդ մեկուսացած լեռների մէջ այսպիսի մի քահանայ տեսնելն ինձ համար մի հաճելի անակնկալ էր:

Իմ հարցին, թէ այդ լրագրներին միայն ինքը տէր-հայրն է օգտուում, թէ ժողովրդին էլ մասն է հանում, նա պատասխանեց.

— Ինքս էլ շատ տարի չէ, ինչ սկսել եմ լրագիր կարգալ: Օրհնելի մեր կոյսը, նա վաղուց էր թերթ ստանում և յաճախ կարդում ինձ մօտ, աշխատելով սիրելի անել ինձ իր կարգացածները: Եւ իրաւ, մի տարուց յետոյ ես այնքան սիրեցի լրագիրը, որ կարեւոր համարեցի ինքս ստանալ և անձամբ կարդալ, որպէսզի կոյսին միշտ նեղութիւն չպատճառեմ: Փառք Աստուծոյ, ես նիւթապէս ապահով եմ և հեշտութեամբ էլ վճարում եմ լրագրի գինը: Երբ լրագիր կարդալն ու հասկանալը ինձ համար հեշտա-

ցաւ, մեր կոյսը խորհուրդ տաւ ինձ՝ հետաքրքրական և հեշտ հասկանալի կտորները կարգալ և հասկացնել նաև իմ ժողովրդին: Ես հետևեցի նրա խորհրդին և մի կիրակի՝ ճաշից յետոյ, երբ գիւղի գլխաւորները հաւաքւել էին ինձ մօտ, կարգացի նրանց առաջ լրագրի մի քանի կտորներ և բացատրեցի: Այդ նորութիւնն այնքան դիւր եկաւ նրանց, որ այդ օրից սկսած ամեն կիրակի՝ ճաշից յետոյ, հաւաքւում է մեր բակը բազմաթիւ ժողովուրդ և սիրով լսում իմ ընթերցումն ու բացատրութիւնները:

Գ.

Տէր-հօր հաղորդածները ինձ համար հաճելի նորութիւններ էին: Այդպիսի քահանայի հովուութեան յանձնաժողովում անկարելի էր, որ նաև դպրոց չլինէր: Ուստի ցանկացայ իմանալ՝ ունի՞ն թէ ոչ:

— Ի՞նչպէս չէ և ի՞նչ հրաշալի դպրոց, — բացականչեց Տէր-հայրը հպարտութեամբ. — եթէ տեսնէք, կըհաւանէք: Օրհնւի մեր կոյսը, նա է հիմնողը, ինքն էլ կառավարում է:

Այս քանիներորդ անգամն էր, որ «կոյսի» անունը լսում էի Տէր-հօրից, ուստի հետաքրքրւեցայ իմանալ, թէ ո՞վ է այդ կոյսը, արդեօք վարժուհի է, թէ որևէ անապատի հաւատաւոր կին:

— Այդ կոյսը քոյր-Աննան է, մի՞թէ չէք ճանաչում, — հարցրեց ինձ Տէր-հայրը:

— Ոչ, չեմ ճանաչում, — պատասխանեցի ես: Կարող էք նրա ուղիքներն ինձ յայտնել:

— Ի՞նչպէս չէ. ասացի, որ նա մեր գիւղական դպրոցի հիմնադիրն է և կառավարողը, այժմ տւելացնեմ՝ որ դասատուն էլ ինքն է: Նա մի բարի, ազնիւ և առաքինի կին է. ուղիղ տան և ինն տարի է, որ գտնւում է մեր գիւղում: Իմ ձեռնադրութիւնից վեց տարի յետոյ եկաւ այստեղ: Այդ ժամանակ ո՞վ գիտէր, թէ ինչ բան է գիւղական կանոնաւոր դպրոցը: Ես էի մի քանի տղաներ գլխիս հաւաքել և լաւ, վատ կարդացնում էի: Բայց երբ կոյս Աննան եկաւ, նա իր ծախքով և, ի հարկէ, նաև մեր օգնութեամբ շինեց դպրոցական տուն, որ անշուշտ կըտեսնէք: Նա հաւաքեց իր մօտ թէ տղայ և թէ աղջիկ երեխաներ և սկսաւ

կարդացնել: Այժմ մեր գիւղում քիչ երիտասարդ կայ, որ հայերէն գրել, կարդալ չիմանայ: Այս ըոպէիս էլ դպրոցը մօտ հարիւր յիսուն աշակերտ և աշակերտուհի ունի՝ ժողովւած թէ՛ մեր և թէ՛ շրջակայ գիւղերից: Դրանք բոլորն էլ կարդում են ձրիաբար: Եւ դեռ պէտք է գիտենալ թէ՛ կոյսի դպրոցը որքան զրազէտներ է տւել մեր գաւառին այսքան տարւայ ընթացքում: Ճշմարիտն աւած՝ այդ կոյսը մեր բարերարունին է, մենք բոլորս պաշտում ենք նրան: Իմ ու տանուտէրի խօսքից աւել՝ նրա խօսքն ունի արժէք գիւղացու համար. բոլորը նրան լսում են, ինչպէս իրանց իմաստուն մօրը: Եւ ի պատիւ նրա պէտք է ասել՝ որ մօր նման էլ խնամք է տանում գիւղացիների վրայ. օգնում է կարօտեալներին, այցելում է հիւանդին, անզօր որբուկներին. ես ռը մէկն ասեմ:

«Սկսած այն օրից, որ կոյսը մեր գիւղումն է, գրեթէ ոչ մի տան, կամ ընտանիքում խռովութիւն ու ցժտութիւն չէ պատահել: Հէնց որ լսում է, թէ մի տեղ անհամաձայնութիւն, վէճ կամ կռիւ կայ, իսկոյն գիմում է այնտեղ և խաղաղութեան հրեշտակի պէս ամենին հաշտեցնում, երբեմն խրատելով, երբեմն յանդիմանելով, բայց շատ անգամ էլ քաղցրութեամբ համոզելով: Իսկ ով համարձակւում է քոյր Աննային ընդդիմանալ, կամ նրա խրատներն արհամարհել, նրա հետ այլևս ոչ ոք չէ խօսում, մինչև որ վերջինս համոզւելով թողութիւն չէ խնդրում: Մեր գիւղական գործերի մէջ նոյնպէս քոյր Աննան օգնում է մեզ իր իմաստուն խորհուրդներով և առհասարակ այն գործը, որ նրա ցոյց տւած ճանապարհովն ենք սկսել և շարունակել՝ միշտ յաջողութեամբ է պսակւել: Բացի այս, դուք մեզ մօտ կըտեսնէք գեղեցիկ կարգեր ու սովորութիւններ, որոնք միւս գիւղերում չկան. դրանք բոլորը նոյնպէս քոյր-Աննային ենք պարտական: Միով բանիւ, այդ կոյսը մեր բարերարը և խնամակալունին է, որին՝ կրխնդրեմ Աստուծուն՝ պարգևել երկար կեանք և առողջութիւն:

Վ Ա Ր Ժ Ո Ւ Հ Ի

(Աղա-Նեղրի)

Յ. Յակոբեան

Օ՛ր, մանուկներ, մանուկներ, լսեցէ՛ր:

Վարժուհի է նա. ու հեղանամբոյր նրա հայեայքում
Ապրում է հոգին համբերողութեան ու տոկունութեան.
Նա չի սպասում ոչ գովասանքի, ոչ վարձատրութեան:

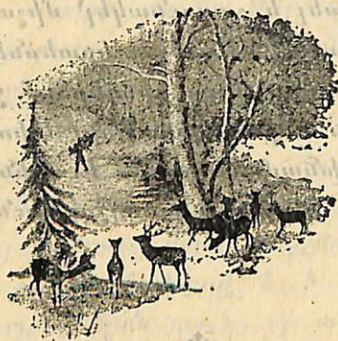
Անձնէր սիրով աշխատում է նա հեռու վայրերում,
Ու նւիրելով մանուկ սերնդին ամբողջ էութեամբ՝
Մաշում է կեանքը, հետեւում ձայնին պարտականութեան:

Սառն ու խոնաւ, որպէս գերեզման՝ իր կացարանում,
Կեանքի հրապոյրը փոխարինելով ոգևորութեան,
Ապրում է մենակ, կարօտ մնալով բաղդաւորութեան:

Ու ջահը սիրոյ պատանեկական վառ ցնորքներով
Եւ ոչ մի անգամ չէ փայլել նրան. և լի դառնութեամբ
Բարի ժպիտը վաստակած դէմքին կըմարի շուտով:

Մարած աչքերում կրխօտի այն ժամ զարմացքը սառած,
Դժգոյն շուրթերում կըլսւի մրմունջ վերջին վայրկենում.

«Մանուկ սերնդին, օ, տարէք առաջ...»

ԵՐԿՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

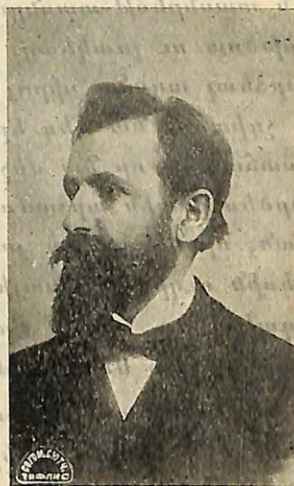
Ը Ն Տ Ա Ն Ի Ք

ԽՈՐԹ ԵՂԲԱՅՐՍ

Ա. ԱՆԱՐՈՆԵԱՆ

ա.

Փոքր էի, հազիւ տասներեք տա-
րեկան, բայց լաւ յիշում եմ, որ այն
երեկոյ հայրս զայրացած տուն վերա-
դարձաւ այգուց: Փոքրիկ հորթին պա-
րանից քաշ տալով յետեից և կանաչ,
թարմ, խոտի մի կոյտ թեի տակ՝ նա
բակը մտաւ խորհրդաւոր լռութեամբ:
Ես նկատեցի, որ նրա մորթէ փափա-
խը կախած էր ծոծրակի վրայ՝ բաց
թողնելով խիստ կնճռոտ ճակատը. շալէ
չուխայի և արխալուղի թևերը սովորա-
կանից աւելի վեր էին քաշած, ասել
է՝ թէ նա այգում խոտ հնձելուց յե-
տոյ մոռացել էր ցած բերել, և որ ա-
մենից աւելի գլխաւորն էր ու նշանա-
կալիցը, կեռ ծայրով իր ձեռնափայտը հորթի պարանի հետ միա-
տեղ՝ շատ սպառնական ձևով էր պահել աջ ձեռքում:

Ա. ԱՆԱՐՈՆԵԱՆ

Հայրս խոտը ցած դրեց, մօտեցաւ սրահի թմբին ու նստեց, փայտն ու գլխարկը դնելով կողքին: Մայրս կովկիթն էր լւանում, սպասելով կովերին, կթելու համար: Ես աչք չէի հեռացնում հօրիցս. նա անհանգիստ էր և մի քանի անգամ ճակատը շփեց ու դարձաւ մեծ քրոջս:

— Աղջի, թորոսը այս առաւօտ կովերը ո՞ր կողմով դաշտ տարաւ. այգու կողմով, թէ՛ նախրի ճամպով:

— Չգիտեմ, հայրիկ, առաւօտը, երբ քաղհանի էինք գնում, նա մեզանից առաջ քշեց, գիւղից դուրս եկաւ, նրան չհասանք:

— Սյգու կողմից, իհարկէ. նա միշտ այն կողմից է տանում, — բացազանչեցի ես, հէնց այնպէս, առանց մտածելու, թէ իմ ասածը որնէ բանի կարող է ծառայել:

— Նա է, ուրիշ ո՞վ կարող է լինել, նգովից չարմատ, միշտ նա, — մոմուաց հայրս ու լռեց:

Թորոսը իմ խորթ եղբայրն էր, հօրս առաջին ամուսնութիւնից մնացած միակ տղան: Ես և քոյրերս մեր ամենափոքր հասակից տեսել էինք նրան միշտ լռակեաց, մռայլ, մտածկոտ ու յամառ: Նա չէր սիրել մեզ և մենք չէինք սիրել նրան: Նա արդէն տասներեօթ-տասներու թ տարեկան էր այժմ, բայց դարձեալ թախծոտ ու լռակեաց, դարձեալ անմասն ընտանեկան կեանքին, դարձեալ առանց սիրոյ ու մենաւոր: Ինչո՞ւ չէինք սիրում նրան, ես չգիտեմ. նա մեզ երբէք վատ բան չէր արել. գուցէ հէնց այն պատճառով, որ նա միշտ լուռ էր և նրա այդ լուռութեան տակ կարծես խորին արհամարհանք կար դէպի մեզ: Հայրս չէր սիրում նրան, որովհետեւ նա յամառ էր ու միշտ մռայլ և երբէք մարդու երեսին ուղիղ չէր նայի: «Կախ-գլուխ տղայ է, մանկութիւնից այդպէս էր», ասում էր նա առանձին ցաւով, աւելացնելով, որ «կախ-գլուխ» մարդիկ միշտ կասկածելի են:

Եւ մենք բոլորս առանց այդ նկատելու կամաց-կամաց նրա դահիճներն էինք դարձել: Բոլոր մեր ծածուկ յանցանքների ու սխալների համար պատասխանատուն ու մեղաւորը միշտ նա էր: Եթէ աման էր կոտրւած, անպատճառ թորոսն էր կոտրել. մածոնի կամ կաթի սերը, թւրմ կարագը՝ անպատճառ նա էր գողացել, ինչպէս և այգում կամ բոստանում հասած առաջին պը-

տուղը: Մենք արդէն վաղուց էլ չէինք նկատում, թէ որքան անողորմ ենք, և մեզ բոլորովին բնական էր թւում վերջ ի վերջոյ, որ Թորոսը մեր մեղքերը քաւի: Չի բոլորում, միշտ լուռ է, թող կրի ուրեմն:

Բ.

Բարեբախտաբար մեզ բոլորիս և Թորոսի համար, հայրս թէև խիստ էր, բայց վերին աստիճանի գթոտ. նրա բոլոր դժգոհում-թիւնն ու գայրոյթը վերջանում էր ոովորական անէծքով կամ մօրս առաջ անվերջ գանգատներով:

Թորոսն ամբողջ օրը դաշտումն էր լինում, մեր տաւարի յետեից: Երբ երեկոյեան տուն էր գալիս և հայրս սկսում էր յանդիմանել որևէ յանցանքի համար, նա առանց նայելու մօտենում էր հացի տաշտին, մի հաց վերցնում, փաթաթում — դնում թևի տակ և լռութեամբ դուրս գալիս, թողնելով, որ հայրս շարունակի իր անէծքը, գանգատն ու տրտունջները:

Կովերը դաշտից վերադարձան: Թորոսն էլ նրանց յետեից ներս մտաւ դռնից, ինչպէս միշտ, գլուխը քաշ, դէմքն արևառ, յոգնած ու մռայլ: Կովերը ներս քշեց դռմը, թողնելով բակում նրանց, որոնք պիտի կլթէին: Ապա ձեռնափայտը դրաւ մի անկիւն, նստեց իր սովորական տեղը, սրահի մի հատիկ աստիճանի վրայ և սկսեց տրեխների միջից թափ տալ աւազի հատիկները և գուլպաների վրայից հանել մանր ու մեծ փշերը:

Մայրս կովերն էր կթում, քոյրերս օգնում էին նրան:

— Թորոս, — յանկարծ լսեց հօրս ձայնը:

— Հը, — եղաւ պատասխանը:

— Չո՞ւ ու ցաւ, հրամմէ էլ չի կարողանում ասել: Այս առաւօտ տաւարը ռը կողմով տարար դաշտ:

Հօրս ձայնը դողդողում էր, նա վրդովմունքից ասես խեղդւում էր. ես նրան երբէք այդ աստիճան բարկացած չէի տեսել. վախեցայ ու կծկեցի:

Թորոսի փոյթը չէր, նա լուռ էր:

— Լեզուդ պապանձի, խօսի, էէ, այգին մտե՞լ ես:

Թորոսը շարունակում էր լռութեամբ թափ տալ տրեխները։
— Սարգիս, — դարձաւ ինձ հայրս, — գնա, այն իմ բերած խոտը քանդի, մէջը բան կայ, բեր այստեղ։

Ես մօտեցայ, խոտը բաց արիւնքի և միջից դուրս հանեցի խոտիկի ուրթի մի մեծ ճիւղ, վրան մի քանի կիսահաս ողկոյզներ։ Զեռքս առայ և քարացայ տեղումս... Ես էի կոտրել. կոտրել էի ու լռել. ողկոյզը քաշքշել էի, ճիւղը կռաւրել էր և ես թողել, փախել էի։

— Ասա, — շարունակեց հայրս աւելի և աւելի տաքացած, — Աստուած նզովի քեզ, ով է տեսել, որ հայ քրիստոնեան Աստուածածնայից երկու շաբաթ առաջ խաղող ուտի. հարամ չէ, նայի, ի՞նչ ես արել, թող ձեռքդ կոտրւէր զրա փոխարէն։

Մայրս մէջ մտաւ.

— Ի՞նչ ես այդքան տաքացել, տեաշէնի մարդ, դէ բան է, պատահել է, գուցէ Թորոսը չէ, գող է մտել. խօս գիտես, քաղցած գէլերի լգէս չոլերն ընկած, աւերմունք են անում։

— Խելքիդ ի՞նչ ասեմ, ախր կնիկ ես, էէ. գողը մի ձուլթ խաղողի համար այդի չի մտնի. բոլոր թմբերը պէտք է ոտի տակ տար, մարիկ-մարիկ վնասուէր, գտնելու համար. տանու գող է, քեզ ասում եմ, այ, այս նզովածն է, որ լլկւել է։ Զէ, թող ասի, որ ինքը չէ. տեսնում ես, կարկամել է, Աստուած վերցնի սրան։

— Ա՛յ որդի, — Թորոսին դարձաւ մայրս կամացուկ, — ինչի՞ ևս կողքդ դէմ տւել, տեսնում ես, հէրդ թհուել է, դէ մի ձայն տուր, ասա, որ դու չես, ասա՛ գողերն են արել, խօս բերանդ չի ցաւի, մի խօսք ասա, էլի։

Թորոսը արեխներէից պրծաւ և մէկ էլ ինձ հայեց աչքի տակով. օ, այդ հայեացքը, որքան վիշտ և որքան արհամարհանք կար նրա մէջ. ես, քիչ մնաց, հալւեմ, կամ գետինն անցնեմ, ոչնչանամ. նա կարծես շատ լաւ գիտէր, որ ես եմ արել և ուրախ էր, որ մի զարմանալի դիպածով հայրս իմ ձեռքն էր դրել յանցանքիս սարսափելի նշանը, այս դժոխային ոտոր, որ վառում, փոթոթում էր իմ մատները։

դում. Նետւեցի հօրս ու թորոսի մէջ, բայց անօգուտ, ես շատ փոքր և անգոր էի. ձեռնափայտն ահագին թափով իջաւ եղբօրս թիկունքին, բարձրացաւ, մէկ էլ իջաւ նոյնպէս թափով, նոյնպէս անողորմ:

Թորոսը չչարժւեց, կանգնած մնաց իր տեղում, դարձեալ լուռ, առանց բողբոլի. նայեց հօրս, ապա աջ ձեռքով շօշափեց թիկունքի ցաւած տեղը և երկու կաթիլ արցունք կախւեցին նրա մոռյլ, մթազնաց աչքերից, իջան, իջան և այտերի վրայ քարացան, մնացին:

Սոսկումի պէս մի բան, մութ ու ճնշող՝ իջաւ մեր տան վրայ, որ աւելի ահաւոր էր դառնում թորոսի լուռ արցունքով:

Օ՛, այդ երկու կաթիլ արցունքը. նրանք իջան իմ սրտի վրայ, քանդեցին, աւերեցին կուրծքս և խորտակեցին ինձ: Հայրս կանգնած էր դողդողալով, նայում էր ոտների առաջ, կարծես չգիտէր, թէ ինչ պատահեց: Եւ բեռը, ահագին բեռը ճնշում էր իմ կուրծքը, խեղդում էր ինձ, կուրծքս ուռել էր և ես ճչացի:

— Ե՛ս եմ, հայրիկ, ես եմ կոտրել, ես եմ գողացել, թորոսը մեղք չունի, միշտ ես եմ: Ներիր, ներիր, թորոս ախպէր, իմ խեղճ ախպէր:

Բոլորը քարացան. կարծես երկինքը յանկարծ փուլ եկաւ. մայրս շւարած՝ կովկիթը ձեռքից բաց թողեց, որ ընկաւ, կոտրւեց և կաթը հոսեց բակում. հայրս գլուխը բարձրացրեց, ինձ նայեց չռած ու ապշած աչքերով ու յետ-յետ դնաց, կարծես ես թունաւոր օձ լինէի. ապա ճակատը բռնեց, մնաց կանգնած: Քիչ յետոյ լուռ մօտեցաւ թորոսին ու ձեռքը դրաւ նրա թիկունքին:

— Ձեռքս կոտրւէր, որդի, — ասաւ հեկեկալով: — Սարգիս, Սարգիս... Թող Աստուած քեզ... դու իմ հոգին կորցրիր... Թող Աստուած քեզ... Ի՞նչ ասեմ... — Ու շարունակել չկարողացաւ, չուզեց անիծել, արցունքը թափւեց աչքերից հեղեղի պէս:

— Էլ չեմ անի, հայրիկ... էլ չեմ անի երբէք...

Թորոսը թևով սրբեց աչքերը, նստեց թմբի վրայ, գլուխը ձեռների մէջ առաւ և մնաց լուռ:

Այն գիշեր հայրս երկար ժամանակ չէր քնում. անքուն էի և ես, այրուում էի. ես էլի երկար-երկար լաց եղայ:

Ի՞նչ բնատրույթնան տէր էր Թորոսը: Ի՞նչ ստիպեց փոքր եղբորը խոստովանել իր յանցանքը: Ի՞նչ հետևանք ունեցաւ այդ:

ՈՂՈՐՄԱԾ ԵՂԷՔ

(Վ. Հիւզօ)

Ա. Ծատուրեան

Երբ ձեր հոյակապ, շքեղ տներում
Անթիւ զարդարանք ձեզ շրջապատած—
Գոհար, աղամանդ, դիպակ, ապրեշում,
Դուք ծիծաղում էք՝ կեանքից լիացած,
Եւ այդքան գանձերն առնտ ու անբաւ
Չեն էլ շլացնում ձեր աչքը անբաւ.

Երբ դուք բաղդաւոր, «կենաց բաժակներ»
Ուրախ պարպում էք փարթամ խնձոյքում,
Ասացէք դուք ինձ, ո՞վ մեծատուններ,
Այդ զւարթ ժամին դուրսը, փողոցում
Դուք նկատում էք անճար աղքատին՝
Լալով նայելիս ձեր լուսամուտին:

Խղճուկը քաշւած փողոցի անկիւն,
Քաղցած նայում է նա ձեր խնձոյքին
Եւ խուլ մըմնջում. «Ահա լիութիւն,
Առատ բարիքներ, ահա խնդագին
Ե՛ւ պայծառ օրեր, և՛ վիճակ խաղաղ,
Ահա ամեն ինչ—կեանք, վայելք, ծիծաղ...

«Իսկ ես... ես թշւառ, ես մերկ, անօթի,
Իմ օթեանը խարխուլ ու մթին,
Վա՛յ ինձ... ես մի այլ դառն վիճակի
Դատապարտւած եմ երկրիս երեսին.
Կինս թոքախտում, տանս հոգս ու ցաւ,
Խեղճ գաւաղներս քաղցած ու ծարաւ...

«Եւ շատ քչերին տւած է կեանքում
Վայելել օրեր լի երջանկութեան.
Անարդար բաղդը կեանքի խնճոյքում
«Ապրիր», — ասում է հարուստ մեծատան,
Իսկ ինձ — «գու հեռու, գու բաղդին օտար,
Անվերջ երազիւր բաղդալից աշխարհ».

Օհ, նա, միայն նա կարող է զգալ,
Թէ ինչ ասել են այս դաժան խօսքեր,
Որ ինքն է եղել թշուառ, տառապեալ:
Բայց դուք, դուք, բաղդի հարուստ ընտրեալներ,
Ձեզ ինչ փոյթ. ձեր կեանքն առատ է, լեցուն,
Ողորմած եղէք, Աստուծոյ սիրուն:

Ողորմութիւնն մայր է որբերին,
Մայր նրանց, որոնք իրանց սե բաղդին
Խորթ մայր են կոչում: Եւ այնտեղ, ուր միշտ
Տիրում է տանջանք, ցաւ, կարիք ու վիշտ,
Այնտեղ է նա միշտ թռչում, սլանում
Եւ մարդկանց աչքից արտասուք սրբում:

ԱՐՅՈՒՆՔԻ ԱՂԲԻԻՐ

Գ. Աստածատրեան

Մօտեցաւ արեւն արեմուտ սարին ու դօշին չոքեց: «Գնում եմ մօրս ծոց, ճամպայ տուր, թէ չէ՝ կը վառեմ ես քեզ»: Սարը կռացաւ ու ճամպայ տաւ: Արեւ ժպտաց, սարերի գլխներ, ամպեր ու երկինք կարմրեցին յանկարծ:

Նախիրն է դառնում հեռու դաշտիցը, դառներն են մայում, այծեր մկըկում, կովեր բառանչում, երեխայք ծուում, ինչո՞ւ են լալիս սրանք լեղաճաք, այս ինչ պատահեց:

— Վայ, Մարէ-մէրիկ, գոռում են նրանք, օրդ խաւարեց: Սե-Ձորի միջում մենք խաղում էինք ալաջա պարը, երբ վրայ տւին մեզ յանկարծ փաշայի քուրդ նոքարները: Նրանք մտրակով

մեզ լաւ ծեծեցին ու տուն քշեցին, իսկ քո Անուշին ամուր կապեցին ու թամբին դրին: «Մայրիկ էր կանչում, մայրիկ ջան, ո՛ւր ես, ինձ սպանեցին»: Բայց նրանք Անուշին ապտակ խփեցին, իսկոյն լռեցրին: Նա ձէնը կտրեց. քրդերը փախան. Անուշը կորաւ: Վայ, Մարէ-մէրիկ, քեզ սև լուր բերինք, օրդ սևացաւ:

Դառն կակիժը նրա գլուխն ընկաւ, տանել չկարաց, արցունքը ցամքեց, աչքերը պլշած ու կանգնած մնաց... Յանկարծ ծիծաղեց, խելքը կորցրած...

«Յէկէք, բալաներ, էսօր Անուշիս ես հարս եմ շինել, հարսանիք արել... մեռնեմ ես նրա մարմար թշերին, չիմշատ մատներին, մեռնեմ փեսայիս բօյ ու բուսաթին... դէ, պար բռնեցէք, հարսնիք է, բալէք»...

Ու ինքը պարեց... բայց յանկարծ ճշաց, մազերը փետեց ու դուրս արշաւեց...

Վեր կացաւ քամին, երկինք ու երկիր իրար հետ խառնեց, սև ու մութ ամպեր իր ծոցից հանեց, մէկ մէկի զարկեց: Լռեց ամեն բան. քամին էր միայն, որ մռնչում էր, քամին էր միայն, որ սուլում, ոռնում ու շառաչում էր:

Բայց ձորի միջից մի ձայն էր գալիս: Նա էլ հեծկտում, նա էլ է ոռնում ու վայ է տալիս: Արդեօք բորենի՞ն, թէ՞ գայլն է սպառնում այս խուլ գիշերում. թէ՞ բուն է՝ վախից սարսափած գիւղին սև շիւան բերում: Ոչ, ոչ. չի կարող ոչ մարդագէլը, ոչ գայլը, ոչ բուն, — ոչ մի շնչաւոր չէ կարող դիմաւ կատաղած քամուն: Մարէ մէրիկն է այն ձորում նստած, Անուշին կանչում, ձայնը չի լսում, նա հեծկտում է, մազերն է փետում...

Բայց չի դադարում կատաղած տարրը. երկինքը ելաւ, անձրև ու կարկուտ իր միջից ժայթքեց, և մեկամղձոտ նրա հետ գիւղի զանգակն է հնչում, իսկ հեռու ձորից մի խուլ հեծկտանք նրա հետ խառնում...

Անցան տարիներ: Մարէ-մէրիկը ձորը չէր թողնում. մազը զգգված, տկոյր ու նիհար խոտ էր ճարակում, աչքերին արցունք և թափառելով՝ Անուշ էր կանչում:

Այսչափ կսկծից, այսչափ արցունքից զազան փաշայի սիրտը չկակղեց: Բայց ժայռը կակղեց, իր սիրտը պատռեց թշառ մօր

լացից և արտահոսեց Սև-Ձորի միջից սլարզ ու վճիտ ջուր, որ մինչև այսօր այնտեղ կոչում են «Արցունքի աղբիւր»:

Վ Ա Տ Ը Ն Կ Ե Ր

(Առակ)

Ա. յՄնկոյեան

Մի անգամ

Առիւծ արքան

Մոնչում էր կողի ցաւից.

Գազանները ամեն կողմից

եկան հիւանդ արքային տես,

Բայց մէջներին չկար աղւէս:

Էդտեղ մէկ էլ

Մի պառաւ գէլ

Ասաւ. «Արքայ,

Ախր ի՞նչ կայ,

Որ ոչ ու փուչ

Թիզ ու կէսը,

Հաջուր — մաջուր

Չար աղւէսը

Քեզ չէ յարգել,

Տես չէ հկել»:

Յաւը թողած՝

Արքան գոռաց.

— Դէ հա, թռէք,

Էն ընթոստին

Ոռս բերէք:

Հինգ-վեց գազան

Եկան-հասան,

Էն աղւէսին

Մի կերպ գտան,

Պատճառն ասին,

Բերին ատեան:

Արքան գոռաց.

«Ո՞ւր ես, մեռած»:

— Ասեմ ձեռաց,

Աղւէսն ասաց,

Տէր վեհափառ,

Խնդիրս առ.

Որ լսեցի, դու հիւանդ ես,

Էլ ի՞նչ ասեմ, ինձ հօ գիտե՞ս,

Ոնց թէ գլխիս կրակ վառած

Եւ պատանս էլ թևիս առած՝

Հա ես տեղը, հա էն տեղը,

Վերջը գտայ ցաւիդ գեղը.

Գայլի մորթին արա մուշտակ,

Միսը շորւայ, խմի տաք տաք.

Քրտնեց կողդ,

Կանցնի դողդ:

Որ չուեց էսպէս թելին,

Իսկոյն գետին դրին գէլին.

Արքան հազաւ գէլի կաշին...

Միջը կերաւ նախաճաշին:

Քրտնեց կողը,

Անցաւ դողը,

Մէջտեղ գնաց

Զրպարտողը:

ՓՈՔՐԻԿ ԳՐԱԳԻՐԸ

(Ըստ Դ. Ամիչիսի)

Յովհ. Արարաջևան

ա.

Տարրական դպրոցի բարձր բաժանման աշակերտ էր նա՝ երկաթուղու մի ծառայողի մեծ որդին։ Հօր ընտանիքը մեծ էր, ուճիկն աննշան և այդ պատճառով նա մեծ դժարութեամբ էր ծայրը ծայրին հասցնում։ Հայրը շատ էր սիրում իր որդուն, բայց էր և գիշող ամեն բանում. սակայն ինչ վերաբերում էր նրա դպրոցական պարապմունքներին, նա սաստիկ խստապահանջ էր. նրա ցանկութիւնն էր, որ որդին առաջնակարգ դպրոցաւարտներէց մէկը լինի, որպէսզի շուտով կարողանայ պաշտօն գտնել։ Դրա համար մանուկն ստիպւած էր շատ պարապել։ Եւ թէպէտ նա ծոյլ չէր, այնուամենայնիւ հայրը դարձեալ խրատում էր աւելի ևս եռանդով պարապել։

Նրա հայրն արդէն տարիքաւոր մարդ էր, ոյժերից բարձր աշխատանքն անժամանակ ծերացրել էր նրան։ Չնայելով դրան՝ իր ընտանիքի անհրաժեշտ կարիքները հոգալու համար՝ նա պաշտօնից դուրս կողմնակի պարապմունքներ էլ էր վերցնում և գիշերւայ մեծ մասն անքուն աշխատում։ Վերջերս նա յանձն էր առել մի ինչ որ լրագրի բաժանորդների հասցէները գրել ծրարների վրայ։ Բայց այս աշխատանքն յոգնեցնում էր նրան, և նա շատ անգամ զանգատուում էր այս մասին։

Որդին ասաց նրան մի անգամ.

— Հայրիկ, տուր, ես գրեմ քո տեղը. քեզ յայտնի է, որ ես էլ քեզ պէս պարզ և գեղեցիկ եմ գրում։

Սակայն հայրը պատասխանեց.

— Ձէ, դու պէտք է դասերովդ պարապես. քո դպրոցական պարապմունքներից աւելի կարևոր են, քան այս հասցէները, — շնորհակալ եմ քեզանից, սակայն դրան համաձայնել չեմ կարող։

Որդին չպնդեց։ Բայց տես, թէ ի՞նչ արաւ նա։ Նա գիտէր, որ ճիշտ կէս գիշերին հայրը վերջացնում էր պարապմունքը և իր գրասենեակից գնում ննջարան։ Մի անգամ, գիշերը, նա սպասեց, մինչև հայրը անկողին մտաւ, վեր կացաւ, հագնւեց կամա-

ցուէլ, խարխափելով մտաւ գրասենեակը, լամպը նորից վառեց, նստեց գրասեղանի առաջ և սկսեց գրել՝ աշխատելով հօր ձեռագրին նմանեցնել: Մանուկը գրում էր մեծ բաւականութեամբ, երկիւղ կրելով միայն, որ չլինի թէ բռնւի,— և գրած ծրարների կոյտը հետզհետէ բարձրանում էր. ժամանակ առ ժամանակ մանուկը վար էր գնում գրիչը, ձեռքերը արորում, ապա նորից, սկանջ գնելով և ժպտադէմ, աւելի ևս աշխուժով շարունակում գործը: Ահա արդէն հարիւր վաթսուհի հատ գրւած էր... Այն ժամանակ նա դադարեց գրել, գրիչը դրեց իր տեղը, լամպը մարեց և յուշիկ քայլերով անկողին մտաւ:

Բ.

Հետեւալ օրը, ճաշին, հօր տրամադրութիւնը լաւ էր. նա ուրախ-ուրախ մօտեցաւ սեղանին: Ոչինչ չէր նկատել: Ուրախ-զւարթ նստեց, խփեց որդու ուսին և ասաց.

— Դէ՛հ, գաւաճս, հայրդ դեռ լաւ աշխատող է: Երէկ երկու ժամուայ մէջ սովորականից շատ եմ գրել. նշանակում է՝ ձեռքս դեռ արագ է գնում և աչքերիս զօրութիւնը չէ սլակասել:

Մանուկը ոչինչ չպատասխանեց, սակայն գոհ սրտով մտածում էր ինքն իրան.

«Խեղճ հայրիկ ջան, բացի այն, որ իմ արածը նրա վաստակն աւելացնում է, այդ բանը դեռ հարկադրում է նրան կարծել, որ նրա ոյժերն իսկականից աւելի զօրեղ են, և այս բանն ուրախացնում է նրան: Ուրեմն, այդպէս էլ պէտք է շարունակել»:

Այս յաջողութեամբ քաջալերւած՝ մանուկը հետեւալ գիշերն էլ ժամը տասներկուսին զարթնեց և նստեց գործի: Եւ այսպէս շատ ու շատ գիշերներ անընդհատ: Հայրը ոչինչ չէր նկատում:

— Զաւաճս,— մի անգամ ասաց նա որդուն,— ի՞նչ է նշանակում այս: Դու առաջւանը չես.— սկսել ես վատ սովորել և առհասարակ վատ ես վերաբերում դէպի քո գործը: Մի մոռանար, որ դու պէտք մեր ընտանիքի նեցուկը լինես: Ես դժգոհ եմ քեզանից, հասկանում ես:

Այս առաջին և խիստ յանդիմանութիւնը լսելով՝ մանուկը շփոթւեց:

«Այո, — մտածեց նա, — այսպէս շարունակել չի լինի, պէտք է մի կողմ թողնել իմ խորամանկութիւնը»:

— Դու աեանում ես, — շարունակեց հայրը, — որ ես, իմ ընտանիքի ապրուստը հայթհայթելու համար, աշխատում եմ, որքան ոյժս պատում է: Իսկ դու չես ուզում հասկանալ, որ ինքդ էլ պարտաւոր ես լաւ սովորել, որ յետոյ ինձ օգնես: Նշանակում է՝ դու չես սիրում ոչ ինձ, ոչ քոյրերիդ ու եղբայրներիդ, և ոչ մօրդ:

Օ, ոչ, հայրիկ, մի ասիւր այդ, — լալազին բացազանչեց մանուկը և այն է՝ ուզում էր խոստովանել ամեն ինչ:

Բայց հայրը ընդհատեց նրան, ասելով.

— Ձէ որ քեզ յայտնի է, թէ որքան զրկանքներ ենք կրում մենք. զիտես, որ ամենքը, իրանց ոյժերին համեմատ, պէտք է աշխատեն ընտանիքը պահելու համար: Ես ինքս այժմ պարտաւոր եմ աւելի ևս շատ աշխատել. յոյս ունեի, թէ երկաթուղու վարչութիւնից այս ամսու նւէր պէտք է ստանամ, սակայն այսօր լսեցի, որ ոչինչ չեմ ստանալու:

Այս լուրն իմանալով՝ մանուկը վճռաբար պնդեց ինքն իրան.

«Ո՛չ, հայրիկ, ես ոչինչ չեմ ասի քեզ: Ես իմ մէջ կը պահեմ իմ գաղտնիքը, որպէսզի օգնեմ քեզ: Ես կաշխատեմ այլ կերպ փոխարինել քեզ պատճառածս վիշտը. դպրոցում ես կաշխատեմ սովորել այնքան, որ կարողանամ քննութիւն տալ, իսկ քեզ օգնելն անհրաժեշտ է, թէ ոչ դու բոլորովին կը քայքայես քո առողջութիւնը»:

Գ.

Բայց մի անգամ, ընթրիքի ժամանակ, հայրը մի քանի խօսք ասաց, որոնք ստիպեցին նրան վերջնական որոշումն անելու: Ահա, թէ ինչ պատահեց: Մայրը նայեց որդուն և նրան թւաց, թէ մանուկը սովորականից թոյլ և հիւանդ է երևում:

— Ձաւակս, դու հիւանդ ես, — հարցրեց նա և հօրը դառնալով՝ վրդովւած ասաց.

—Երեխան հիւանդ է. տես, ինչպէս է զուսատուել: Ո՞րտեղդ է ցաւում, գաւակս:

Բայց հայրն հարկանցի կերպով նայեց նրան ու ասաց.

—Նրա խիղճը հանգիստ չէ, և դրա համար էլ նա իրան վատ է զգում: Այդպէս չէր, երբ լաւ էր սովորում դասերը և բարի ու ջանասէր էր:

—Բայց նա հիւանդ է,—բացադանչեց մայրը:

—Է՛հ, այժմ էլ ի՞նձ ի՞նչ,—ասաց հայրը:

Այս խօսքերը դանակի նման խոցեցին խեղճ երեխայի սիրտը. «Ինձ ի՞նչ» —ասում է հայրը, իսկ առաջ նա զոգում էր, երբ լսում էր, թէ որդին քիչ հագում է: Նշանակում է, նա էլ բոլորովին չի սիրում նրան, դրանում էլ կասկած չկայ...

«Ձէ, սիրելի հայր,—ասաց մանուկն ինքն իրան, զգալով, որ վշտից սիրտը ճմլւում է: Այժմ արդէն ես կընդհատեմ գիշերւայ պարապմունքներս. առանց քո սիրոյ ես չեմ կարող ապրել, ես ցանկանում եմ, որ դու առաջւայ նման սիրես ինձ, իմ թանկագին հայրիկ: Ո՛հ, ես այժմ արդէն վճռեցի և կարծես անխախտ է իմ այս որոշումը»:

Բայց և այնպէս՝ նա դարձեալ զարթնեց կէս գիշերին և նորից սկսեց գրել: Պատրաստի ծրարները ղիգւում էին իրար վրայ: Իսկ մանուկը գրում էր ու գրում...

Իսկ հայրը կանգնած էր նրա աթոռի յետևը: Նա նայում էր արագ ընթացող գրչին,—և մի վայրկենում ամեն ինչ հասկացաւ... Սիրտը լցւած դառն զգջումով և բուռն սիրով դէպի իր որդին՝ նա կանգնած էր արձանի նման: Յանկարծ մանուկը, ըզգալով՝ որ երկու ձեռք վարեցին նրա վզովը, վեր թռաւ և ճիչ արձակեց:

—Ո՛հ, հայրիկ, սիրելի հայրիկ, ների՛ր ինձ, ների՛ր,—բացադանչեց նա, տեսնելով, որ հայրն է այդ:

—Դու ների՛ր ինձ, գաւակս,—պատասխանեց հայրը հեկեկալով և համբուրելով նրա գլուխն ու ճակատը:—Ես ամեն ինչ հասկացայ, ամեն ինչ գիտեմ այժմ, ու ես, ես եմ ներողութիւն խնդրում քեզանից, իմ թանկագին գաւակս: Արի, արի ինձ հետ:

Եւ նա քաշեց, աւելի ճիշտ՝ ձեռքերի վրայ տարաւ նրան մօր մօտ, որն աղմուկից արթնացել էր:

— Պինդ համբուրիր մեր այս սիրելի զաւակին, — ասաց նա, — առ արգէն երեք ամիս է, որ անքուն գիշերներ անցկացնելով՝ աշխատում է իմ փոխարէն, իսկ ես յանդիմանում եմ նրան, որ մեզ համար նա հաց է վաստակում:

Մայրը, անկարող լինելով մի բառ արտասանել, պինդ սեղմեց նրան իր կրծքին, և քիչ յետոյ ասաց.

— Գնա, շուտ գնա, իմ զաւակս... գնա, քնիր, հանգստացիր: Տար սրան քնելու:

Հայրը գրկած տարաւ նրան, հանեց շորերը, փափկացրեց անկողինը, պարկեցրեց և ծածկեց վերմակով:

— Շնորհակալ եմ, հայրիկ, ինչ լաւ, է — կրկնում էր մանուկը. — շնորհակալ եմ... բայց ինքդ էլ գնա, պարկիր. ես այնպէս երջանիկ եմ... Գնա, հայրիկ, գնա, քնիր...

Բայց հայրը չէր ուզում հեռանալ որդու անկողնուց. նստեց մօտը և ձեռքը բռնեց:

— Քնիր, քնիր, հոգեակս, քնիր, իմ որդեակ:

Յոգնած մանուկը, իրաւ, իսկոյն քնեց, և քնեց երկար ու քաղցր առաջին անգամ այս երեք ամսւայ անքուն գիշերներից յետոյ. նա երջանիկ էր, քունն անուշ, երազներն հրաշալի...

Մանուկն ինչ միջոցով սկսեց օգնել հօրրւ. Ինչո՞ւ նրա դասերն ըսկսեցին վատ գնալ. Ի՞նչպէս քացւեց զաղտնիքը. Ինչո՞ւ էր մանուկն իրան երջանիկ զգում:

Ե Ր Ա 2

Ս. Շահագիզ

Ես լսեցի մի անուշ ձայն —

Իմ ծերացած մօր մօտ էր, —

Փայլեց նշոյլ ուրախութեան,

Բայց ավստո, որ երազ էր:

Սմբատ Շահազիզ

Կարկաչահոս աղբիւր այնտեղ
Թաւալում էր մարգարիտ.
Նա յստակ էր, որպէս բիւրեղ.
Այն երանգ էր ցնորամիտ:

Եւ ժեղեղին ախուր, մայրենի
Յիշեց մանկութեան օրեր,
Մօքս համբոյրն ես զգացի.
Ա՛խ, ափսոս, որ երազ էր:

Նուրժբին սեղմեց կարօտազին
Աչքերս սրբեց— շատ թաց էր,
Բայց արտասուքս գնում էին...
Ա՛խ, այդ ինչո՞ւ երազ էր:

ԸՆՏԱՆԻՔԻՅ ՀԵՌՈՒ

(Ա. Զեխով)

Յովհ. Արաքաջեան

Ինչը տարեկան Վանին պապը քաղաքում կօշկակար Ալէքօի մօտ տեղ էր արհեստ սովորելու: Ծննդեան երեկոն էր: Վանին՝ իր սովորութեան հակառակ, վաղ չպարկեց քնելու: Նա սպասեց, մինչև վարպետի ընտանիքը և միւս բանւորները ժամ դնացին, ապա պահարանից հանեց թանաքամանն ու ժանդոտած գրիչը, ճմրտած թղթի մի կտոր հանեց ծոցից ու նստեց գրելու: Բայց գիւրը դեռ չսկսած՝ Վանին վախժրեւելով նայեց դռանն ու պատուհաններին և խորը հառաչեց: Թուղթը գրել էր նստարանին, իսկ ինքը չոքել առաջը՝ գետնի վրայ:

«Իմ սիրելի Ղազար-պապի ջան, --- սկսեց գրել Վանին. --- էս նամակը քեզ գրում է քո Վանի թոռը: Շնորհաւոր Քրիստոսի Ծնունդն ու Մկրտութիւնը, ինչպէս եմ Աստուածանից, որ Նա քեզ ամեն բարիք ու երկար կեանք տայ: Ոչ հէր ունիմ ես, ոչ մէր, մենակ դու ես մնացել ինձ համար էս աշխարհում:

Վանին աչքը գցեց մութ պատուհանին. նրա ապակու մէջ արտացոլում էր մօմի լոյսը, և մանուկի առաջ պատկերացաւ նրա սիրելի Ղազար-պապը, որ իրանց զիւղացի հարուստ Աթոյինց տանը պահպանութիւն էր անում: Դա մի կարճիկ, նիհար, բայց առոյգ ու ժիր ծերունի էր, մօտ 65 տարեկան, միշտ ուրախ, ծիծաղերես: Յերեկներն առնառարակ նա քնում էր, իսկ զիշերները՝ ծանր քուրքը հագին, ման էր գալիս տան չորս կողմը, տիրոջ բարիքը պահպանում չար ձեռքերից:

Ահա նա, քուրքը հագին կանգնած է փողոցում, ուրախ-ուրախ զրոյց է անում զբացիների հետ ու բարձր ծիծաղում. նրա մօտ, պոչը թափ տալով, կանգնած է սիրելի Չալօն, Վանիի ընկերը:

Վանին ծանր ալի բաշեց, թաթախեց գրիչն ու շարունակեց գրել:

«Թանկագին պապի ջան, Աստծու սիրուն, արի, վերցրու ինձ այստեղից ու մեր զիւղը տար... էլ չեմ կարող դիմանալ... Աղաչում, ոտքդ եմ պաչում, տար ինձ այստեղից... Պապի, ես էլ միշտ քեզ համար աղօթք կանեմ, որ երկար կեսնք ունենաս»:

Ա. Չեխով

Վանիի շրթունքները ծուեցին. կեղտից սևացած բոունցքով նա սրբեց աչքերից արտասուքն ու հեկեկաց:

«Ես մեր տանը ամեն ծառայութիւն կանեմ, — շարունակեց նա գրել, — Աստծուն աղօթք կանեմ միշտ... Իսկ եթէ կրվախեանաս, թէ անգործ կըմնամ, մի վախի՛ր, պապի ջան. եթէ ուրիշ գործ չճարւի էլ, թաթօի տեղ ոչխար կարածացնեմ: Պապի ջան, պապի, էլ էստեղ դիմանալ չի լինի, մահն աւելի լաւ է ինձ համար: Ուզում էի ոտքով գեղ փախչել այստեղից, բայց ոտնաման չունեմ, ցրտից եմ վախում: Իսկ երբ մեծանամ, հասակս առնեմ, չեմ թողնի, որ մէկը դիպչի քեզ, կամ մի խօսք ասի, ու

Թէ մեռար, փառքով կըթաղեմ և հոգուդ համար աղօթք կանեմ, ինչպէս Խաթուն-Նանիս համար եմ աղօթում միշտ...

«Էս քաղաքը շատ մեծ քաղաք է: Տները մեծ-մեծ, հարուստ: Էստեղ ձի ասես, շատ կայ, իսկ կով, ոչխար չկան, շներն էլ մե-
րոնց պէս կծան չեն: Էս քաղաքի տղէրքը կտնուի չեն վեր կե-
նում, ու ժամի դասն էլ չեն թողնում երգելու: Վա՛յ, պապի,
թէ գիտենաս, ի՜նչ տեսակ-տեսակ զարմանալի բաներ կան էս
անտէր քաղաքում... Ոչ գրչով գրել կըլինի, ոչ բերանով պատ-
մել...»

Վանին խորը հառաչեց, աչքը կրկին դարձրեց պատուհանին
ու մտածմունքի մէջ ընկաւ: Նրա յիշողութեան մէջ սկսեցին
մէկ-մէկ պատկերանալ գիւղում անցկացրած քաղցը օրերը... Եր-
կար նստած էր նա՝ ծնօտը ձեռքին դրած. բայց յանկարծ ըս-
թափեց, նորից վեր առաւ գրիչն ու շարունակեց.

«Արի, պապի ջան, շուտով արի. Գրիստոսի սիրուն, արի, տար
ինձ այստեղից: Խղճա խեղճ որբիս, սիրտս տրաքւում է, ողջ
օրը լաց եմ լինում: Բարեւ յիշիր Մանան-հօրքուրիս, Ղլիկ
Ալօին, նախըջի Պետանին ու իմ սիրելի Չալօին. դունչը պաչ
արա, ասա քու ընկեր Վանիի կողմից է: Հա՛, պապի ջան, շիս
մարդու չտաս, լաւ պահիր: Մնամ քեզ սիրող թողդ՝ Վանի: Պա-
պի ջան, մի ուշանար»:

Վանին չորս տակ ծալեց գրած թուղթն ու գրեց ծրարի
մէջ, որ անցեալ օրը մի կոպէկի էր գնել: Մի քիչ մտածելով՝
նա գրիչը թաթախեց և գրեց հասցէն.

«Մեր գեղը՝ պապիս»:

Ապա դարձեալ մտածեց ու աւելացրեց.

«Չալօենց Դազարին»:

Վանին շատ գոհ էր, որ ոչ ոք չխանգարեց նամակը գրե-
լիս: Նա վեր կացաւ, գլխարկը գրեց և շապկանց դուրս վազեց
փողոց:

Վանին վազէվազ հասաւ առաջին փոստարկղին և թանկա-
գին նամակը գցեց ձեղքից ներս:

Քաղցը յոյսերով լցած՝ մի ժամ անցած նա խոր քուն էր
մտել: Երագում տեսնում էր քուրսին: Պապը նստած է քուրսու

տակին ու նամակը կարդում: Քուրսու մօտ, պոչը թափ տալով,
կանգնած է Չալօն ու ակսնջ է դնում:

Ինչի՞ց ստիպւած Վանին այդպիսի նամակ գրեց իր պսակին: Պա-
սը կարո՞ղ էր ստանալ Վանիի նամակը եւ նրա խնդիրը կատարել եւ
ինչո՞ւ:

ՀԻՆ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ

Յովն. Թումանյան

Կանաչ, վիթխարի ընկուզենու տակ,
Իրանց հասակի կարգով, ծալպատակ,
Միասին բազմած,
Մի շրջան կազմած,
Քէֆ են անում
Եւ ուրախանում
Մեր հսկայ պապերն ու մեր հայրերը՝
Գիւղի տէրերը:

Մենք, առողջ ու ժիր գեղջուկ մանուկներ,
Երեք դասընկեր,
Նրանց առաջին գլխաբաց կանգնած,
Ձեռքերս խոնա՜հ սրտներէս դրած,
Զի՛լ, ուժեղ ձայնով նրանց սպասում,
Տաղ էինք ասում:

Եւր զւարթաձայն մեր երգը լոց,
Մռայլ թամաղէն բեխերն ոլորեց,
Նրա հետ վերցրին լիք բաժանները
Բոլոր մեծերը
Ու մեզ օրհնեցին. — Սպրէք, երեխէք,
Բայց մեզ պէս չապրէք...

Ժամանակ անցաւ, նրանք էլ անցան,
 Զւարթ երգերը վշտալի դարձան,
 Եւ ես յիշեցի մեր օրը լալիս,
 Թէ մեզ օրհնելիս
 Ինչու ասացին.— Ապրէք, երեխէք,
 Բայց մեզ պէս չապրէք...

Խաղաղութիւն ձեզ, մեր անբաղդ պապեր,
 Զեզ տանջող ցաւը մեզ էլ է պատել.
 Այժմ տխրութեան, թէ քէֆի ժամին
 Մենք էլ՝ օրհնելիս մեր զաւակներին՝
 Զեր խօսքն ենք ասում.— Ապրէք, երեխէք,
 Բայց մեզ պէս չապրէք...

Բացառեցէք ինչո՞ւմն է կայանում հին օրհնութեան միտքը:

ՓՈՔՐԻԿ ՀԻԻԱՆԴԱՊԱՀԸ

(Ըստ Դ. Ամիչիսի)

Յովհ. Արարաջեան

ա.

Անձրեային մի օր՝ մի գիւղացի տղայ, թրջւած ու ցեխոտած, մօտեցաւ քաղաքային հիւանդանոցի դռնապանին և մի նամակ տւեց: Մանուկը ոտքով եկել էր մի ինչ որ հեռաւոր գիւղից: Նրա հայրը, մի տարի առաջ գնացած լինելով հեռու երկիր աշխատելու՝ վերադարձել էր հայրենիք, բայց այս քաղաքը հասնելուն պէս՝ յանկարծակի հիւանդացի էր: Նա հազիւ կարողացել էր մի երկու տող գրել տուն՝ հաղորդելով իր վերադարձի և հիւանդանոց մտնելու մասին: Այս լուրը սաստիկ վշտացրեց նրա կնոջը, սակայն ինքն անձամբ չկարողանալով գալ ամուսնուն տեսնելու, իր մեծ որդուն ուղարկեց հօրը խնամք տանելու:

Նամակն աչքից անցկացնելով՝ դռնապանը կանչեց հիւանդանոցի ծառայողներին մէկին և ասաց, որ մանուկին հօր մօտ տանի:

— Ո՞վ է հայրդ, — հարցրեց ծառայողը։
 Մանուկը երկիւղից դողդողալով, թէ չլինի հօր մասին մի
 շատ տխուր լուր լսէ, յայտնեց նրա անունը։
 Ծառայողն այդպիսի անուն չէր յիշում։
 — Հեռւից եկած մի ծեր բանւոր է, — հարցրեց նա նորից։
 — Այո, բանուոր է, — պատասխանեց մանուկն աւելի ևս յուզւած
 ձայնով, — բայց այնքան էլ ծեր չէ։ Հեռւից էլ եկած է։
 — Ե՞րբ է հիւանդանոց մտել։
 Մանուկը նայեց նամակին։
 — Կարծեմ՝ հինգ օր առաջ։
 Ծառայողը քիչ մտածեց, ապա, կարծես մտաբերելով՝ ասաց
 յանկարծ.
 — Հա՛, հա՛, յիշեցի. չորրորդ սրահումն է պարկած. արի յե-
 տեիցս։

Բ.

Այն սենեակը, որտեղ պարկած էր հիւանդը, կիսախաւար էր
 և դեղերի ծանր հոտով լցւած։

Սենեակի ամենավերջին ծայրը հասնելով՝ ծառայողը կանգ
 առաւ հիւանդներից մէկի մօտ և ասաց.

— Ահա քո հայրը։

Մանուկն հեկեկալով գլուխը դրեց հիւանդի ուսին և բռնեց
 վերմակի վրայ անշարժ ընկած ձեռքը։ Բայց հիւանդը տեղից
 չշարժեց։

Տղան վեր կացաւ, նայեց հօրը և նորից արտասուեց։

Այն ժամանակ հիւանդը բաց արաւ աչքերը և մի երկար հայ-
 եացք գցեց մանուկի վրայ, կարծես ճանաչեց նրան. սակայն
 չըթուռնեցրը չշարժեցին։ Խեղճ հայրիկ, ինչպէս փոխել էր նա։
 Դժուար էր ճանաչել անգամ։ Մազերը բոլորովին ճերմակել էին,
 մօրուքը չափից դուրս երկարել, երեսն ուռել ու մուգ-կարմիր
 գոյն ստացել, կաշին ձգւել, աչքերը խորն ընկել և չըթուռնեցրը
 հաստացել, այնպէս որ դէմքը բոլորովին անճանաչելի էր դար-
 ձել. ճակատն ու յօնքերն էին միայն, որ փնտրել էին անփոփոխ։

— Հայրիկ, սիրելի հայրիկ, — կանչում էր մանուկը, — ես եմ, քո որդին։ Մի՞թէ ինձ չես ճանաչում։ Գիւղից եմ գալիս. մայրիկն ուղարկեց ինձ։ Լաւ նայիր։ Մի՞թէ չես ճանաչում ինձ. գոնէ մի խօսք ասա։

Հիւանդը բաց արաւ աչքերը, լուռ նայեց նրան ու նորից փակեց։

— Հայրիկ, ի՞նչ եղաւ քեզ։ Ե՛ս եմ, ես, քո որդին։

Հիւանդը չշարժեց անգամ և դժարութեամբ էր շունչ քաշում։

Այն ժամանակ տղան դառն հեկեկալով վերցրեց մի աթոռ ու նստեց հօր մօտ, աչքը չհեռացնելով նրա դէմքից։

Տխուր մտքերը պատեցին նրան։ Մանուկը մտաբերում էր, թէ ինչպէս ճանապարհ գցեցին հօրը, ինչպէս մնաց բարեւ ասաց նա ամենքին, ինչպէս բոլորը յոյս ունէին, որ բաղդը կը ժպտայ նրան օտար երկրում. յետոյ, թէ ինչպիսի յուսահատութեան մէջ գցեց հօր նամակը իր խեղճ մայրիկին։

Յանկարծ նա զգաց, որ մի ձեռք թեթև դիպաւ ուսին։ Մանուկը ցնցեց. նրա առաջ կանգնած էր գլխութեան քոյրը։

— Ի՞նչպէս է հայրս, — հարցրեց նա իսկոյն։

— Քաջ եղիր, զաւակս, — ասաց քոյրը, — իսկոյն բժիշկը կը գայ։

Ուրիշ ոչինչ չասաց և հեռացաւ։

Կէս ժամից յետոյ զանգակը հնչեց և սենեակը մտաւ գլխաւոր բժիշկն իր օգնականի հետ։

Հէնց որ բժիշկը մօտեցաւ, մանուկը ոտքի կանգնեց ու սկսեց լաց լինել։

Բժիշկը նայեց նրան։

— Սա հիւանդի որդին է, — բացատրեց գլխութեան քոյրը, — այսօր առաւօտ է եկել գիւղից։

Այն ժամանակ մանուկը սիրտ առաւ և լալագին ձայնով հարցրեց։

— Ի՞նչպէս է հօրս դրութիւնը։

— Մի վախենար, տղաս, — պատասխանեց բժիշկը, — ձեռքը նրա ուսին դնելով։ — Հօրդ հիւանդութիւնը լուրջ է, բայց դեռ

դռան յետեից ինչ որ քայլեր լսեցին և նրա ակտնջին հասաւ տղամարդու մի ձայն.

— Յտեսութիւն, բարի քոյրիկ:

Այս ձայնը լսելուն պէս մանուկը վեր թաւ տեղից և անշուշտ կաղաղակէր, բայց մի ինչ որ բան սաստիկ սեղմեց նրա կոկորդը:

Այդ իսկ ընդէին զթութեան քրոջ հետ սենեակը մտաւ մի մարդ, ահագին կապոցը կռնատակին:

Մանուկը ճշաց, բայց քարացածի նման քնաց իր տեղում:

Տղամարդը շուռ եկաւ, մի վայրկեան նայեց նրան և բացազանչեց.

— Վայ, գաւախս, — ու վազեց դէպի որդին:

Մանուկը գժաժի նման ընկաւ հօր գիրկը:

Գթութեան քոյրերը, ծառայողները, բժիշկը հաւաքւեցան այնտեղ և ապշած նայում էին:

Մանուկն յուզմունքից դեռ ոչ մի խօսք արտասանել չէր կարող:

— Հոգեակս, — բացազանչեց հայրը, համբուրելով որդուն. ի՞նչպէս է պատահել, որ սխալւել են, — ուրիշ հիւանդի մօտ են բերել քեզ: Մայրիկդ ինձ գրել էր, որ քեզ ուղարկել է ինձ մօտ և ես սաստիկ անհանգիստ էի: Խեղճ գաւախս, վաղձեց է, որ այստեղ ես: Փառք Աստուծոյ, ես արդէն լաւ եմ և հիւանդանոցից դուրս եմ գալիս: Ի՞նչպէս է մայրիկդ: Դէհ, գնանք: Ո՛հ, Աստուած իմ, ո՞վ կարող էր կարծել, թէ այսպիսի բան կը պատահի:

Մանուկը գժարութեամբ մի քանի խօսք շնչաց մօր և քոյրերի մասին:

— Օ՛, սրբան ուրախ եմ, — մըմնաց նա, — սրբան երջանիկ: Այն ի՞նչ սարսափելի օրեր էին...

Եւ նա աւելի պինդ փարեց հօրը՝ ջերմագին համբուրելով նրան, սակայն տեղից չէր շարժուում:

— Դէհ, գնանք, — կրկնեց հայրը, — երեկոյեան մենք արդէն տանը կը լինինք: Գնանք:

Մանուկը շուռ եկաւ և հիւանդին նայեց:

— Ձեռ ուզում գալ, ի՞նչ է, — հարցրեց հայրը զարմացած:

Մանուկը նորից մի հայեացք դցեց հիւանդի վրայ, որ այդ րոպէին բաց արաւ աչքերը և նոյնպէս նայեց նրան:

— Ո՛չ, հայրիկ, սպասիր... գիտես... չեմ կարող... Այս ծերունին... արդէն հինգ օր է, որ ես խնամում եմ սրան: Ես մինչև այժմ համոզւած էի, որ այդ դու ես և սիրում էի նրան: Խեղճը միշտ ինձ է նայում: Միշտ ես եմ նրան դեղ տալիս, և այժմ նա չի ուզում, որ ես հեռանամ: Նրա զրութիւնը շատ վատ է, քիչ սպասիր, — ես չեմ կարող թողնել նրան: Ձգիտեմ ինչո՞ւ, միայն թէ շատ դժարանում եմ թողնել, հեռանալ... Հայրիկ, թող մնամ այստեղ քիչ էլ: Տես, ինչպէս է նայում նա ինձ: Ինձ յայտնի չէ, թէ ով է նա. միայն ուզում է, որ ես մօտենամ: Տեսնում ես: Նրան շատ վատ կըլինի մենակ: Հայրիկ, թող, մնամ նրա մօտ...

— Ա՛յ, քեզ աղայ, — բացազանչեց բժիշկը:

Հայրն հիացմունքով էր նայում որդուն, ապա շուռ եկաւ դէպի հիւանդը:

— Ի՞նչ է սա, — հարցրեց:

— Ձեզ նման մի գիւղացի, — պատասխանեց բժիշկը, — նոյնպէս գիւղից էր եկել և ձեզ հետ միևնոյն օրը մտել հիւանդանոց: Ուշքը վրան չէր, երբ բերին, և մենք դեռ չգիտէնք, թէ ով է. գուցէ նա էլ մի տեղ ընտանիք, զաւակներ ունի: Շատ կարելի է, ձեր որդուն իր որդիներից մէկի տեղ է դրել:

Հիւանդը աչքը չէր հեռացնում մանուկից:

Այն ժամանակ հայրն ասաց.

— Կո՛ց այստեղ: Դու բարի սիրտ ունիս, զաւակս: Իսկ ես կըշտապեմ տուն, որ մայրիկդ անհանգիստ չլինի: Ահա քեզ մի քիչ էլ փող, կըհարկաւորւի: Մնաս բարեհալ, թանկագին զաւակս: Ցտեսութիւն:

և.

Մանուկը վերադարձաւ հիւանդի անկողնի մօտ, և երևում էր, որ հիւանդը շատ զոհ մնաց զրանից: Նա նորից սկսեց խնամել ծերունուն առաջւայ պէս. այժմ նա էլ այնպէս լաց չէր լի-

նում, սակայն նոյն խնամքով ու հոգատարութեամբ էր վերաբերուում դէպի հիւանդը: Այդ գիշեր մանուկը բոլորովին անքուն անցկացրեց անկողնի մօտ մինչև լուսաբաց, երբ պիտութեան քոյրը ներս մտաւ սենեակ: Մի հայեացք գցելով հիւանդի վրայ, քոյրն շտապով դուրս գնաց և մի քանի րոպէից յետոյ վերադարձաւ հերթապահ բժշկի և մի ծառայողի հետ:

— Հոգեւորքի մէջ է, — ասաց բժիշկը:

Մանուկը բռնեց մահամերձի ձեռքը:

Սա բաց արաւ աչքերը, նայեց մանուկին և նորից փակեց:

Եւ մանուկին այնպէս թւաց, թէ ձեռքը սեղմեց:

— Ձեռքս սեղմեց, — բացագանչեց նա:

Բժիշկը թեքեց դէպի հիւանդը և ապա ուղղւեց:

— Մեռաւ, — բացագանչեց մանուկը:

— Գնա՛ այժմ, որդիս, — ասաց բժիշկը: — Քո սուրբ գործը վերջացաւ: Գնա՛ և երջանիկ եղիր, դու արժանի ես բաղդաւոր լինելու: Թող Աստուծոյ աչքը պահապան լինի քեզ: Գնաս բարեւալ:

Սենեակից դուրս գնալիս՝ մանուկը շուռ եկաւ դէպի ծերունու անկողինը և ասաց.

— Մնաս բարեւ...

Եւ մինչև մի յարմար անուն կըգտնէր նրան տալու, տղան յիշեց այն քնքուշ անունը, որ տալիս էր ծերունուն հինգ օր շաբունակ՝ և աւելացրեց.

— Մնաս բարեւ, սիրելի հայրիկ:

Ինչի՞ց ստիպած մանուկը չգնաց հօր հետ: Լա՞ւ վարեց մանուկը և ինչո՞ւ Ի՞նչպէս կըվարէիք դուք:

Մ Ա Յ Ր Ի Կ Ս

Ա. Իսահակեան

Հայրենիքէս հեռացել եմ,

Խեղճ պանդուխտ եմ, տուն չունիմ.

Ազիկ մօրէս բաժանել եմ,

Տխուր, տրտում, քուն չունիմ:

Սարէն կուգաք, հախշուն հաւքեր,
Ախ, իմ մօրս տեսել էք.
Ծովէն կուգաք, մարմանդ հովեր,
Արդեօք բարև բերել էք:

Ա. Իսահակեան

Հաւք ու հովեր եկան, կշտիս
Անձէն դիպան ու անցան,
Պապակ սրտիս, փափագ սրտիս
Անխօս դիպան ու անցան:

Ախ, քու տեսքին, անուշ լեզւին
Կարօացել եմ, մայրիկ ջան.
Երնէկ, երնէկ երազ լինիմ,
Թռչիմ մօտդ, մայրիկ ջան:

Երբ քունդ գայ՝ լուռ գիշերով
Հոգիդ գրկեմ, համբոյր տամ,
Սրտիդ կպնեմ վառ կարօտով,
Լամ ու խնդամ, մայրիկ ջան:

ԼԱՅ, ՊԱՌԱԻ, ԼԱՅ...

Ա. Անարոնեան

Նրա որդուն տանում են այսօր: Հեռու, հեռու տեղ են տա-
նում պառաւի որդուն:

Յանցաւոր է արդեօք այդ որդին, թէ ոչ, մօր լինչ պէտքն է.
դատաւարաւածը՝ այն ջանէլ, սիրուն, թիլնաւէտ տղամարդը՝ իր
որդին է, իր արգանդի ծնունդը և նրան տանում են այսօր, տա-
նում են ընդմիջա, անդարձ:

Եւ մայրը գնում է որդուն տեսնելու վերջին անգամ. գնում
է նրա պատկերը մի յետին փորձով իր աղօտ, մթափնած երեւ-
կայութեան մէջ պարփակելու, որպէսզի նրա հետ միասին շուտով

հող մտնի: Բանդը հեռու է, ոտքով գնալ չի կարող. կառքը թանկ արժէ, բայց նա սեղմած ունի իր ոսկրացրած, դողդոջիւն ձեռքում կեղտոտ շորի մի հանգոյց, որի մէջը հինգ կոպէկ կայ, ուղիղ չինք: Այդքանով նա կարող է բանդի դուռը հասնել, միայն հարկաւոր է քայլել մինչև ձիաքարշը:

Քայլելու համար աւարածութիւնը մեծ չէ, բայց վշտից ու տարիների ծանրութիւնից փշրւած կնոջ համար անհուն է: Երկուստեք ծալւած այն ոսկրակոյտը անաղին բեռ է նրա մաշւած, դողդոջիւն ոտների համար: Եւ յետոյ աչքերը լաւ չեն տեսնում և փողոցը ազատ չէ, անցուդարձը անվերջ. քանի կառքերից պէտք է խոյս տալ, քանի տեղ պատերից պէտք է բռնել, քարերը, աղիւսները չանգուելով՝ վայր չընկնելու համար:

Քաղաքային տան վրայ ժամացոյցը խփեց. կինը կանգնեց մայթի վրայ, յենեց պատին, լայն շունչ առաւ և համարում է զարկերը՝ մէկ, երկու, երեք, չորս... զարկերը համը են, զօղանջը որոշ ու երկար, նա կարողանում է հետևել, թիւն իմանալ. խփեց ուղիղ տասն անգամ. ժամը տասն է: Տասն է... նրան տանում են տասնըմէկին: Ջիւղաբարձին դեռ չի հասել: Ե՞րբ կըհասնի... Նա ոյժ տւեց իր ոտներին, խղճուկ, անոյժ ոտներին: Նա այժմ աւելի արագ է երերցնում իր գլուխը, զարկում է սրան նրան, օրհնում է մեղմիւ, երբ արգելում են առաջ գնալ: Չէ՞ որ նա մայր է, գնում է հարազատ որդուն տեսնելու և այն... վերջին անգամ. ինչպէս չեն հասկանում անողորմները, մտածում է դառնութեամբ:

Ժամը խփեց տասն ու կէս: Մնաց միայն կէս ժամ: Նրա սիրտը ճվւեց ցաւով. — Տէր Աստուած, կըհասնեմ արդեօք, չտանեն... նրան...

Հինգ կոպէկն աւելի պինդ սղմեց չորացած մատների մէջ, ձեռնափայտն աւելի արագ դողդողաց, խղճուկ ոտներին էլի ոյժ տւեց, վերջին ոյժը. շարժում, թպրտում է վերաւոր թոչնի պէս. պէտք է հասնել: Երկու անգամ նրա քաշ ընկած գլխին այնպէս դիպան, որ նա դուրս ընկաւ մայթից քարերի վրայ, բայց էլի գնաց:

Ահա և հրապարակը վերջապէս... ձիաքարշին սպասող բազ-

մութիւնը շատ մեծ է. ուր են գնում, միթէ ամենքն էլ բան-
դում որդի ունին, որին տանում են այսօր: Ո՞վ գիտէ, թէ ով
ո՞րք է ինչո՞ւ է գնում. երկնքի պէս մռայլ են սրտերը, թէ բա-
նաս՝ մի անդունդ, խորքը նայես՝ սարսափ... Սպասում են,
պէտք է գնան, տեղ կըլինի... Բայց նա մայր է. գնում է որ-
դուն տեսնելու, տարագրւող որդուն, և այն՝ վերջին անգամ.
տեղ պէտք է լինի... Պառաւր երեքալով հասաւ ու կանգնեց
գծին մօտ, բոլորովին մօտ: Թէկուզ տասը տակ տրորեն, նա չի
հեռանայ, չի կարող հեռանալ, պէտք է տեղ բռնէ, որտեղից է
եկել և ուր է գնում:

Լուեց զանգակի ձայնը. ձիաքարշը հասաւ: Ծեր կինը սրտա-
տրոսի, դողողալով առաջ շարժւեց. բայց բազմութիւնը, նոյն-
պէս իրար անցաւ: Նոյն տենդոտ, չարացած ամբօխը, որ իր
տեղն է ուզում: Հրհրում, տրորում են իրար, ջլուտ, հուժկու
ձեռներ կան, որոնք պինդ բռնել են կառքի սիւներից, ուժեղ ոտներ
կան, որոնք հաստատ յենւել են աստիճաններին, խառնւել, գա-
լաւել են միմիեանց բոլոր ձգւած բազուկները, բոլոր մեկնւած
ոտները: Մարմինների այդ ժխորի մէջ պառաւ կինը մի վայր-
կենում կորաւ, ոչ որ չլսեց ամբօխի այլանդակ զանգւածի
տակից հնչող ցաւոտ նրւոցները, ոչ որ չնկատեց այն սե,
կենդանի կոյտը, որ կարծես յանկարծ լուծւեց ոտների տակ,
շաղախւեց գետնի թանձր ցեխին:

Զանգը հնչեց կրկին. կառքը շարժւեց, հրապարակը բաց-
ւեց և նրա գորշ մակերևոյթի վրայ ընկած էր պառաւ կինը՝ ով
ձեռքով բարձր բռնած իր հինգ կոպէկը, ձախով յենւած ցեխոտ
կառքին, նայում էր նրա վրայ տարւող բազմութեանը, այն հաստ
բռունցքներին, այն անողորմ, կատաղի գէմքերին, և ժեղ թի-
կունքներին:

— Գնաց... տարան... էլ չեմ տեսնի... տարան, մըմնջում էր
նա ցաւադնօրէն:

— Ի՞նչը տարան, անխելք պառաւ,— ձայն տւին նրան այս ու
այն կողմից, կարծելով, թէ նրա բացազանչութիւնը ուղղւած է
հեռացող ձիաքարշին:

— Վեր կաց, — ասաց մօտեցուլ ոստիկանը. — շուտով միւսը կը-
դայ՝ կերթաս:

Ծեր կինը դողդողալով վեր կացաւ, քաշւեց մի սլափի տակ,
ընկաւ թուլացած և լուռ լալիս էր իր ծերութիւնը, խեղճութիւնն
ու անգօրութիւնը, լալիս էր իր անարգւած, բիրտ բռունցքների
ու ոտների տակ տրորւած վիշտը, որ էլ ոյժ չունէր:

— Տարան... տարան..., մըմնջում էր հա և ամբոխը նսոյում
էր քարասիրտ ու անտարբեր...

Միևնոյն ժամին բանդի բակում գունատ ու մռայլ երիտա-
սարդը իր շուրջը նայեց, այցելուների մէջ փնտրում էր մէկին.
իզո՛ւր, գէմքերն օտար էին... մայրը չկար: Յուսահատ ու խոր-
տակւած՝ նա զլուխը քաշ ձգեց կրծքին և երկու կաթիլ արցունք
կախւեցին արտևանուկներէից և սողացին մաշւած ալտերից վար:
Երիտասարդը շղթայւած գոյգ դաստակները մի փոքր բարձրա-
ցրեց, գէմքը կռացրեց ու սրբեց արցունքը և էլ վեր չնայեց:
Շղթաները շառաչեցին՝ զրը՛նգ, զրը՛նգ, և տարագրւող խում-
բը թաղման թափօրով դուրս եկաւ երկաթէ դռնից ու լուծւեց
մշուշի մէջ... հեռո՛ւ, հեռո՛ւ տեղ էին գնում և այն հրապա-
րակում, պատի տակ կծկւած՝ դեռ լալիս է պառտւ մայրը. ձիա-
քարչները գալիս, անցնում էին իրար յետևից, բայց նա անշարժ
էր իր տեղում, նրանցից և ոչ մէկը չէր կարող նրան հասցնել
իր գաւաղին:

Լալիս էր դժբաղդ մայրը իր որդու համար միայն. բայց
չկար մէկը, որ լաց լինէր այն բիրտ բռունցքների, այն քար
սրտերի, այն խեղդող, անլոյս երկնքի համար, որ խղճերի վրայ
ձգել էր մահու սուեր:

Լաց, պառաւ, լաց այդ ամենի համար:

Նկարագրեցէք մօր և որդու հոգեկան դրութիւնը:

ԲԼԲՈՒԼԻՆ

Արի, բլբուլ, մեկ տեղ նստենք,

Ձեն-ձենի տանք ու երգենք.

Էս օրւանից դառնանք ընկեր,

Իրար խառնենք մեր ցաւեր:

Անցաւ գարուն, աշուն կուգայ,

Շատ հեռու չէ և ձմեռ,

Լաց, ընկեր ջան, էլ վարդ չկայ,

Թուփը մնաց կիսամեռ:

Երգենք, ընկեր, ցաւը երգենք—

Դու՝ բո մեռած ալ վարդի,

Երգենք, ընկեր, ցաւը երգենք—

Ես՝ իմ աւեր վաթանի...

Անցաւ գարուն, արեւա գարուն,

Մօտ է աշուն, ցուրտ ձմեռ.

Ախ, ախպերս մնաց անտուն,

Բոյրս քաղցից կիսամեռ...

Արի, բլբուլ, ցաւը երգենք

Վարդի, աւեր վաթանի.

Արի, ընկեր, իրար խառնենք

Մըմուռ ցաւը մեր սրտի...

ԽՍԼԻՑԻ ԴԱՏԱՍՏԱՆԸ

Քէյմս Մորիէր

Հարուն-ալ-Ռաշիդի թագաւորութեան ժամանակ Բաղդատում
ապրում էր մի անւանի սափրիչ՝ Ալի Սադկալ անունով: Բաղդա-
տում մարդ չկար, որ նրա մուշտարին չլինէր, և նրա գործն

այնքան յաջող էր գնում, որ նա կամաց-կամաց սկսեց հպարտանալ ու գոռոզանալ, այնպէս որ բացի բէգերից, ուրիշ ոչ ոքի չէր ցանկանում սափրել: Փայտահատները միշտ իրանց բեռները բերում էին ծախելու այս սափրիչին, որ լաւ գնով էր առնում, որովհետեւ Բաղդատում փայտը շատ սակաւ և թանգ էր, և ինքն էլ ամենից աւելի կարիք ունէր փայտի: Մի օր մի խեղճ փայտահատ, որ ամենևին ծանօթ չէր Ալի Սաղկալի բնաւորութեանը, իր էջի վրայ բարձած մի բեռը փայտ բերեց նրան ծախելու: Ալի Սաղկալը մի գին նշանակեց հետեւեալ խօսքերով.

— Այս գինը տալիս եմ էջի վրայի բոլոր փայտի համար:

Փայտահատը համաձայնեց, բեռը վայր ձգեց և պահանջեց խոստացած գինը:

— Դեռ բոլոր փայտը վայր չես ձգել, — ասաց սափրիչը. — դու պէտք է տաս ինձ նաև համետը (համետը շինւած է լինում փայտից), որովհետեւ մենք այդպէս պայմանաւորուեցինք:

— Այդ ի՞նչ ես ասում, — ասաց փայտահատը շւարած: — Ե՞րբ է տեսնւել այսպիսի առևտուր: Ո՛չ, այդ անկարելի բան է:

Շատ խօսքերի փոխանակութիւնից յետոյ սափրիչը բռնի կերպով վերցրեց համետը էջի վրայից և հեռացրեց խեղճ գիւղացի փայտահատին:

Անճարացած՝ գիւղացին դնաց դատաւորի մօտ և գանգատւեց սափրիչի դէմ. սակայն դժբաղդաբար այդ դատաւորը Ալի Սաղկալի մուշտարիներից մէկը լինելով՝ չուզեց լսել նրա գանգատը: Նա զիմեց բարձրագոյն դատարանին, սակայն այնտեղի դատաւորն էլ պաշտպանեց սափրիչին: Գիւղացին չյուսահատուեց: Նա իսկոյն գնաց զբազրի մօտ և զրել տւեց մի խնդրագիր խալիֆին ներկայացնելու համար: Խնդրագիրը մատուցւեց, և փայտահատը կանչւեց խալիֆի մօտ: Երբ նա ներկայացաւ, չորեք և համբուրեց գետինը. յետոյ կանգնեց, ոտները գոյգ, ձեռները մեկնած դէպի խալիֆը, ամբողջ մարմինը ծածկւած իր վերարկուի տակ, անհամբեր սպասեց նրանից վճիռ ստանալու:

— Բարեկամ, — ասաց խալիֆը, — պայմանները պէտք է անպատճառ պահւեն: Դու համաձայնել ես սափրիչին տալ էջի վրայի

ամբողջ փայտը, և նա յանցաւոր չէ, եթէ վերցրել է համետը, բայց...

Խալիֆը խօսքն ընդհատեց և գիւղացուն իր մօտ կանչելով՝ մի ինչ որ բան փափսաց նրա ականջին և հեռացրեց նրան։

Գիտէ՞ք, ինչ ասաց խալիֆը փայտահատի ականջին։ Նա յայտնեց նրան, թէ ինչ միջոցով կարելի կըլինէր պատժել սափրիչին և բաւարարել իրան։

Մի քանի օրից յետոյ գիւղացին, գնալով Ալի Սադկալի խանութը իր էշի երասանից բռնած՝ խնդրեց նրանից սափրել իրան և իր ընկերին։ Սափրիչը որոշեց մի վճար, և գիւղացին համաձայնեց։ Նա սկսեց սափրել նրան. երբ վերջացրեց, ասաց գիւղացուն։

— Շուտ արա՛, ուր է ընկերդ, դէ՛, ասա՛, շուտ ներս գա՛յ։

— Ընկերս դուրսն է, — ասաց գիւղացին, — այս բոպէիս ես ներս կըբերեմ նրան։

Նա դուրս գնաց և իր էշի երասանից բռնած ներս մտաւ՝ ասելով.

— Ահա իմ ընկերը. դու պիտի սափրես սրան էլ։

— Սափրեմ դրան էլ, — գոռաց սափրիչը, — բաւական չէ՛, որ ես զիջել եմ քեզ պէս մի մարդու սափրել, դու համարձակուում ես խնդրել ինձանից սափրել և քո էշին։ Կորիւր, կորիւր, եթէ ոչ, երկուսիդ էլ ջհանդամը կուղարկեմ։

Եւ նա դուրս հրեց երկուսին էլ։

Խեղճ փայտահատն անմիջապէս գնաց խալիֆի մօտ և պատմեց եղելութիւնը։

— Շատ լաւ, — ասաց հաւատացեալների պետը։ — Այս բոպէիս ինձ մօտ բերէ՛ք Ալի Սադկալին իր ածելիներով հանդերձ, — հրամայեց նա իր ծառաներին։

Տասը բոպէից յետոյ սափրիչը ներկայացաւ։

— Ինչո՞ւ դու չես սափրում այդ մարդու ընկերին, — հարցրեց խալիֆը. — չէ՞ որ դու համաձայնել ես նրան էլ սափրել։

Ալի Սադկալը, համբուրելով գետինը՝ ասաց.

— Ո՛վ խալիֆ, ճշմարիտ է, որ ես համաձայնել եմ, սակայն ո՞վ կարող էր երեւակայել, թէ սրա ընկերը մի էշ է։

— Դու լաւ ես տեսնում, — ասաց խալիֆը. — բայց ես էլ պիտի քեզանից հարցնեմ, թէ երբ է լսել կամ տեսնել, որ փայտ գնողը իրաւունք ունի էջի համետն էլ վերցնել, որպէս զնա՞ծ փայտի մի մասը: Ո՛հ, ո՛հ, աղա սափրիչ, այժմ այս խեղճ գիւղացու հերթն է, և ես հրամայում եմ քեզ անմիջապէս սափրել էջին, եթէ ո՛չ, դու գիտես՝ ինչ կըզայ գլխիդ:

Սափրիչը պարտաւորեց պատրաստել մի մեծ ամանով օճառի փրփուր, որով նա տրորեց էջի ամբողջ մարմինը և սկսեց սափրել նրան խալիֆի և ամբողջ դատարանի առջև՝ յարուցանելով բոլորի ծիծաղը:

Փայտահատը հետացաւ մի մեծ ընծայ ստանալով, և ամբողջ Բաղդատում տարածւեց հաւատացեալների պետի արդարադատութեան լուրը:

Ի՞նչ պատճառով Ալի Սադկալն սկսեց զոտզանալ: Ի՞նչն էր սափրիչի եւ փայտահատի մէջ ծագած վէճի պատճառը: Ի՞նչ կերպով վրէժխնդիր նդաւ փայտահատը:

ԵՐԿՆՔԻՅ ԿԱԽԻԱԾ ՔԱՐԸ

Աթ. յունկոյեան

Աթ. յունկոյեան

Մի օր գոչեց հայը Արամազդ.
«Կենդանիներ, կազմ ու պատրաստ,
Ով որ ունի դէմքին արատ
Կամ թէ մի քիչ պակաս-պոատ,
Թող դայ, աօի, իսկոյն ուղղեմ,
Իր ուզածի պէս փոփոխեմ»:

Ներկայացաւ նախ կապիկը,
Մինչև բռնկը իր շապիկը:

— Բարի Առտունձ, ասաւ, մի հաս
Գոնէ չունեմ վրաս արատ.

Ինձ աւել ես համ ձեռ, համ ոտ,
Զորքոտանի արջին ամօթ:

Գունդ ու կծիկ մագէ պարկ է,
Խոտի խրճիկ, շատ անկարգ է:

եկաւ արջը, իրա հանգին
Մի լաւ բօթեց էն կապիկին.

— Այ կարճ շապիկ,

Անխելք կապիկ,

Խօսքը կ'ստեն իրա տեղին.

Այ, ինչ տեսմ ես այն փղին...

Ականջները լռշտակ-լռշտակ,

Երկու հատը երեք մուշտակ,

Կոճիթն անշափ, պոչը մի մատ,

Աչքերը նեղ՝ կորեկի հատ:

Փիղն էլ եկաւ ծանրավարի,

Կանգնեց, խօսեց փղավարի.

— Կորչի, ասաւ, երկար լուրդ,

Հաստ ու պոլոզ

էն կետ ձուկը,

Ջրի մուկը:

Հանդէս եկաւ և մի մըջինս,

Ասաւ. — ինչ է էն լուն շրջուն,

Պստիկ-մստիկ, վըստ ու վստիկ.

Ձագիս ձագն է ու քեռին էլ մուն-մոծակն է:

Ու տեսնելով հայրն Արամազդ,

Որ մի գին է բարակ ու հաստ,

Երկնքից քար կախ արեց,

Ապա դարձաւ յայտարարեց.

— Ով որ իրան չհաւանի՝

էս մեծ քարը գլխին ընկնի:

ՏԱՐԱՍ ԲՈՒԼԲՈՒ

(Ն. ԳՕԳՕԻ)

ԼՐ. ԻճԵՆՆԱՆ

—Հապա մի շուռ արի, որդիս: Պահ, քո տունը շինւի, համա մասխարա ես դառել: Այդ ի՞նչ տէրաէրի կապա է հագներիդ: Տօ, ամենքն էլ այդպէս են հագնում ձեմարանում:

Այսպիսի խօսքերով դիմաւորեց ծերունի Բուլճան իր երկու որդոյը, որոնք սովորում էին Կիւի հոգևոր դըպրոցում և եկել էին հօրանց տուն:

Որդիքը նոր էին ձիուց վեր եկել: Նրանք երկու ուժեղ, յաղթանդամ տղէք էին, որոնք, իբրև նորաւարտ սեմինարիստներ, դեռ ևս անվստահութեամբ՝ աչքի տակով էին մտիկ տալիս: Նրանց առոյգ երեսներին բուսել էր առաջին աղւամազը, որին ածելի դեռ չէր դիպած: Որդիքը խիստ շիտթեցին հօր այսպիսի ընդունելութիւնից և, աչքերը գետին գցած, անշարժ կանգնած մնացին:

—Կացէք, կացէք, որդիք. թողէք մի լաւ մտիկ տամ ձեզ, — շարունակեց հայրը դէս ու դէն շուռ տալով նրանց. — Ինչ երկայն վերարկու է հագներիդ, տօ: Վերարկու եմ ասում, է: Պահ, պահ, պահ. աշխարհիս երեսին այդպիսի վերարկու իսկի չի եղել դեռ: Հապա, մէկը ու մէկը մի վագէք, տեսեմ՝ փէշերիդ մէջ չէք փաթաթւիլ ու գետին թրմփալ:

—Մի ծիծաղիր, մի, ավու, — ասաց վերջապէս մեծ որդին:

—Բա, սրան տես ինչ մեծ-սրտանին է եղել. ինչի՞ չպիտի ծիծաղեմ որ...

—Հէնց այնպէս: Շատ էլ հայր ես, բայց որ վրաս ծիծաղես, Աստուած վկայ, կըթակեմ...

—Այ քո ըսենց-ընենցը, ի՞նչպէս, հօրդ, — ասաց Տարասը, ապշած մի բանի քայլ յետ-յետ զնալով:

Ն. ԳՕԳՕԻ

—Հա՛, թէկուզ հէնց հօրս: Որ ինձ վերաւորեն, էլ մտիկ չեմ տալ, ոչոքի խաթրը չեմ պահել:

—Լա՛ւ, հիմի ի՞նչպէս ես ուզում կուել հետս, բռունցքով, հա՛:

—Դէ, ինչով կ'ուզի լինի:

—Լա՛ւ, արի դէ բռնցքակոխ տանք, — ասաց Բուլ՛բան, թեւրը քշտելով. — տեսնեմ՝ ինչ մարդ ես բռնցքակուի մէջ:

Եւ հայր ու որդի, երկար ժամանակ իրար երես չտեսած՝ փոխանակ միմեանց ողջունելու, բռունցքներ էր, որ սկսեցին հասցնել իրար...

—Հա՛, շատ լաւ է կուում, — ասաց Բուլ՛բան, կանգ առնելով, ես ու իմ հոգին, որ լաւ... Ա՛յ այդպէս, — շարունակեց նա, մի քիչ ուղղւելով. — էլ խօսք չի ուզիլ: Լաւ կազակ դուրս կըգայ: Դէ՛հ, բարով ես եկել, որդիս. հիմա արի՛ մի հանքուրւենք: — Եւ հայր ու որդի սկսեցին համբուրւել:

—Ապրիս, որդիս, ա՛յ հէնց այդպէս պիտի սալջարդ անես ամեն մարդու, ինչպէս ինձ դնքսեցիր: Զլինի մէկին ձեռքիցդ բաց թողնես...

Ի՞նչպէս ընդունեց հայրը իր որդոցը: Ի՞նչ նպատակ ունէր հայրը իր այդ վարմունքով:

ԹԵԻԱԹԱՓ ԲԱԶԷՆ

(Ռուս. ժողով.)

Աթ. Խնկոյկան

Հուր-կրակն էր, որ հրեղէն բոցով

Այրեց ու մրկեց խոտը լայն դաշտի,

Այրեց ու հասաւ սպիտակ քարին.

էն քարի վրայ նստած էր բազէն.

Հասաւ, բազէի թևերը խանձեց:

Ոտով է շրջում՝ ընդարձակ դաշտով

էն ջահէլ բազէն, էն ազատ բազէն:

Բազէի շուրջը ագռաւներն եկան,

Ասին. «Բազէ չես, մեզ պէս ագռաւ ես,

Ա՛յ ագռաւ, այստեղ ի՞նչու ես եկել:»

Պատասխան տւաւ էն ազատ բազէն.

— Դուք ինչ էք կռուում, այս ազգաւաներ,

Հերիք կուտէք, ինձ հերիք ծաղրէք:

Ես կըբուսցնեմ խանձած թեւերս,

Վեր կըհամբառնամ ես՝ ջահէլ բազէս,

Վեր կըսլանամ ես՝ ջիւան բազէս,

Ու ցած կընետեմ երկնքից երկիր,

Ցիր ու ցան կանեմ ես՝ ջահէլ բազէս,

Ձեր սև երամը, այ սև ազգաւաներ:

Ինչի կարելի է նմանեցնել թնաթափ քաղէլին եւ ազդաների խումբը:

Կ Ո Յ Ր Մ Ա Ն Ո Ւ Կ Ը

(Վ. Կորուկենկո)

Յովհ. Արարաջեան

ա.

Մի անգամ տասը տարեկան կոյր Պետրոսը, գետակից ոչ հեռու, բլրակի վրայ նստած՝ իր շին էր ածում: Արեւ մայր մտնելու վրայ էր. օդի մէջ լուսթիւն էր տիրում. արօտից տուն վերադարձող կովերի բառաչն էր միայն, որ հեռուից հասնում էր այստեղ: Մանուկը մի կողմ դրեց շինն և թիկն տւեց կանաչապատ բլրին: Նա մի րոպէ մոռացութեան մէջ ընկաւ, երբ յանկարծ ինչ որ թեթև քայլեր դուրս բերին նրան թմրած դրութիւնից: Պետրոսը դժգոհութեամբ բարձրացաւ տեղից և սկսեց ականջ դնել: Անծանօթ քայլերը կանգ առան բլրակի ներքեր:

— Այ տղայ, — լսեց նա մի փոքրիկ աղջկայ ձայն, — չգիտեմ, ով էր շին ածում այստեղ:

Կոյրը չէր սիրում, երբ խանդարում էին իր առանձնութիւնը: Այդ պատճառով ակնյայտնի դժգոհ ձայնով պատասխանեց.

— Այդ ես էի...

— Ինչ լաւ ես ածում, — ասաց աղջիկը:

Կոյրը չպատասխանեց:

— Ինչո՞ւ չես հեռանում, — հարցրեց նա յետոյ, համոզելով
որ աղջիկը կանգնած ֆնում է իր տեղում:

— Ինչո՞ւ ես վճռտում ինձ, — զարմացած հարցրեց աղջիկը
իր մաքուր և անմեղ ձայնով:

Մանկական այս մեղմ և խաղաղ ձայնի հնչիւնները հաճելի
տպաւորութիւն թողին կոյրի լսողութեան վրայ, բայց և այնպէս
առաջւայ նման նա կոպիտ պատասխանեց.

— Ես չեմ սիրում, երբ մօտս մարդ է գալիս...

Աղջիկը ծիծաղեց:

— Օհօ, տեսէք .. Միթէ ամբողջ աշխարհը քոնն է, և դու կա-
րող ես մարդկանց արգելել, որ ման չգան երկրի երեսին:

— Մայրիկս բոլորին հրամայել է, որ այստեղ ինձ մօտ
չգան...

— Մայրբլկդ, — նորից մտախոհ հարցրեց աղջիկը: — Իսկ իմ
մայրիկը թոյլ է տւել ինձ զբօսնել գետակի ափին:

Մանուկն այդպիսի հակաճառութիւններ տանել չէր կարող:
Սաստիկ զայրոյթը խաղաց նրա երեսին: Նա վեր ցատկեց տե-
ղից և արագ ու յուզւած գոչեց.

— Գնա՛, գնա՛, կորի՛ր այստեղից:

Յայտնի չէ, թէ ինչով կը վերջանար այս բոլորը, եթէ այդ
միջոցին տանից չլսէր ծառայի ձայնը, որ մանուկին թէյի էր
կանչում: Նա արագ արագ իջաւ բլրակից:

— Օհ, ինչ գարշելի տղայ է, — լսեց նա իր յետեւից աղկայ
զայրացկոտ ձայնը:

բ.

Յաջորդ օրը, նոյն տեղում նստած՝ Պետրոսը մտաբերեց
երէկւայ դէպքը: Եւ նա յիշեց այդ դէպքն առանց որեւէ զայրոյթի:
Ընդհակառակը, մանուկը մինչև անգամ ցանկանում էր, որ այն
մեղմ, դուրեկան ձայնով աղջիկը գայ դարձեալ: Պետրոսն այն-
պիսի գեղեցիկ ձայն դեռ լսած չէր ոչ ոքից: Նրան ծանօթ երե-
ւէքը բոլորն էլ բարձր գոռգոռում էին, ծիծաղում, կուռում, լա-
ւիս, սակայն ոչ մէկը նրանցից այդպէս քաղցր ու դուրեկան չէր

խօսում: Նա շատ ափսոսաց, որ վշտացրել էր այն անծանօթ աղ-
ջկան և հաւատացած էր, որ նա էլ երբէք չի գայ մօտը:

Իրաւ, երեք օր աղջիկը չեւեաց: Բայց չորրորդ օրը Պետ-
րոսը լսեց նրա քայլերի ձայնը դետի եզերքին: Աղջիկը հանդարտ
քայլում էր, մեղմիկ ինչ որ երգ երգելով և, ինչպէս երևում էր,
առանց ուշադրութիւն դարձնելու նրա վրայ:

— Լսիր, — ձայն տւեց Պետրոսը նրան, զգալով, որ անցնում
է մօտից. — այդ դժւ ես:

Սկզբում աղջիկը ոչինչ չպատասխանեց, որովհետեւ նեղացած
էր նրա առաջին անսիրալիւր հանդիպումից. բայց, յանկարծ, կար-
ծես մանուկի հարցի մէջ մի ինչ որ տարօրինակ բան նկատելով՝
նա կանգ առաւ:

— Միթէ ինձ չես տեսնում, որ հարցնում ես, թէ ես եմ, —
հարցրեց նա հպարտութեամբ՝ ձեռքի ծաղկեփունջն ուղղելով:

Այդ խօսքերից խեղճ մանուկի սիրտը ճմլւեց: Առանց պա-
տասխան տալու՝ նա թիկն տւեց կանաչապատ թումբին: Բայց
խօսակցութիւնն արդէն սկսւել էր և աղջիկը, միշտ նոյն տեղում
կանգնած՝ իր փնջի հետ խաղալով, հարցրեց նորից.

— Ո՞վ է քեզ այդպէս լաւ շփածել սովորեցրել:

— Մեր ծառայ Յովնանն է սովորեցրել:

— Հրաշալի ես ածում: Միայն ինչո՞ւ դու այդպէս բարկաց-
կոտ ես:

— Ես... քեզ վրայ էլ չեմ բարկանում, — հանդարտ խօսեց
մանուկը:

— Է՛հ, դէհ, ես էլ նեղացած չեմ քեզանից... Արի, խաղանք
միասին:

— Ես քեզ հետ խաղալ չեմ կարող, — ասաց մանուկը շփոթ-
ւած:

— Չես կարող խաղալ... պատճառը:

— Այնպէս:

— Չէ, ախր ինչո՞ւ:

— Այնպէս, — կրկնեց նա հազիւ լսելի ձայնով և աւելի շը-
փոթւած:

Պետրոսը դեռ ոչ ոքի հետ իր կուրուլթեան մասին խօսած
չէր և նրա համար շատ ծանր էր լսել այդ հարցը:

Իսկ աղջիկը դեռ չէր հասկացել, որ նա կոյր է:

— Ի՞նչ ծիծաղելիքն ես դու, — բացազանչեց նա, նստելով մանուկի մօտ, կանաչի վրայ: — Երեկ ինձ հետ չես ուզում խաղալ, քանի որ անծանօթ ես: Այ, կրճանաչես ինձ և էլ չես վախենայ: Իսկ ես ոչ ոքից չեմ վախենում:

Աղջիկը խօսում էր ուրախ, ժպտադեմ, բոլոր ժամանակ խաղալով իր սիրուն վնջի ծաղիկներին հետ:

4.

Այդ միջոցին Պետրոսը կամեցաւ ծանօթանալ աղջկայ արտա-
քինի հետ: Եւ որովհետեւ այդ բանը նա շօշափելով միայն կարող
էր անել, ուստի ձախ ձեռքով բռնելով աղջկայ ուսը՝ աջով սկսեց
շօշափել նրա մազերը, ապա աչքերը, երեսը՝ տեղ-տեղ կանգ առ-
նելով և ուշադիր ուսումնասիրելով դէմքի անծանօթ գծերը:

[illegible]

— Ի՞նչ ես անում, գարշեթի տղայ, — գոչեց նա զայրացած՝
արտասուխառն ձայնով։

Կոյր մանուկը, խորասուզված իր մտքերի մէջ, գլուխը կախ՝ նստած էր նոյն տեղում: Վշտի և վիրաւորանքի դառն զգացու- մով լցւած էր նրա սիրտը: Իր կեանքում նա առաջին անգամն էր զգում հաշմանդամի անմխիթար վիճակը. առաջին անգամ նա հասկացաւ, որ իր մարմնի պակասութիւնը ոչ միայն կարեկցու-

թիւն, այլ և երկիւղ կարող է ազդել մարդկանց: Եւ նա չափազանց տանջուում էր... Սրտի այրող ցաւից և վիրաւորանքից ընկճւած՝ զգաց նա, որ մի բան սաստիկ սեղմում է կոկորդը և զրժբազդ մանուկը փուսեց գետնին ու լաց եղաւ դառնապէս: Այդ լացը հետզհետէ սաստկանում էր և ջղային հեկեկանքները ամբողջովին ցնցում էին նրա փոքրիկ մարմինը:

Աղջիկը, որ արդէն արագ բայլերով ցած էր իջել բլրակից, լսեց այդ խուլ հեծկտանքը և զարմացած շուռ հեղաւ. երբ նկատեց, որ այն տարօրինակ տղան երեսնիվաք ընկած՝ դառն արտասուք է թափում, սաստիկ խղճահարւեց և հանդարտ քայլերով բարձրացաւ բլուրն ու կանգնեց լաց եղող կոյրի հանդէպ:

— Լսիր, — մեղմիկ խօսեց նա, — ինչո՞ւ ես լալիս: Գուցէ կարծում ես, թէ ես կը զանգատւեմ: Դէհ, մի լար, ես ոչ ոքի չեմ առի:

Սակայն նրա այս կարեկից ձայնը լսելով՝ մանուկն աւելի ևս սաստիկ սկսեց լաց լինել: Այն ժամանակ աղջիկը նստեց նրա կողքին և սկսեց քիչ-քիչ հանգստացնել նրան՝ ձեռքով մազերը շոյելով: Յետոյ բարձրացրեց նրա գլուխը և իր թաշկինակով րսկսեց սրբել արտասուքները, ինչպէս մի մայր, որ աշխատում է հանգստացնել իր վշտացած զաւակին:

— Դէհ, հերիք է, հերիք, — ասում էր նա: — Ես էլ չեմ բարկանում, տես... Դիտեմ, դու էլ ես զգում, որ վախեցրիր ինձ...

— Ես չէի ուզում քեզ վախեցնել, — ասաց մանուկը խորը հառաչելով, որ հեկեկանքը դադարի:

— Դէհ, լաւ, լաւ: Ես ներում եմ քեզ, չէ որ էլ չես անի, — ասում էր նա, բարձրացնելով նրան գետնից և աշխատելով իր մօտ նստեցնել:

Մանուկն այժմ նստած էր առաջւայ պէս դէմքը դարձրած դէպի արևը, և երբ աղջիկը նայեց կրկին արևի վարդագոյն ճառագայթներով լուսաւորւած նրա այդ դէմքին, դարձեալ մի ինչ որ արտասովոր բան նկատեց նրա մէջ: Մանուկի աչքերում դեռ արտասուքի կաթիլներ էին երևում, բայց այդ աչքերն առաջւայ պէս անշարժ էին. դէմքը շարունակ ցնցւում էր մանկական լա-

ցից, բայց միևնույն ժամանակ նրա մէջ նկատելի էր մի ոչ-մանկական, խորին ու ծանր վիշտ:

— Ի՞րան, որքան տարօրինակն ես դու, — առայ աղջիկը մտախոհ կարեկցութեամբ:

— Ես տարօրինակ չեմ, — վշտագին պատասխանեց մանուկը:

— Ո՛չ ես տարօրինակ չեմ: Ես... էս... կոյր եմ...

— Կոյր ես... — երկարացնելով բացադանչեց աղջիկը և նրա ձայնը դողաց, կարծես մանուկի ասած այդ վշտալի խօսքը մի անբուժելի հարւած իջեցրեց նրա մատաղ սրտին...

— Կոյր ես... — կրկնեց նա աւելի ևս դողդոջին ձայնով և սաստիկ կարեկցութիւնից ամբողջովին ցնցւելով՝ նա յանկարծ փարւեց մանուկի պարանոցով և երեսը նրան մօտեցնելով՝ ինքն էլ սկսեց դառն ու անմխիթար հեկեկալ...

Է.

Արեւն արգէն մայր էր մտնում: Մի վերջին անգամ ևս փայլեց նրա հրեղէն գնդի օսկեգոյն եզրը, ապա շողաց մի երկու ջերմ կայծ, — և նա բոլորովին ծածկւեց հորիզոնի յետևը: Գետակի կողմից մի բարակ, սառը զեփիւռ փչեց:

Աղջիկը դադարեց լաց լինելուց և միայն ժամանակ առ ժամանակ խորը հեծեծում էր: Պետրոսը նստած էր գլուխը կախ և կարծես զարմացած փոքրիկ աղջկայ այս սրտագին կարեկցութիւնից:

— Ես... խղճում եմ քեզ... հեկեկալով շշնջաց նա վերջապէս: Զետոյ, քիչ հանգարուելով՝ աւելացրեց.

— Արեւ մայր մտաւ:

— Ես չգիտեմ, թէ ինչ բան է արեւը, — տխուր պատասխանեց մանուկը: — Ես միայն գգում եմ...

— Զգիտես, ինչ բան է արեւը...

— Այո:

— Իսկ քո մայրիկին... նոյնպէս չգիտես:

— Մայրիկիս գիտեմ: Ես միշտ հեռուից ճանաչում եմ նրա քայլերը:

— Այո, այո, ճշմարիտ ես ասում: Ես էլ փակած աչքերով ճանաչում եմ մայրիկիս:

Երեխաներն արդէն սկսել էին հանդարտ խօսակցել:

— Գիտե՞ս, — ասաց կոյրը, — ես զգում եմ արեգակը և գիտեմ, թէ երբ մայր մտաւ նա:

— Ինչից գիտես:

— Նրանից որ... օ՜յ... ես ինքս էլ չգիտեմ, թէ ինչից:

— Ա՜՛, — ձայնեց աղջիկը:

— Ես կարող եմ և կարգալ, — նորից սկսեց Պետրոսը, — և շուտով գրչով գրել էլ կըսովորեմ:

— Բայց այդ ի՞նչպէս. չէ՞ որ դու... — սկսեց աղջիկը և յանկարծ ամաչկոտութեամբ կանգ առաւ, չցանկանալով յիշեցնել նրան կուրուքեան մասին: Բայց մանուկը հասկացաւ նրա միտքը:

— Ես իմ գրքով եմ կարդում, — բացատրեց նա, — մատներով:

— Մատներով: Ես երբէք մատներով կարդալ չէի կարողանայ: Ես աչքերով էլ վատ եմ կարդում:

— Ես մինչև անգամ ֆրանսերէն էլ կարող եմ կարդալ, — ասաց կոյրը:

— Որքան խելացի ես դու, — գովեց աղջիկը: — Բայց ես վախեցում եմ, թէ դու մըսես: Ա՛յ, գետն արդէն մշուշով ծածկեց:

— Հապա դժ:

— Ես չեմ վախենում: Ինձ ի՞նչ պիտի լինի:

— Ուրեմն ես էլ չեմ վախենում:

— Ո՞վ է քեզ դասեր տալիս, — հարցրեց աղջիկը:

— Միսաք հօրեղբայրս:

— Գիտեմ, գիտեմ, ես նրան տեսել եմ: Նա քեզ չի խփում:

— Ո՛չ, նա շատ բարեսիրտ մարդ է: Ո՛չ միայն չի խփում, այլ և չի բղաւում ինձ վրայ:

— Ի՞նչ լաւ է: Մի՞թէ կարելի է խփել կոյր մանուկին: Դա մեծ մեղք է:

Պետրոսի զգայուն լսողութեանը հասաւ իրանց ծառայի քայլերի ձայնը:

Եւ իրաւ, բլրակի վրայ երևաց ծառան:

— Պարո՞ն, — ձայն տւեց նա:

—Քեզ են կանչում,—ասաց աղջիկը վեր կենալով:

-- Այո, բայց ես չեի ցանկանայ գնալ:

—Գնա, գնա, ես վաղը դարձեալ կըգամ քեզ մօտ: Քեզ սպասում են տանը, ինձ էլ նոյնպէս:

ե.

Աղջիկը ճշտութեամբ կատարեց իր խոստումը: Նա եկաւ աւելի վաղ, քան Պետրոսն սպասում էր նրան:

Հետեւեալ առաւօտ, երբ դեռ Միսաք հօրեղբօր հետ դասերով էր զբաղւած, Պետրոսն յանկարծ գլուխը բարձրացրեց, լարեց լսողութիւնը և ասաց աշխուժով.

—Թոյլ տւէք մի ըստէ գուրս գնամ: Այնտեղ մի աղջիկ է ինձ հարցնում:

—Այդ ի՞նչ աղջիկ է,—զարմացաւ հօրեղբայրը և նրա յետեւից գուրս գնաց:

Եւ իբրեւ, Պետրոսի երէկւայ ծանօթ աղջիկն այդ իսկ ըստէ-ին ներս մտաւ. բազը և տղայի մօրը տեսնելով՝ ուղիղ դիմեց դէպի նրա կողմը:

—Ի՞նչ ես ուզում, սիրուն աղջիկ,—հարցրեց տիկին Աննան, կարծելով, թէ մի որեւէ գործով նրան ուղարկել են մօտը:

Աղջիկը մեծի պէս ձեռք տւեց նրան և հարցրեց.

—Դձեք էք այն կոյր մանուկի մայրը, այո՞:

—Ե՛ս եմ սիրելիս, ես,—պատասխանեց տիկին Աննան, հիացած նրա սլայծառ աչիկներով և սիրալիւր դէմքով:

—Գիտէ՞ք ինչ... Մայրիկս ինձ թոյլ տւեց, որ նրա մօտ գամ: Կարելի՞ է տեսնել նրան:

Այդ ըստէին Պետրոսն ինքը շտապեց նրա մօտ, իսկ դռան մօտ երևաց Միսաք հօրեղբայրը:

—Սա է երէկւայ աղջիկը, մայրիկ, որի մասին քեզ պատմեցի,—ասաց մանուկը բարեւելով:—Բայց ես դասերով եմ զբաղւած:

-- Ոչինչ, զաւակս, Միսաք հօրեղբայրդ այսօր քեզ թոյլ կըտայ,-- ասաց տիկին Աննան. —եւ ինքս կըխնդրեմ նրան:

Եւ այդ օրը երեխաները միասին անցկացրին:

Այն օրւանից այդ փոքրիկ աղջիկը, որի անունն էլեւինա էր, շարունակ գալիս էր Պետրոսի մօտ: Նրանք զբօսնում ու խաղում էին միասին: Եւ այդ մտերմութիւնը սրպիտի մխիթարութիւն էր կոյրի համար, և ինչ ուրախութիւն նրա մօրը... Շուտով էլեւինան սկսեց պարապել ծերունի Միսաքի մօտ Պետրոսի հետ միասին: Այնուհետեւ կոյրի դասերն անցնում էին ուրախ և աւելի յաջող: Կոյրը և նրա բնկերունջին ամեն բանում օգնում էին իրար և այն ժամանակից ընդմիջաւ սերտ բարեկամներ դարձան:

Ի՞նչպէս ծանօթացան կոյր մ'անուկն ու աղջիկը: Ի՞նչ տպատրութիւն թողեց աղջկայ վրայ կոյր մ'անուկի վիճակը: Ի՞նչպէս էր զգում իրան կոյր մ'անուկը այդ ծանօթութիւնից յետոյ եւ ինչո՞ւ:

Ա Շ Ո Ւ Ղ

Յովհ. Յովհաննիսեան

Ասի՛ աշուղ, ան չունգուրդ,

մեզ բան ասա սրտալի.

Կարօտ ենք քու անուշ ձէնին,

մի բան ասա սրտալի.

Սրտի խօսք ենք ուզում քեզնից,

որ վեր հանի մեր հողին. --

Ա՛ն չունգուրդ, դարդոտ աշուղ,

մեզ բան ասա սրտալի:

Գիտենք, որ դու միշտ տանջւում ես

հազար ու մի ցաւերով,

Հայրենիքիդ խոր խոցերը

համարում ես դարերով.

Ձեռ լանայ էդ խոցերը

արտասուքի ծովերով...

Ա՛ն չունգուրդ, ցաւոտ աշուղ,

մեզ բան ասա վշտալի,

Լուս մալով մեր վերքերին

դու չես անիլ դեզ, դարման.

Յ. Յովհաննիսեան

Արար-աշխարհ գիտի՝ չկայ
մեր դարդերին չափ, սահման.

Մնջութիւնն էլ նշան հօ չի՝
մի գովելի յատկութեան:

Ա՛ն չունգուրդ, մեզ բան ասա,
թող խօսքդ ըլի ցաւալի:

Էդպէս խօսքեր շատ ենք լսել,
էլ, կըլսենք անտրտունջ:

Մեր չխօսկան ընկերուցն է՝
մնացել ենք անտէրունջ,

Լաւ է ազատ լաց ընելը,
քանց դարդ տանիլն անմոռնջ.

Ասա՛ լսենք լինչ անհնք որ՝
խօսքդ կըլնի ողբալի:

Տեսնո՞ւմ ես, որ մենք թմրած ենք,
քունն անուշ է մեզ թւում,

է՞ր ես դու էլ մեզ բոլորիս
մաշող քնիցն յաղթում:

Ա՛ն չունգուրդ, առւր լարերին,
կըակ վառիւր մեր սրտում.

Մեր ամենիս նոր շունչ տուող
մի բան ասա սրտալի:

ԵՐԿՆՔԻ ԶԱՆԳԱԿԸ

Նար-Ռոս

Ինչ, շատ հին ժամանակներում, երբ ոչ թագաւորներ կային,
ոչ իշխաններ և ոչ դատաւորներ, մարդկանց գործերը քննւում
էին մի մեծ զանգակով, որ կախած էր երկնքից:

Մարդիկ իրանց վէճերի համար գիմում էին այդ զանգակին:
Վկաներ կանչելու սովորութիւնը չկար այն ժամանակներում և
հաճախ էլ չէր, որովհետեւ զանգակն այնպիսի մի հրաշալի

գորութիւն ունէր, որ առանց վկաների ցուցմունքի ինքն էր ամենաճիշտ և ամենաանաչառ կերպով ցոյց տալիս, թէ ով է արդարը, ով մեղաւորը:

Զանգակը կախած էր մի ընդարձակ դաշտի վրայ: Նրա տակ, գետնից բաւական բարձր, շինւած էր մի բեմ, որի վրայ բարձրանում էին սանդուխքով: Գանգատաւորները միայն իրաւունք ունէին բարձրանալու այդ բեմը, իսկ հանդիսատես ամբողջը կանգնում էր ներքեւ՝ դաշտի վրայ: Եւ ոչ մի ձայն, ոչ մի շշուկ չէր լսում անագին ամբոխի միջից. զանգակը համարւում էր մի սրբութիւն, որ Աստուած ինքն էր կախել երկնքից՝ չարամիտ մարդկանց անօրէն գործերը քննելու համար:

Գանգատաւորները բարձրանում էին բեմը և փոխնէփոխ բռնում էին զանգակի լեզակի թուկից: Նա, ով մեղաւոր էր, բնաւ չէր կարողանում շարժել լեզակը, իսկ նա, ով արդար էր, հէնց որ բռնում էր թուկից, լեզակն իսկոյն շարժւում էր և զանգակը զննգզննգում էր:

Սուք չկայ, իհարկէ, որ մարդիկ այդ ժամանակներում շատ սիրով և հաշտ էին ապրում իրար հետ և շատ հազիւ էր պատահում, որ մէկը միւսի հետ որեւէ տարաձայնութիւն ունենար, որովհետեւ ամենքին էլ յայտնի էր զանգակի հրաշալի գորութիւնը. ամենքն էլ գիտէին, որ ոչ մի դէպքում մեղաւորն արդար չի դուրս գալ, արդարը—մեղաւոր:

Բայց ինչպէս եղաւ, որ այդ զանգակն այժմ այլ ևս չկայ, ինչպէս եղաւ, որ մարդիկ զրկեցին մի այդպիսի անաչառ դատաւորից:

Մի անգամ մէկն իր հարեանին փող էր փոխ աւել: Նշանակւած ժամանակից յետոյ, երբ նա պահանջեց իր փողը, պարտապանն ասաց, թէ տւել է: Սա թէ՛ «չես տւել», նա թէ՛ «տւել եմ»:

—Դէ որ տւել ես, արի, գնանք զանգակի դատաստանին,—ասաց պարտատէրը:

—Գնանք,—ասաց պարտապանը:

Գնացին:

Հետաքրքիր ամբոխը շրջապատել էր զանգակի բեմը: Ամենքն անհամբեր սպասում էին զանգակի դատաստանին:

Գանգատաւորները բարձրացան բեմը:

օրը՝ մի ուրիշը և այսպէս անվերջ: Որ այդպէս է, դուք արժանի չէք ինձ պէս անաչառ դատաւորի: Գնացէք, այսուհետեւ դատեցէք դուք ինքնեւրդ ձեզ, և թող ձեր մարդկային դատաստանը միշտ անարդար լինի:

Առայ զանգակն ու ահագին դղրդիւնով թռաւ երկինք:

Դնչո՞ւ մարդիկ զանգի դատաստանին էին դիմում: Դ՞նչն ստիպեց զանգին դադարել դատատը լինելուց:

Հ Ր Ե Շ Տ Ա Կ

(Մ. Լերմոնտով)

Ա. Շատուրեան

Կէս գիշերին անհուն երկնքում
Հրեշտակ էր թռչում և մեղմիկ երգում.
Եւ լուսին, աստղեր, ամպեր խմբովին
Սրբազան այդ երգը լուռ լսում էին:

Երգում էր նա բաղդ և երջանկութիւն
Եղեմում ապրող սուրբ ոգիների.
Երգում էր գովեստ նա Տէր-Աստըծուն,
Եւ այդ գովեստն էր անկեղծ, սրտալի:

Մատաղ էակ էր նա գրկին տանում
Երկրային վշտի, արցունքի համար.
Եւ երգն հրեշտակի այդ մատաղ սրտում
Մնաց կենդանի, թէպէտ անբարբառ:

Եւ երկրիս վրայ, լեցուն փափագով,
Երկա՛ր տառապեց այն մատաղ հոգին.
Բայց նրան երկիրն իր տխուր երգով
Զփոխարինեց երգը երկնային:

Մի անգամ Արդարութիւնը անհետացաւ յանկարծ:

Ասենք, նա յաճախ էր կորսուում:

Պուստփելով իրան ծիւրող, պատն ի պատ խփող, լլկող ան-
ձերից, յաճախ նա փախչում էր լեռները, պահուում աշխարհիս
հեռաւոր սնկիւններում: Բայց ամեն անգամ, այսպէս կամ այն-
պէս, յաջողում էր նրան գտնել, բռնել, վանդակի կամ սնդուկի
մէջ դնել. ուզածին պէս գործածել... Հարչարել:

Այս անգամ սակայն, չգիտեմ ի՞նչ
հնարքով, Արդարութեանը յաջողեց
լաւ անհետանալ, այնպէս լաւ թազ-
նւեց, որ մարդիկ աղօթքով, եզրիտու-
թեամբ, ուժով կամ ոսկով իսկ անկա-
րող եղան նրան գտնելու:

Սկսեց մի իրարանցում: Առանց
Արդարութեան դժւար էր ապրել. մա-
նաւանդ, որ նրա անհետանալով, բազ-
մաճում էին մարդկութեան «օգտա-
կար» շատ հաստատութիւններ և շատ
աղտոտութիւններ, որպիսիք են, կեղ-
ծաւորութիւն, անիրաւութիւն, խարէ-
ռութիւն, արիւնհեղութիւն և այդպիսի
շատ այլ թոյներ, որոնց այնքան լաւ

Վ. Փափագեան

դիմակաւորում էր Արդարութիւնը:

Եւ ահա Արդարութեանը փնտռելու ելաւ մի պատերազմիկ
ազնւական: Շատ զօրք ժողովեց, վաշտ ու գունդ կազմեց և երդ-
ւեց, որ Արդարութիւնը որ ծակը մտած լինէր, պիտի հանէր,
ձեռքն ու ոտքը կապած պիտի մէջ տեղ բերէր:

Այդ պատճառով իսկ, ոտնակոխ տալով նա գիւղ ու քաղաք,
արիւն սփռելով դաշտ ու ձոր, տալն ու վրայ արեց ամեն
բնակչութիւն, և այդպէս առաջ էր գնում, յուսալով բռնել Ար-
դարութիւնը:

Նրանից յետոյ ճանապարհ ընկաւ Արդարութիւնը որոնելու մի շատ հարուստ մեծատուն: Ոսկի ու արծաթ, զարդ ու զարդարանք բարձեց ուղտերի և վստահ իր ոսկու վրայ, անից դուրս եկաւ: Ասում են, որ մի քանի հատ էլ սիրուն կանայք վերցրեց, որ ոսկու փայլի վրայ գեղեցկութեան հրապոյրն էլ աւելացնի:

— Կրտսենէք, պնդում էր նա. Արդարութիւնը ոսկովս պիտի գնեմ, կանանցով պիտի գրաւեմ, և սնդուկիս մէջ դրած՝ պիտի մէջ տեղ բերեմ:

Այդպէս էր հաճ, որ բոունցքն ու ոսկին գնացին Արդարութիւնը որոնելու...

Թող գնան:

Տեսնենք այժմ, թէ ո՞վ էր այն երրորդ անձը, որ խեղճ ու կրակ, ցնցոտիք հագին, ճակատը վշտերով խոր-խոր ակօսած, մտածեց ելնել Արդարութիւնը որոնելու:

Ասենք՝ աղնւականը սուր ունէր, հարուստը՝ ոսկի, իսկ սա ի՞նչ ունէր, ինչո՞վ պիտի գտնէր Արդարութիւնը:

Թշառն էր դա: Բոլոր ընծաների փոխարէն էլ տարածն էր մի չնչին սրւակ, որ ամուր կերպով սեղմել էր կրծքին և յամառութեամբ ճանապարհ ընկել: Բանն այն է, որ սրւակը լցրել էր մի չլսած հեղուկով: Որբից մի արցունք, ընկածից մի հառաչ, գործաւորից մի դառը քրտինք... Մի խօսքով՝ վշտերի արցունքներից մի մի կաթիլ ժողոված, լցրել էր շիշը, պինդ փակել և կարծում էր, թէ տարածը անշուշտ պիտի գրաւէր Արդարութիւնը:

Ու քայլում էր: Անցնելով մեծ-մեծ քաղաքներից, խուլ հեռաւոր գիւղերից. քայլում էր անխոնջ, ձորեր ցած իջնում, լեռներ վեր ելնում, ամեն քայլափոխին էլ կանգ առնելով՝ կանչում.

— Ո՞ւր ես, Արդարութիւն:

Արդարութիւնը չկար. Ո՞չ երևում էր, ո՞չ էլ ձայն տալիս:

Անօթի, ծարաւ, յոգնած, վշտալից՝ երկար թափառեց. Թշառնը ամեն ուղղութեամբ, սրտի վրայ սեղմած ունենալով սըր-

ւակը, որի հեղուկը սկսել էր եռալ ու տաքանալ: Արդարութիւնը սակայն չխղճաց նրան էլ. ոչ երևաց, ոչ էլ գոյութիւնը յայտնեց:

Վերջապէս, երբ յուսաբեկ, ուժասուլառ հասել էր լեռան կատարին, նստեց մի ժայռի վրայ և սկսեց մտածել, թէ իզուր էր Արդարութիւն որոնելը, քանի որ խուսափում էր նա թշւառից անգամ:

Եւ երբ այդպէս մտածեց, բարկացած հանեց ծոցից սրւակն ու խփեց ժայռին:

— Գնա, ոչնչացիր, գոչեց նա. իզուր են բոլոր վշտերն ու արցունքները: Արդարութիւնը թշւառին չի սիրում:

Բայց հազիւ թէ սրւակը փշրւել էր, լսեց մի անեղ որոտում, հոսած արցունքներից թանձր ծուխ բարձրացաւ, փրփրաց, ոլորեց և նրա միջից անարեկ թշւառի առաջ դուրս ցցեց մի անեղ հսկայ:

Սարսափած թշւառը ընկաւ երեսի վրայ:

— Ելիր, կանչեց հսկան մեծաձայն, ելիր և մի վախենաւ:

— Ո՞վ ես դու, անեղ ոգի, հարցրեց թշւառը:

— Ե՞ս, գոչեց հսկան, — ես Բողոքն եմ, որ ծնայ այդ թափած արցունքներից և որ պիտի աշխարհ բերեմ անհետացած Արդարութիւնը... Նայիր...

Ապա արշալոյսի կարմրորակ լոյսի մէջ ցցեց հսկայի վեհ հասակը, դարձած դէպի բարձրութիւնները, ուր սկսել էր մի փոթորիկ և ուր գետինն ամբողջ դողում էր դղրդիւնով:

Եւ հեռուն, հսկայի պարզած ձեռքերի կողմը, մի կոյտ մաքուր ամպերի բացաձգից երևան եկաւ թագնւած Արդարութիւնը, խորունկ, ախուր հայեացքով, առանց կշեռքի, առանց մեծ սրի*):

— Ե՛կ, Արդարութիւն, կանչեց Բողոքը, ես ծնւել եմ և իմ ձայնը թող քեզ համար կշեռք ու սուր դառնայ, ե՛կ, Արդարութիւն:

Արդարութիւնը անշարժ ու ախուր նայեց նրան, նայեց թշւառին և ասաց.

*) Հնուքն Արդարութիւնը նկարում էր, որպէս մի զիցուհի, աչքերը կապած, մի ձեռքին սուր և միւսին կշեռք:

—Դեռ ոչ... դեռ դու փոքր ես. գնա, քայլիր, կուտակիր արցունք, կուտակիր վշտեր. մեծացիր, որպէս ովկեան, կատաղիր, որպէս հեղեղատ, և այն ժամանակ միայն ես կըզամ իմ սրով և իմ կշիռով...

Ապա ամպը սահեց և Արդարութիւնը նորից անհետացաւ իր անմատչելի բարձրութեան մէջ:

Այդ օրւանից ահա՛ պատերազմիկ զօրեղն արիւնի մէջ է որոնում Արդարութիւնը, հարուստը ոսկու և թշւառը, նստած իր վշտերի մօտ, արցունքներովը մեծացնում է Բողոքին, որ հա վերակոչէ աշխարհում կորսւած Արդարութիւնը...

Ո՞վ եւ ինչո՞վ դուրս եկաւ Արդարութիւնը որոնելու եւ ի՞նչ հետեանք ունեցան նրանց ջանքերը: Ի՞նչ իմաստ կայ Արդարութեան խօսքերի մէջ:

ԼՈՒՐ-ԴԱ-ԼՈՒՐ

Վ. Փափագեան

Այնտեղ, Սև-ջրի չքնաղ եզերքներին է, որ ապրում էր Հասօն:

Երկրի սիրուն և քաջ պատանին էր նա: Ոչ մի մարդ նրան չէր կարող զինաթափ անել: Արեգակը սիրտ չունէր նրա հօտի շուրջը ման գալ և ոչ իսկ գայլը ոչխարի կողքին քարշ գալ: Հասօն որքան բարի էր դէպի լաւը, այնքան էլ անգուլթ էր դէպի չարը:

Սիրուն էր Հասօն, նոր ծագող արևի պէս չքնաղ: Երկրի աղջիկների խելքը գնում էր նրան տեսնելիս: Հապա նրա նւագէլը: Նրա սրնգից հանած ձայները կարելի էր, որ հրեշտակներն ունենային, այնքան գրաւիչ, այնքան սիրայոյզ: Ձայներ, որոնք հոսում էին մելամաղձիկ, քչքչում էին, որպէս հեղիկ վտակ, դալալալում՝ որպէս սիրահար սոխակ:

Մարդ, թէ անասուն, այդ ձայնը լսելիս, աւամայ մօտ էին

գալիս, քարանուժ և աշխատում էին չկորցնել ոչ մի գեղգեղանքը:

Նստում էր Հասոն ժայռերի գլխին, աչքերը ուղղած լանյ հորիզոնին, Սև-ջուրը գալարապտոյտ ոտքերի տակին, զղզղուն զեփիւռը խաղում ճակատին...

Եւ նա նւագում էր:

Պէտք էր տեսնել, թէ ինչպէս ոչխարներն այն անմիտ մոռացել էին ուտելը, մօտ էին գալիս:

Հասոն քարերին էր դողացնում, Սև-ջրի ակիքները յուզում, բնութիւնն էր քարացնում, զեփիւռին ողբացնում, ամեն ինչ շարժում, հրեշտակների նախանձը զրգւում:

Այդպէս էր Հասոն:

Էլ ինչպէս ոչխարները չհնարանդէին նրա երգի ձայնին:

Ինքը չէր շարժւում, ոչխարներին նւագով կանչում էր մօտը:

Արածացնելու համար՝ «Բէքիկը», ջրելու համար՝ «Պօզաթը» և հեղ անասուններին շուրջը ժողովելու համար՝ ածում էր «Ոչխարի կոչը»:

Ոչխարները, լսելուն պէս՝ թողնում էին ամեն ինչ, անցնում ամեն բան, գալիս, Հասօի շուրջը հաւաքւում:

Ապրում էր Հասոն այդպէս երջանիկ, հեռու մարդկանցից, բնութեան զրկում, լեռների կրծքին: Երջանիկ էր նա, որպէս մի իշխան՝ սիրւած հօտից, նւիրւած իր երգին:

Բայց մի օր Հասոն տեսաւ աղայի միակ աղջկան: Տեսաւ ու սիրեց:

Սիրուն էր Զալխէն: Կախարդիչ՝ աչքերը, սաւի էր բօյը, կամար՝ ունքերը, գողտրիկ՝ թշերը:

Զալխէն էլ տեսաւ Հասօին, Զալխէն էլ սիրեց Հասօին: Տրխրեց խիստ Հասոն: Կորցրեց աշխուժութիւն, կորցրեց զարթուութիւն: Օրերով պտոյտ էր գործում պալատի շուրջը, մինչև իսկ եթէ ոչխարն այնտեղ ուտելու խոտ չգտնէր: Աչքը աշտարակին, եթէ ոչխարն այնտեղ սրնգի մէջ դնում ու արտասւում: Նւագում էր անբազին, սիրտը սրնգի մէջ դնում ու արտասւում: Զալխէն էլ տանջւում էր: Թագնւած վարագոյրի յետևում,

աչքը Հասօից չէր հեռանում, ոչ էլ ականջը նրա նւագից: Ոչ ուտում էր և ոչ էլ խմում — տանջւում էր միայն:

Երկուսն էլ գիտէին, որ շատ հեռու են միմեանցից, որ աղա-
յի աղջիկը հովւի կին չի լինիլ:

Բայց սէրը Աստծոյ կրակն է, շատ զօրեղ կրակ: Նա կտրում,
անցնում է ամեն հեռաւորութիւն, թափանցում է ամեն խորութիւն:

Սէրը ոչ հեռաւորութիւն է ճանաչում, ոչ էլ խորութիւն:

Հեռատես էր աղան ու խիստ խորամանկ: Շուտով նկատեց
Հասօի սէրը: Բարկացաւ, կատաղեց, ուզեց սպանել յանդուգն
հովւին, բայց խոհեմ էր. չուզեց իր տան անունը կոտրել յաւի-
տեան և մի հովւի արիւն մտնել ընդունայն:

Բայց ինչ կասէին՝ եթէ իմանային, որ մի չօրան նրա աղ-
ջկայ յետեիցն է ընկել: Պէտք էր Հասօին հեռացնել, հեռացնել
ինքնակամ, զոհ խորամանկութեան: Պէտք էր այնպէս մի խաղ
սարքել, որ Հասօն ինքը թողնէր հեռանալ և մէկ էլ այդ կող-
մերը չվերադառնար:

Մտածեց աղան, երկար մտածեց ու գտաւ հնարք:

Մարդ ուղարկեց, կանչեց Հասօին և ասաց նրան.

— Գիտեմ, Հասօ, ասաց չար աղան. գիտեմ, որ սիրում ես
դու իմ աղջկան: Քաջ տղայ ես ինքդ, լսել եմ, լաւ ես ածում
սրինգ: Աղջիկս քեզ կըտամ, միայն կըգնեմ մի պայման:

«Լսել, եմ որ ոչխարները քեզ հնազանդում են և սրնգի ձայ-
նից գրաւած՝ քեզ մօտ գալիս են:

«Գետնից մինչև այդ բարձր աշտարակը, տեսնում ես նրան,
դնել կըտամ փայտեայ սահղուխքը. դու կընստես այնտեղ, բարձ-
րում, ոչխարները կըժողովեն ցածրում: Ահա պայմանը: Եթէ
դու բարձրից սրինգ հնչեցնելով կարողացար ոչխարներին սան-
դուխքի վրայով քեզ մօտ վեր հանել, այն ժամանակ աղջիկս քեզ
հալալ, ան ու վայելիլ:

«Ապա թէ ոչ՝ խայտառակ եղիր, ինչ ունիս-չունիս հաւաքիր
և քանի շուտ է՝ այս կողմերից հեռացիր: Մի հովիւ աղայի փե-
սայ չի լինիլ, այդ էլ խեղդից հանիր»...

Հասօն ժպտեց, խոր գլուխ տւեց:

— Տէր ես, աղա, ասաց. ասածիդ համաձայն եմ:

Եւ շինել տւեց աղան փայտեայ սանդուխքը: Իննսուն և ինն աստիճան ունէր: Հասօից ծածուկ կոտրեց նրա մէջտեղի մի աստիճանը. կոտրածը նոյն կերպով դրեց իր տեղը, այնպէս որ ոչինչ չէր երևում. բայց մի թոյլ սեղմում հերիք կրկինէր փայտը ձգելու և մի աստիճանից դէպի միւսը՝ մի գազաչափ տեղ բաց թողնելու: Այսպիսով էլ ոչխարների անցնելը անհնար դարձնելու:

Օ՛, չար էր աղան, հպարտ էր, հպարտ...

Այդ խայտառակութիւնն արեց չար աղան: Հասօին աշտաբակի ծայրը հանեց, Զալխէին պատշգամբի վրայ՝ ու ասաց հովւին.

— Ահա Զալխէն, խրախուսւիր. հալալ է քեզ նա, թէ ասածըս արիր:

Զալխէն տեսաւ Հասօին, ժպտաց նրան, կարմրեց և նշան արաւ: Իմացաւ հովւիւր, որ Զալխէն էլ սիրում էր նրան: Սիրտն ուրախութիւնով լցւեց: Առաւ սրինգը, բերնին դրեց, քեօլօզը ծռեց, նւագն սկսեց:

Թնդաց սար ու ձոր, շարժւեցին ծառեր, դողացին քարեր: Յուզւեց չար աղան, խելայեղ՝ Զալխէն. քիչ մնաց թոնէր ու ցած գնար, ոչխարի պէս ընկնէր Հասօի ոտքերը:

Շարժւեցին ոչխարները, մօտեցան սանդուխքին ու սկսեցին միմեանց յետևից բարձրանալ աշտաբակն ի վեր:

— Էօ, լօ, լօ, Սե-Ղրի չորան, սար ու ձոր մղկտացնող ջիւան, գազան մեղմացնող, քար ու ծառ յուզող չորան: Ինչո՞ւ յիմարի պէս հաւատացիր աղային, ինչո՞ւ բարձրացար ծայրն աշտաբակին: Զուր դառնայիր մօրդ փորում, Հասօ: Երանի չմտնէիր այս աշխարհը՝ որ լի է աղաներով: Երանի չտեսնէիր արևի փայլը՝ որ քեզ այրեց-խորովեց, Սե-Ղրի ալիքները՝ որ քեզ տրորեց, չամբի օրօրւելը՝ որ քեզ կախարդեց:

— Լօ, լօ, լօ... Միթէ քիւրդն այնքան անազնիւ եղաւ, որ
սէրը ծաղրեց: Միթէ նրա խիղճը կորաւ, Աստուածը մոռացաւ:
Խեղճ Հասօին ինչո՞ւ շէյթանի բաժին արաւ, աշխարհը լաց
ու սուգի մէջ դրաւ... Լօ, լօ...

Հնա բարձրանում էին ոչխարները, հրում միմեանց, սրնգի
ձայնից դիւթւած՝ մոռանում էին տակի անդունդը: Աչքերը Հա-
սօին ուղղած՝ բարձրանում էին:

Աշխարհը գմայլած՝ դիտում էր: Չար ազան քար էր կտրել:
Չալխէն մինչև կէս մէջքը կռացել, ձեռները Հասօին պարզել՝
գոչում էր.

— Ես բոնն եմ, Հասօ, քոնը յաւիտեան: Ես քեզ սիրում եմ,
այնքան եմ սիրում, որքան չէր սիրում Լէյլանը Մէջլունին: Ես
քեզ սիրում եմ, այնքան եմ սիրում, որքան չի սիրում թիթեռը
ճրագին, սոխակը վարդին, աշխարհն արևին և բոյսը հողին:

«Դու ես իմ ճրագը, դու ես իմ վարդը, դու իմ արևն ու դու
իմ հողը»...

Լսում էր Հասօն, սիրտը խշխշում: Ածում էր, ածում, նւա-
զը ուժովցնում:

Հասաւ նէրի*) այծը կոտրած աստիճանին, զգաց որ մահը
աչքի առաջն է, բայց դիւթւած էր, ոտքը դրեց փայտի վրայ:

Շարժեց փայտը, լսեց մի մային և սիրուն նէրին պտոյտ
գործելով օդի մէջ, գնաց ջախջախւելու անդունդի քարերի վրայ:

Միկտաց Հասօն: — Հէյ վախ, իմ սիրուն նէրի, կանչեց սրտա-
բուղխ. բայց աչքը երբ Չալխէին ընկաւ, մոռացաւ նէրիին:
Սրինգը դրեց բերնին և սկսեց ածել:

Ոչխարները տեսան նէրիի վիճակը, կանգ առան, մտածեցին՝
յետ գնալ, բայց դիւթւած էին, առաջ գնացին:

Փորձեց առաջին ոչխարը յետ-յետ բաշւել, առջևի ոտքերը
բարձրացրեց և ուզեց թռնել: — Մի մային արձակեց և գնաց
այծի յետևից:

*) Առաջնորդ այծ:

— Վախ, վախ, իմ անմեղ ոչխար, մղկտաց Հասօն:

Նայեց Զալխէին, մոռացաւ ոչխարին, ոյժ տւաւ նւագին:

Փորձեց երրորդ ոչխարը. մինչև իսկ թռաւ, բայց կպաւ աստիճանին, մի պտոյտ գործեց, խղճուկ կերպով մայեց և զնաց դէպի խոր անդունդը:

— Թռէք, անցէք, իմ սիրուն ոչխարներ, երգում էր Հասօն. թռէք, իմ թաւամազ գառնուկներ, եկէք ձեր տիրոջ մօտ:

Ոչխարներն էլ չէին շարժուում. յետ-յետ էին գնում:

Կատաղեց Հասօն—բացւածքը չէր տեսնում: Որքան սէր ունէր ու զգացմունք, ներշնչեց սրնգին. գեղգեղանքներով քարոյրեց բնութիւնը... բայց ոչխարները յետ-յետ էին գնում:

Ամաչեց աղան իր գործից, կիսամեռ եղաւ Զալխէն յուսահատութիւնից:

Փոխեց Հասօն եղանակը:

Այժմ ինքն էլ չգիտէր՝ ինչ է նւագածը:

Դադրել էր քամին, կանգնել էր ջուրը, լռել ամեն ինչ:

Ո՞վ չի լսել «Լուր-դա-լուրը», որին չի դիմանալ ոչ մի բար սիրտ: Որին լսելով, կըթրթոյ սիրող սիրտը, կըմարի: Որին լսելով, կըգժւի սիրող աղջիկը, կըգժւի և դէպի սիրածը կըսլանայ:

Սքանչելի է նա. երգերի փառքն է նա:

Հրեշտակների մըմունջը, Հասօի հոգին է նա:

Շարժեցին ոչխարները, գլորեցին շատերը:

Շարժեց Հասօն, կռացաւ, տեսաւ բացւածքը:

Հասկացաւ ամեն ինչ, նայեց աղային:

Զգաց, որ Զալխէն կորած էր իր համար, ինքն էլ աշխարհի

համար:

Շարժեց Զալխէն, նայեց աղային, նայեց Հասօին:

Զգաց, որ Հասօն կորել էր իր համար, ինքն էլ աշխարհի

համար:

Եւ լռեց ամեն ինչ...

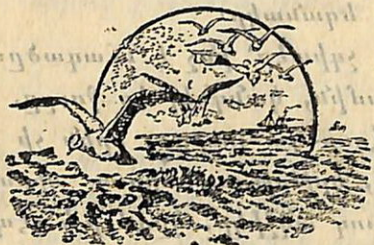
«Լուր-դա-լուրը» դադարեց, նրա խաղի վերջին թրթռումը

ՅԵ Զետոյ... լսեց մի ճիշ:

Ու երկու մարմիններ արագ պտոյտ գործելով օդի մէջ,
գնացին միասին ջախջախելու անդունդի խորքում... և միմեանց
գրկում...

Հասոն ու Զալխէն էին դրանք:

Ի՞նչը դրոնց սղային աշխատի վարել Հասոն ու Զալխէն հետ:

ԵՐՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

ԱՇՆԱՆՆԻ

ՔՐՏԻՆ

Ա. Մատուրեան

Աշխատիր դու, մշակ, քրտինք թափիր դու անվերջ,

Թող քրտինքով մայր-երկիրը կշտանայ.

Զուր չի անցնի քո տանջանքը. այնտեղ երկրի կրծքի մէջ

Քո քրտինքը նոր ոյժ, նոր կեանք կըստանայ:

Աշխատիր դու, ուրախ սրտով. քո տանջանքը քրտնալից

Սուրբ է. եղբայր, երկնքից օրհնւած.

Քրտինք թափիր, և փոխարէնն մայր-երկիրը իր կրծքից

Քեզ լիառատ կըսպարգակի արդար հաց:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԵՐԿՐՈՒՄ

(Վախտերովից)

Թարգ. Յովհ. Արաքաճեան

Ֆինլանդիայի ժայռերի վրայ մագլցելուց սաստիկ յոգնած՝ ես քայլերս ուղղեցի դէպի այն փոքրիկ գիւղը, որ երևում էր բլրակի վրայ, լճակի ափին: Գիւղը մեծ չէր, ընդամենը հինգ-վեց տուն: Տները մաքուր, ցանկապատով շրջապատւած: Ես ներս մտայ այդ տներից մէկը, որն, ըստ երևութին, ամենից աղքատիկն էր: Տան ներսը մաքուր էր և յստակ: Պատուհանները զարդարւած էին վարագուրներով և ծաղկամաններով: Նստարանները, աթոռներն ու ամանները՝ բոլորը փայլում էին: Յատակը ծածկւած էր եղևնու ճիւղերով ու ծաղիկներով, որոնք օդը լցրել էին խէժի և մեղրի հոտով. պատերին կախւած էին պատկերներ, դարակների վրայ դրքերի շարքեր էին երևում:

Տօն օր էր, և այդ պատճառով ամբողջ ընտանիքը տանն էր: Տան տէրը, որ մի ծերունի ֆինն էր, կարմիր ժիլետը հագին, աղնոցները ճակատին: Բարձրացրած և ծխափողը բերանին, բազկաթոռին նստած՝ լրագիր էր կարդում. նրա երկու շիկահեր, կապտաշեայ, կարմրաթուռ շաղկիները լսում էին նրա կարդացածը: Ես ֆիններէն քիչ գիտէի և թույլտուութիւն խնդրեցի հանգստանալու: Յայտնեցի, որ ճանապարհորդ եմ:

Տան տէրն իսկոյն հրամայեց աղջիկներին հիւրասիրել ինձ: Նրանք շտապով ծածկեցին սեղանը մաքուր սփռոցով, բերին կաթ, սուրճ (ֆինները շատ են սիրում այս խմիչքը) և աղը դրած ձուկ: Ապա աղջիկներից մէկը ցած բերեց առաստաղից կախ արած ձուլի վրայից մի քանի թուաշ հաց, որը սովորաբար գործ են ածում ֆինները: Ինձ համար, որպէս հիւրի, բերին նաև իւղ և ձու: Նախաճաշիկի ժամանակ աղջիկներն ինձ պատմեցին, որ մայր չունին, ուստի և իրանք են տնտեսութեամբ պարապում և քաղաքում վաճառում իւղ, պանիր ու կաթ: Նրանք ինձ յայտնեցին նոյնպէս, որ երկուսն էլ աւարտել են գիւղական դպրոցը և թէ առհասարակ իրանց երկրում անգրագէտներ շատ հազիւ են պատահում:

բութեամբ և պատուով ծառայել քեզ, որ դու խաղաղ զարգանաս, քո գաւաղներին ջերմ սիրով սիրես, որ դու, մայր, վիշտ, կարեք չզգաս և փառք ու պատուով գաւաղներդ վաստակը վայելես: Մենք, բոլոր ֆիններս, հրճւանքով նւիրում ենք քեզ մեր ծանր աշխատանքը, ֆինլանդիա, մեր մայր ցանկալի»:

Հրաժեշտ տալով հիւրասէր տանտէրերին, ես սլինդ սեղմեցի հօր և աղջիկների ձեռքը: Գիւղում վարձեցի մի սայլակ և քառորդ ժամից կուշտ, թաւամագ ձին յատակի նման հարթ ճանապարհով սրարշաւ տանում էր ինձ դէպի քաղաք: Ճանապարհի երկու կողմերով արագ-արագ անցնում էին հեռագրասիւնները, որոնք իրանց լարերով միացնում էին մի գիւղ միւսի և գիւղերը քաղաքի հետ: Բոլոր գիւղերում կան դպրոցներ, դրաղարաններ, ամեն տեղ գրքեր, լրագրներ, գրագէտ մարդիկ... Ես յիշեցի մեր խուլ գիւղերը և խորը հառաչեցի: Վիշտը պատեց ինձ. ^{այն} լայն մի բուսկից յետոյ ես ամաչեցի իմ վշտից: Շուտով, շուտով մեր գիւղն էլ կըսկսի ապրել մարդկային կեանքով:

Համեմատութիւն դրէք մեր եւ ֆինլանդիայի գիւղացիների տնտեսական դրութեան մ'էջ:

ՀԱՆՍԱՆՍՈՆԻՔ

(Հէքիաթ)

Ջուլումեան

ա.

Չգիտեմ՝ երբ եր և ո՞ր աշխարհում,
Մի ծէր, իմաստուն արքայ էր ապրում:
Այնքան գթառատ, այնքան ողորմած,
Որ ժողովուրդը երբէք չէր տեսած
Այդպիսի արքայ գեռ իրան օրում.
Նրա խելքը, ուժը, փառքը փառահեղ՝
Երգերի նիւթ էր դառել ամեն տեղ:
Թէև ծեր արքան շատ զանձեր ունէր՝
Հարուստ քաղաքներ, ճոխ ազնւականներ,

Բայց նա զգում էր իրան երջանիկ
 Իր մեն-մինուճար որդով գեղեցիկ:
 Խորագէտ արքան միշտ միտք էր անում,
 Թէ մահից յետոյ իրան աշխարհում
 Արդեօք իր որդին նոյնպէս կըլինի
 Խոհեմ, իմաստուն և առաքինի:
 Հէնց այս պատճառով՝ ծերունի արքան
 Փորձում է որդուն, խրատներ տալիս:
 Այսպէս մի անգամ որդուն փորձելիս՝
 Ահա այս գէպը առաջ է գալիս:

Բ.

Մեր արքայորդուն թագունին նոյնպէս
 Սիրում է սրտանց իր զոյգ աչքի պէս
 Ու չէ իմանում, էլ ինչպէս պահի,
 Որ փորձանքների նա չպատահի.
 Մի բուռ ոսկի է տալիս ամեն օր,
 Որ առնէ՝ ինչ որ լինի հարկաւոր:
 Էլ ի՞նչն է պակաս մեր արքայազնի,
 Որ ոսկիներով նա լրացնի.
 Ճանշը փառաւոր իր արքայական,
 Իր հագուստները ճոխ ու պատուական,
 Թէ՛ հանդէսները, ճոխ, գլարճալի:
 Ու այս պատճառով ոսկի փողերը
 Տանում է որդին, տալիս է հօրը:
 Հայրը նայում է, նայում փողերին
 Ու իսկոյն և եթ ջրի մէջ նետում...
 Մի օր էլ էսպէս մեր արքայորդին,
 Երբ հօրն է տալիս մի բուռ ոսկին,
 Նետում է արքան ջրի մէջ կրկին
 Ու այսպէս ասում թագաժառանգին.
 — Լսիր, որդեակս, և դու այս անգամ
 Շորերդ փոխած, մշակի նման,
 Գնա ու բանիր վաղ առաւօտեան:

Ու արքայորդին վաղ ծէզը ծէզին
Արքայավայել ազնիւ, թանկագին
Արդ ու զարդերի, կերպասի տեղակ՝
Հագաւ մշակի շորեր հասարակ.

Ապա շտապով ընկաւ նա ճամպայ
Ու գնաց, բանեց շինութեան վրայ:
Բանում, հա բանում արեւի տակին,
Քրտինքն երեսից ծորում է գետին,
Իսկ երբ նրան իր վարձն են տալիս,
Նա ուրախ-ուրախ հօր մօտ է գալիս:

— Հայր, կատարեցի պատւէրդ ահա,
Այ, այս է, հայրիկ, վաստակս օրւայ:
Արքան առնում է, նաչում փողերին,
Նայում է, ուզում հէնց ջուրը նետել,
Իսկոյն հօր ձեռից բռնում է որդին.

— Այդ ինչ ես անում, հայր իմ թանկագին,
Ձէ որ ողջ օրը արեւի տակին
Քրտինք թափեցի առւակի նման,
Մինչև որ տւին վարձս օրական:
Հայրը ժպտալով ասում է նրան.

Տեսա՞ր, իմացա՞ր, որդեակ, այժմ դու,
Թէ որքան քաղցր է վաստակը մարդու...

Ապա դու ինչո՞ւ լուռ էիր կենում,
Երբ բոով ոսկին ջուրն էի նետում...

Դէ՛հ լսէր, որդեակ, խրատս հայրական.

Հասել է արդէն ժամը իմ մահւան.

Ինչպէս սիրում ես քրտինքդ յառակ,

Այնպէս էլ սիրիր ուրիշի վաստակ:

ՀՐԴԵՆՆԵՐԻ ՆԱԽԹԱՆԱԿՈՒՄ

Շիրվանզադէ

ա.

Միքայէլը զարթոնք, նստեց անկողնի մէջ, աչքերը տրորեց։ Այդ ինչ է, միթէ այդպէս շուտ լուսացաւ. այդ ինչ բոսորագոյն լոյս է, որ հեղեղել է նրա սենեակը։ Մոնիչիւնները շարունակուում են։ Բն, այդ հանքային մեքենաների շփկներն են։ Նրանք արձակում են անհանգիստ, անկանոն սուլոցներ։ Այդպէս սուլում են միայն հրդեհի ժամանակ։

Նա արագութեամբ դուրս թռաւ անկողնից և մօտեցաւ լուսամուտին։ Սկզբում նրան թւաց, թէ այրւում է այն տունը, ուր գտնւում է ինքը։ Նա այնքան շփոթւեց, որ չիմացաւ հագնւի, թէ մերկ դուրս վազի։ Միթէ ճշմարիտ հրդեհ է, թէ երևակայութիւնը խաբում է։ Բաց արաւ լուսամուտի փեղկերը, նայեց կրակի կողմը, ցընցեց։

Սարսափն անցաւ ուղեղին, խելքը մթաղնեց։ Բայց զգում էր, որ այդպիսի դէպքերում անհրաժեշտ է սառնասրտութիւն պահել։ Նա շտապով հագնեց և դուրս վազեց։ Իսկ շփկները շարունակ սուլում էին։ Եւ ինչ սուլոցներ. դրանք, կարծես, մարդկային աղերսանքներ էին՝ մէկը միւսից աւելի յուսահատական և մէկը միւսից աւելի ահարկու։ Դա մի տեսակ դժոխային համերգ էր, որի ոյժը հէնց աններդաշնակութեան մէջ էր կայանում։ Աններդաշնակութիւն, որ կտրատում էր մարդու նեարդերը...

Շիրվանզադէ

Մշակներն արդէն զարթնել էին և շփոթած վազում էին

դէս ու դէն, ինչպէս մըջիւններ, որոնց բնի վրայ մի չար ձեռք շուր էր թափել:

— Մեզ մօտ է, — հարցրեց Միքայէլը բարձրաձայն:

— Նոմեր հինգերորդն է այրւում, — պատասխանեցին մի քանի ձայներ:

Բակը լցւել էր մթին ուրակահոտներով: Նրանք նկուղներից դուրս էին բերում բահեր, դոյլեր, թիեր, երկաթէ ձողեր և այլ հրշէջ գործիքներ:

Մի միջոց Միքայէլը միմեանց հակասող, նոյն իսկ անմիա կարգադրութիւններ էր անուժ: Յետոյ շտապեց հրդեհի տեղը: Իսկ սուլոցներն աւելի ու աւելի էին սառնականում: Արդէն սուլում էին բոլոր հանքերը: Եւ այդ սոսկալի «ույ-վույ»-ները բռնում էին մօտ տասը քառակուսի վերստ տարածութիւն: Կարծես այդ նայները գալիս էին ամպամած, մթին երկնքից, կարծես դա քաղ-յած գիշակերների արշաւանք լինէր: Այսպէս էր ընդունւած. երբ ի շփի սուլում էր իբրև հրդեհի ազդ, միւսները պիտի հետևէին նրան, որպէսզի հանքային բնակչութիւնը զգուշանար վտանգից:

Հրդեհն արդէն բաւական ընդարձակւել էր: Այրւում էր ամեն տարրերնաբեր հորերից մինը: Կրակը բուրգի ստորին մասից լրնթաց դուրս գալով, շտապում էր ընդգրկել ամբողջ աշտարա-լը: Հորերդոնի վրայ ձգւել էր մթին ծխի մի լայն ժապաւէն, որ ամուս ընթացքով տարածւում էր հեռու ու հեռու:

Մշակները շրջապատել էին վիթխարի խարոյկը և կազմել ենդանի օդակ սարսափած դէմքերի, ապշած աչքերի: Մի խումբ տեղ էր ասպարէզ և աշխատում էր դուրս բերել բուրգի տակից նեքենան, — միակ բանը, որ կարելի էր կրակից ազատել:

Բ.

Նաւթային հրդեհը նման չէ սովորական հրդեհներին: Հան-բրում ու գործարաններում կրակը երբեմն տարածւում է հոգմի տրագութեամբ: Այստեղ այրւում է ամեն ինչ, նոյն իսկ օդն ու ըկիրը, ամենուրեք տարածւած նաւթի ու դաղի շնորհով: Շատ նգամ մարդիկ հազիւ լսում են շփիների սուլոցները, և արդէն րանց կեանքը վտանգի մէջ է: Դեռ լաւ է, եթէ կրակը սկսւում

փոքր ինչ թեքւել էր դէպի ստորերկրեայ նաւթամբարի կողմը: Մի քանի մշակներ կամեցան սիւնները տակից սղոցել աֆնալէս, որ նրանք հակառակ կողմն ընկնեն: Բայց դիւրին բան չէր մօտենալ հրեղէն աշտարակին:

Կրակի ճարձատիւնը, խորտակուող ու փլչող շինութիւնների գորգիւնը, կայծերի հեղեղը, ամբոխի ազաղակները, ծուխը, մուրը, արիւնագոյն լոյսը, երկնքի խաւարը, երկրի խուժանը դոյացրել էին մի զարհուրելի քաօս: Քաօս, ուր միայն մի բան էր պարզ, զօրաւոր, յաղթող — կոյր տարերքը: Նա ոչինչ չէր խնայում, տարածւում էր շորս կողմ, լափում ամեն ինչ, որ գտնուում էր իր ճանապարհի վրայ: Ճահիճը ներկայացնում էր մի հսկայական թոնիր, որից բոցի ալիքները բարձրանում էին վեր, խուլ թընդիւններ արձակելով և կորչում, անհետանում ծխի թուխպերի մէջ:

Գ.

Որքան հրդեհը լայնանում էր, այնքան ամբոխի կենդանի, շարժուն օղակը մեծանում էր, որպէս ծովի ալիքները պտտող մրրկի բերանն ընկած հաւի շուրջը: Հրդեհի և ամբոխի մէջ բացւած տարածութիւնը ծածկւել էր հողի, մուրի, նաւթի լարծուն գանգաւով: Մարդիկ սահում էին, ընկնում, երբեմն ծիծաղելով, որպէս դիւահարներ, երբեմն բարձրաձայն գոռալով երկիւղից, որ մի գուցէ հարկւրաւոր ոտների տակ ջարդւեն, սպանեն:

Հինգերորդ բուրգի սիւններն ընկան մէկը միւսի յետևից: Ամբոխը ցրեց փռու պէս: Նաւթի մուգ-մեխակագոյն ծխին փոխարինեց փայտի կապտագոյն ծուխը: Լուր տարածեց, թէ երկու մշակ — մէկը ծերունի, միւսը երիտասարդ և խուլ մնացին սիւնների տակ և սպանւեցին: Սարսափը տիրեց բոլորին: Այն ինչ, այնտեղ, քսան երեսուն քայլ հեռու, արդէն մերկանում էր մի ուրիշ բուրգ, իսկ մի երրորդը նոր էր վառւել:

Սակայն հրդեհի կենդրոնն այլևս բուրգերը չեն: Երկաթեայ ամբարները մէկը միւսի յետևից պայթել են: Վիթխարի գմբէթներն ընկել են իրանց կողքերի վրայ: Բոցավառւած հաւթը գոյացրել է մի հրեղէն հեղեղ, որի առաջն առնելու ոչ մի հնար

Կ Ա Թ Ս Ա Վ Ա Ր

Յ. Յակովբեան

Որպէս զողբունած, զայլացած առիւծ,
Շողեկաթսան է եռում, մռնչում.
Հսկայ, հրեղէն լեզուներ հանած՝
Դժոխքի նման հնոցն է փչում:

Վիթխարի, գազան հնոցի առաջ
Բոց ու կրակի տապից թառամած՝
Մեր կաթսավարը հսկում է նրան:
Ուշքն ու միտքը ջրհափին յառած:

Ամառ ու ձմեռ նա զովի կարօտ—
Քրտինք է ծորում զալուկ ճակատից,
Որ ախոսներով երեսը մրտտ,
Սև հացի գին է պահանջում բաղդից:

Եւ մի սև օր էլ կաթսան՝ պայթելով,
Խեղճ կաթսավարին կըզրկի կեանքից.
Հալալ էն հացը, որ արեան գնով
Կըխլի նա այն հնոցի կրծքից:

ԱՅԹԻՒՆ ՀԱՆՔՈՒՄ

Հ. Մելիք-Հայկազեան

ա.

Ես բանում էի հանքի խորքում. գործիքովս քանդում էի ա-
պառաժը: Ընկերս ծալապատիկ նստած՝ ճրագը ձեռքին լոյս էր
բնում:

Յանկարծ մեր ականջին հասաւ մի խուլ, հեռաւոր զրզրիւն:
— Ի՞նչ էր,— բացականչեց ընկերս, ոտքի կանգնելով վախե-
ած:

Մեր մօտից մի մարդ անցաւ վազէվազ. նա հեռւմ էր:

— Ի՞նչ էք կանգնել անշարժ, — գոչեց նա առանց կանգ առելու, — չլսեցի՞ք... զազի պայթիւնը... Շուտ փախէ՛ք դուրս: — Եւ անհետացաւ: Նոյն բռալէին մեր ճրագները հանգան և մենք թաղեցինք թանձր խաւարի մէջ: Օդը սաստիկ խեղդող դարձաւ:

Գլխաւորապէս վազում ենք, սայթաքելով ամեն մի քայլափոխին:

Բայց ուր ենք վազում: Մեր աջ ու ձախից ձգւում են անշաշիւ ոլորուն անցքեր, որոնք նոյնպէս թաղւած են խաւարի մէջ: Նրանց վրայ գտնւում է նոյն տեսակ մուխ անցքերի մի շարք, ապա երրորդը, չորրորդը: Ի՞նչպէս գտնենք մեր անապարհը այդ ահագին լաբիրինտոսի մէջ, այս սոսկալի ստորաշէնի աշխարհում, երբ զրկւել էինք մեր անբաժան ընկեր՝ լաբարի լոյսից: Սովորական ժամանակ այդտեղ դէ՞ ու դէ՞նից լաբարի կետեր են երևում, բանւորների լապտերները: Իսկ լաբարի... Մարել են մեր այդ կենսատու աստղիկները, իրանց հետ տանելով մեր կեանքն ու մեր յոյսերը:

Վազում ենք սակայն: Յանկարծ մեր առաջ թանձր ծուխի պատ է բարձրանում: Մռայլ, դարշելի հոտ ունեցող խաւարը տանել է մեզ չորս կողմից, այրում է մեր դէմքերը: Գլուխս փակում է գալիս: Խեղդուելու վրայ ենք: Եւ խելագարի պէս յետ ենք վազում այս դժոխքից:

Բայց ուր էլ որ գնում ենք, այդ անիծած զազերը անանխափ պատնէշի նման մեր ճանապարհը կտրում են ու յետ ենք:

Միևնոյն տեղում չենք կարողանում մնալ, դէս ու դէն ենք փախում, շրջում, պտտւում այդ մուխ հանքում, որը չի ունենում մեզ բաց թողնել ու պինդ բռնած պահում է մեզ իր մըշտ ճիրաններում:

Բ.

Գնում ենք անվերջ նեղ անցքերով, բարձրանում ենք, իջնում, մագլցում, սահում:

Սրահի վերի մասում մի ինչ որ պատնէշի ենք հանդիպում, ձեռքերով շօշափում ենք և ամբողջ մարմնով ցնցում: Դա դիակների մի ամբողջ դէպ է՝ կուտակած և դէս ու դէն ցրած:

Դիակները դեռ սառած չեն: Պարզ էր, որ մեր գալուց քիչ առաջ էին մտել իրանց յաւիտենական քունը: Խեղճեր, երևի նրանց բանելու տեղը շատ մօտիկ է եղել պայթիւնի տեղից և մեզանից շուտ են ենթարկւել վատ գազերի ազդեցութեանը: «Անշուշտ մեզ էլ նոյն վիճակն է սպասում մօտիկ ապագայում», մտածում եմ ես ու դարձեալ ցնցում:

Շտապով թողնում ենք այդ սոսկալի վայրը և գնում. — անվերջ գնում:

Ունեւրս տանում են ինձ բոլորովին մեքենաբար. էլ չգիտեմ, թէ օրտեղ ենք գտնւում մենք, ուր ենք գնում: Մտքերս չեմ կարողանում կենտրոնացնել մեր զրութեան վրայ, որ որոշեմ անելիքս: Շարունակ մտածում եմ իմ սիրելիների մասին. արդեօք բաղդ կունենամ նրանց նորից տեսնելու: Ինչքան լաց է լինում երևի կինս՝ փոքրիկիս զրկած, ինձ անշուշտ կորած համարելով:

Բոլորս լուռ ենք, տխուր մտածմունքների մէջ խորասուզւած:

Յանկարծ մեր առաջ մի բան է շարժւում մթութեան մէջ: Եւ լսում է մի ձայն, մի մարդկային ձայն, որի մէջ մի անստանալի ուրախութիւն էր հնչում:

— Ահա, ահա, գալիս են մեզ ազատելու:

Այդ մի ձայնից յետոյ լսում է երկրորդը, երրորդը: Նրանք հինգ հոգի էին: Տեղներիցը վեր են կենում և վազում դէպի մեզ:

Մթութեան մէջ փնտրում ենք իրար, ձեռներս պարզած, աչքակապուկ խաղացող երեխաների նման: Տալիս ենք մեր աւունները և յայտնում, որ մենք էլ նրանց նման հանքի զփբաղդ բանդարկեալներն ենք: Դժւար է նկարագրել խեղճերի յուսախաբութիւնը:

Առաջարկեցինք, որ մեզ միանաւն ու գնանք միասին հանքի ելքը փնտռելու: Եւ գտանք... քսան օր զետնի տակ խաւարի մէջ անտանելի տառապելուց յետոյ:

ԱՇԽԱՏԱՒՈՐԻ ՄԱՆԸ

(Աղա Նեղրի)

Յ. Յակովլևսկի

Հսկայ շինութեան բարձր տանիքին
Վաղ առաւօտից նա աշխատում էր,
Կարիքն ու հոգսը իր ընտանիքի
Նրա եռանդը կրկնապատկում էր:

Երկար աշխատեց... և արեգակը
Մօտ էր կէսօրին՝ ճաշելու ժամին.
«Շտապիր, ճաշի է ժամանակը»,
Ասաց նա ուրախ իր հարևանին:

Յանկարծ սայթաքեց բարձր տանիքից,
Տապալդեց գետին ջարդւած դիակով.
Մարդիկ, սարսափած այս դժբաղդ դէպքից,
Կանգնել — դիտում են ապուշ հայեացքով:

Նրանք համակւած կեղծ ցաւակեցութեամբ,
Հետաքրքրւած հոսող արիւնով,
«Ափսոս» են ասում անամօթութեամբ
Ու անցնում, դէպքը մոռացման տալով:

Եւ միայն կիներ ու քաղցած որդիք
Չեն մոռանալու աշխատանքին.
Թոյն — ատելութեամբ պիտի անիծեն
Բիրտ ու քարացած խիղճը մարդկային:

ԳՈՐԾԱՐԱՆՈՒՄ

(Վախտերով)

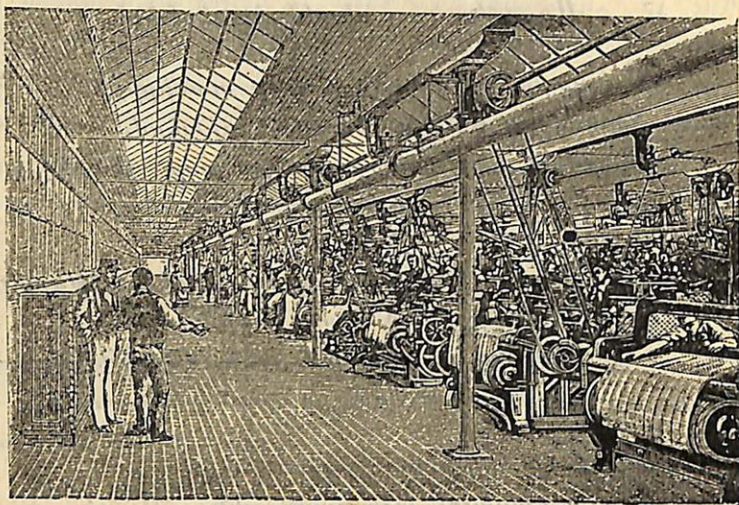
Թարգ. Յովհ. Արարաջեան

ա.

Գործարանի առաջին զիւ սուլուցը խանգարեց վաղ առաւօ-
տեան հանգիստը: Իբրեւ արձագանգ դրան, քաղաքի զանազան կող-
մերից, աւելարգ և աղմկալի, սկսեցին հնչել ուրիշ բազմաթիւ

սուլոցներ, չորս կողմը տարածելով իրանց խապոտ և վայրենի աղաղակները, կարծես հրէշաւոր աքաղաղների մի դաս իրանց մետաղէ կոկորդիսներով հրաւիրում էին շնչաւորներին աշխատանքի: Հսկայական գործարանները, որոնց երկար ու բարակ ծխնելոյզները հազիւ նշմարուում էին առաւօտեան աղջամուղջի մէջ սկսում էին դանդաղ արթնանալ, չորս կողմը տարածելով կրակալեզուների և ծխի քուլաներ:

Բանւորների անընդհատ շարքերը երեք կողմից սկսեցին դիմել դէպի գործարան և բաց դռները կարծես դէպի իրանց էլ ձգում մարդկանց այդ կենդանի հեղեղները:

Կտաւի գործարանի ներսը:

Ամեն կողմ մտատանջ, մռայլ դէմքեր... Ջախ, ծպտուն շլուում: Օրը երկուշաբթի է, հանգստից յետոյ՝ վաստակի առաջին օրը— ոչ ոքի դէմքին ժպիտ անգամ չես տեսնիլ այսօր...

Բանւորները գալիս են, հա գալիս, մի 10—12 ըռպէի մէջ երկու հազարից աւելի մարդ արդէն շարւած են մեքենաների շուրջը, որոնք զբաւում են գործարանի հսկայական հինգ յարկան շինութիւնը:

Մտնենք շուհականոցի բաժանմունքներից մէկը:

Սա մի ահագին դահլիճ է, որի տանիքը պաշտպանւում է

միքանի շարք չուգունի սիւներով: Չնայելով չափազանց մեծ-մեծ սլատուհաններին, ցերեկն անգամ սենեակի լայնութեան շնորհիւ՝ բաւական մութն է լինում: Դահլիճում խիտ-առ-խիտ շար-ւած են բազմաթիւ մեքենաներ, իսկ առաստաղի մօտից անց-նում են երկաթէ ճախարակաւոր գլաններ. իւրաքանչիւր ճախա-րակից դէպի ամեն մի մեքենայ ձգւած է անծայր փոկը: Յա-տակն անմաքուր է և տեղ—տեղ ջարդւած. սպիտակացրած պատերը փոշուց ու մրից գորշ գոյն են ստացել:

Բ.

Ներսը ոչ խօսակցութիւն, ոչ ծիծաղ է լսում. ամենքն զբաղւած են իրանց գործով—մաքրում են մեքենաները, ուղղում մակոյկները և այլն: Համարեա բոլորը բռնել են իրանց տեղերը, սակայն կեանքը չի եռում դեռևս, շոգեմեքենան դեռ անշարժ է:

Հսկայական գործարանն ունի իր սիրտը—շոգեմեքենան, որ տեղաւորւած է առանձին շինութեան մէջ: Այստեղ ամեն ինչ փայ-տեղաւորւած է առանձին շինութեամբ: Այս պողպատէ սրտի ամենա-լում է արտասովոր մաքրութեամբ: Այս պողպատէ սրտի ամենա-խոշոր մասերից սկսած մինչև ամենամանրիկ մասնիկները, բոլո-րը-բոլորը մաքուր ապակու նման փայլ են արձակում: Սենեակի բլր-բլրերը մաքուր ապակու նման փայլ են արձակում: Սենեակի յատակը գեղեցիկ է և մաքուր, պատերը ներկած իւղաներկով, սանդուխները յարմարաւոր ճաղերով պաշտպանւած:

Պողպատէ հրէշը լուռ է և անշարժ. հանդարտ կախ են ընկած մետաղէ պարանները, որոնք միացնում են նրա ահագին անիւր իւրաքանչիւր յարկի գլխաւոր գլանների հետ,—և ամբողջ գործա-րանն անշարժ կանգնած՝ սպասողական դրութեան մէջ է: Սա-րանն անշարժ կանգնած բոլոր արհեստանոցներում տարածւում են կայն ահա՝ յանկարծ բոլոր արհեստանոցներում տարածւում են կայն ահագին սուլոցներ, թէ իսկոյն շոգեմեքենան կըշարժւի: Անց-նում է մի երկու րոպէ... Լսւում է երկրորդ սուլոցը և դրանից անմիջապէս յետոյ, անիւի առաջին իսկ պտոյտի հետ մեր ջուլհա-կանոցի գլխաւոր գլանն սկսւում է պտտուել: Կարծես կախարդական գաւաղանի մի շարժումով՝ աւելի քան երկու հարիւր մեքենայ պարունակող դահլիճն իր երկու երեք հարիւր բանւորներով սկսեց աղմկել և կենդանութիւն ստացաւ: Անիւների վըզոցը, մակոյկների

չըխկչըխկոցը, զանազան մետաղէ մասերի ճընկճընկոցը, բանւոր-
ներէ ազադակը, այս բոլորն իրար խառնւած՝ արհեստանոցը լըց-
նում են մի անպատմելի ազմուկով:

Գ.

Պարտում են անիւները, ազմկալի շարժում մեքենաները,
մակոյկներն արագ-արագ անցնում հենքերի միջով, աչքերն ան-
թարթ հետեւում թելերի շարժումներին, իսկ ձեռքերն անդադար
աշխատում են ու աշխատում... Քրտինքը կաթիլ-կաթիլ թափւում
է երեսներից, կրծքերում սիրտն է ուժգին բաբախում... Իսկ թե-
լերը սոգում են ու սոգում անվերջ, անպատմելի ազմուկի տակ՝
գործն է եռում: Բայց այնտեղ, դուրսը, հեռու-հեռու, փուռած են
անտառները, ընդարձակ դաշտերը. ազատ է շնչում այնտեղ, դու-
րեկան է կանաչ ճգնների հովանու տակ... Զով է անտառում, այն-
պէս հանդարտ, այնպէս լուռ է չորս կողմը: Տատանւում է ցորենի
արուը մեղմիկ զեփիււնից: Հանդարտ լողում են սպիտակ ամպերը
կապոյտ երկնքում: Իսկ այստեղ... Խեղդող փոշու ամպերը բռնել
են օդը, շարժում, տարածւում... Պարտւում են անիւները, ազ-
մկում մեքենաները, սոգում, անընդհատ սոգում են թելերը...

Համեմատութիւն դրէք զործարանական եւ դաշտային կեանքի մէջ:

Ա Ն Ի Ի Ի Տ Ա Կ

(Ազա Նեգրի)

3. Յակովբեան

Օ՜, անմեղ տեղից քանի դուր տանջանք

Բերում ես դու, անողոր սե կեանք.

Զէ, էլ չենք տեսնիլ մխիթարութիւն,

Զէ, չի պակասիլու մեղ թշւառութիւն:

Տեսայ ես մի օր—թեւ աղջկան

Ձարդել էր, կտրել արագ մեքենան,

Ատես՝ թէ կսկիծ, խուլ հառաչանքներ,
Եւ արիւնալից սև տեսարաններ

էին պահանջում մեռած ոգիներ.

Օ՛, երանի թէ իմանաք դուք էլ
Քանի՜ տառապանք, վշտեր անհամար
Տանում է մարդը սև հացի համար:

Խեղճ հաշմանդամը այժմ ի՞նչ անի,
Կարիքի հոգսը արդեօք կըտանի...
Հարուստը նրան հօ չի մօտ գալու,
Այս կրակ ցաւին լուծումն տալու:

Ազնիւ աղջիկը, սիւ Աստուած բարի,
էլ մնց աշխատի առանց ձեռների,
Եւ այն՝ մի օտար, անյայտ աշխարհում,
Որը խեղդեում է հեկեկանքներում:

Ու պիտի մուրայ... ուրիշ ելք չկայ,
Խեղճ հաշմանդամը անտուն ու անտէր.
Եւ այս վիճակեց այն որը աղջկան,
Որը ուխտել էր ցմահ աշխատել:

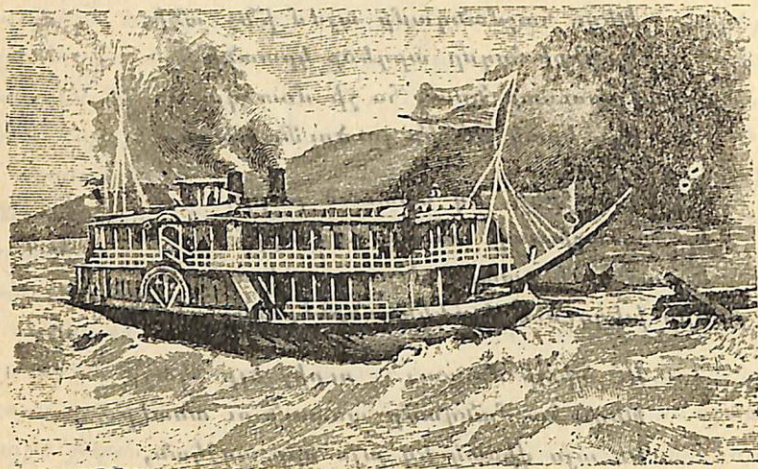
ԱՆՎՀԱՏ ՎԱՍՏԱԿԱՒՈՐԸ

Թարգ. Յովհ. Արարաշեան

ա.

Մեզանից աւելի քան հարիւր տարի առաջ՝ մի օր Ամերիկայի Նիւ-Եօրկ քաղաքի գրեթէ բոլոր բնակիչները խոնուել էին նաւահանգստում տեսնելու, թէ ինչպէս են ջուրն իջեցնում մի ինչ որ նոր, չտեսնւած նաւ: Ափի մօտ երևում էր այդ տարօրինակ նաւը՝ առանց կայմի և առագաստի. մի երկաթէ ծխնելոյզ բինակ նաւը՝ առանց կայմի և առագաստի. մի երկաթէ ծխնելոյզ միայն տնկւած էր տախտակամածի մէջտեղում: Սա առաջին շոգենաւն էր, որ հնարել էր մեքենագէտ Ֆուլտօնը: Ամբոխի աղմուկն ու հոհոցը բռնել էին օդը. յաճախակի լսում էր Ֆուլտօնի անունը և ապա հնչում բարձրաձայն քրքիշ...

— Ահա կըտեսնէք, — խոփոտ ձայնով ասում էր մի ինչ որ ծերունի, դառնալով ընկերներին. — այս նաւը ջուրն իջեցնեն թէ չէ, իսկոյն իրան մեքենայով ու անիւներով ջրի տակը կանցնի: Ես ինքս ծովագնաց եմ, — շարունակում էր ծերունին, — ամբողջ կեանքս նաւերի վրայ եմ անցկացրել: Լսած բան է, որ մեքենան մի անգին նաւ շարժէ ջրի երեսին:

— Նայեցէք, նայեցէք, — գոռում էին միւսները, — իջնում են:

Եւ ճիշտ որ, կամաց-կամաց նաւն իջեցրին ջուրը: Ծխնելոյզից սկսեց ծուլը քուլա-քուլա բարձրանալ, անիւները շարժեցին և շոգենաւը, ինչպէս մի շնչաւոր, անքալով ու վշշալով՝ ըսկսեց պտոյտ գործել: Տախտակամածի վրայ երեաց նրա հնաւորը — Ռօբերտ Ֆուլտօնը:

— Մի անգամ էլ եմ առաջարկում ձեզ, պարոնայք, ո՞վ է ցանկանում գալ ինձ հետ, — բարձր ձայնով ասաց Ֆուլտօնը, դառնալով դէպի ամբոխը:

Բայց փոխանակ պատասխանի, չորս կողմից հոճոոյ ու սոււրցներ լսեցին: Ապշած և խորապէս վշտացած, նայում էր Ֆուլտօնը ամբոխին. անվստահութիւն և արհամարհանք — անհնրաւ վարձատրութիւնը իր երկարամեայ ծանր աշխատանքի փոխարէն:

Այդ միջոցին շոգենաւը մօտեցաւ մի փոքրիկ քաղաքի և կանգ առաւ նաւահանգստում: Հետաքրքիրների մի խումբ հաւաքւեց ափին: Այնտեղ էլ Ֆուլտօնն առաջարկում էր ճանապարհորդներին իրան հետ Նիւ-Եօրկ վերադառնալ, սակայն իզո՛ւր, — դարձեալ ոչ ոք չընդունեց նրա առաջարկը:

Երկար կանգնած մնաց շոգենաւը:

Վերջապէս ամբոխի միջից նաւը բարձրացաւ մի ճանապարհորդ: Համարեա գրկաբաց ընդունեց նրան Ֆուլտօնը և քիչ մնաց արտասուէր, երբ նորեկը վճարեց նրան ճանապարհավարձը: Մի քանի րոպէ շարունակ Ֆուլտօնը նայում էր փողերին, կարծես չէր հաւատում աչքերին...

— Սխալւած չեմ արդեօք. գուցէ աւելի՞ է հարկաւոր տալ, — ասաց ճանապարհորդը, նկատելով, որ Ֆուլտօնը երկար և անթարթ նայում է փողերին:

— Ո՛չ, ո՛չ, ճիշտ է, — պատասխանեց Ֆուլտօնը: — Հէնց այսքան էլ ես նշանակել եմ: Բայց գիտէ՞ք ինչ. դուք առաջինն էք, որ համաձայնեցիք փորձել իմ գիւտի օգտակարութիւնը և այս փողը իմ երկարամեայ աշխատանքի առաջին վարձն է...

Եւ Ֆուլտօնն անկեղծօրէն բաց արաւ անծանօթի առաջ իր վշտացած սիրտը. նա պատմեց, թէ ինչ արգելքների էր պատահել նա իւրաքանչիւր քայլափոխին՝ սկսած այն օրից, երբ նրա մէջ միտք ծագեց շոգենաւ շինել:

— Այժմ, — այսպէս վերջացրեց Ֆուլտօնն իր ճառը, — ինչպէս տեսնում էք, շոգենաւն արդէն պատրաստ է և շրջում է քաղաքից-քաղաք՝ իր ծառայութիւնն առաջարկելով բնակիչներին: Եւ ինչ...

— Մի վնասէք, — ընդհատեց նրան ուղեկիցը. — միքանի տարուց յետոյ ձեր շոգենաւերով կրցւեն ծովերն ու գետերը ամեն ուղղութեամբ: Ապագան ձերն է...

Ճանապարհորդի գուշակութիւնն իրականացաւ: Ո՛ւմ ծանօթ չէ այժմ շոգենաւը իր տւած օգուտներով:

1815 թ. փետրւարին Նիւ-Եօրգի համարեա բոլոր բնակիչ-

Ները գնում էին մեքենագէտ Ֆուլտօնի դազադի յետեից՝ մասնակցելով նրա թաղման տխուր, բայց փառաւոր հանդիսին։ Շոգենաւերից որոտացող թնդանօթներն իրանց ձայնով կարծես ասում լինէին, թէ մեծ մարդը չէ մեռել բոլորովին, այլ իր գիւտի շնորհիւ նրա յիշատակն անմահ կրմնայ սերնդից-սերունդ։

Սկզբում ինչո՞ւ էին քոլորը ծաղրում Ֆուլտօնին։ Ի՞նչ օգուտներ են ստանում մարդիկ շոգենաւից։

Մ Ի Վ Ն Ա Տ Ի Ր

Ա. Ծառուրեան

Դարերով անբաղդ, դարերով թշւառ,
Իմ խելճնակ եղբայր, դու մի վհատիր,
Որ կարծես ոսոխ, անգութ, անարդար
Քեզ հալածում է սև ճակատագիր։

Գիտեմ, չարութեան ծանր լծի տակ
Դու շատ ես տանջւել ու շատ համբերել.
Շատ ես փափաղել դու մի այլ վիճակ,
Երկար յուռացել, երկար սպասել...

Բայց մի վհատիր... Թող խորին հաւատ
Դեռ ալեկոծէ քո տանջւած հոգին.
Շատերն են քեզ պէս մնում յուսահատ
Ազատիչ դարնան քաջ յաղթանակին...

Եւ ինչ կըլինէր, թէ դառն օրերին
Մարդկային կեանքում, փոթորկի նման,
Ոսկեգօծ յոյսեր սիրտ չյուզէին,
Հաւատը զոհէր յուսահատութեան...

Վաղուց մարդկութիւնն անյոյս, ցաւազար
Վշտերի ծովում կըգտնէր վախճան.
Չոր անապատի կըփոխէր աշխարհ,
Կեանքը կ'դառնար մթին գերեզման...

ԱՄԵՆՈՄԵԾ ԱՇԽԱՏԱԻՈՐԸ

ա.

Ստրասբուրգ քաղաքի մօտակայքում, մի հին, կիսաւեր վանքի սենեակում, լարւած աշխատում էր մի մարդ, Յովհան Գուտենբերգ անունով։ Մեծ ու մանր դանակներով, սրածայր փորփնեքով և բզեքով նա ջղաձգօրէն կտրատում, փորագրում, ծակծկում էր փայտի կտորները, երբեմն միայն գլուխը թափ տալով՝ ճակատին իջած խիտ մազերը յետ գցելու համար։ Նրա շարժումները արագ էին և ոգեւորւած։ Քուեն ու քաղցը մոռացած՝ ճարպիկ ու ամուր մատներով շտապ շտապ բանում էր. փայտի մանրուքն ու տաշեղը թափթ փւում էին նրա երկար մօրուքի վրայ, որ անկարգ ցրիւ էր եկել լայն կրծքին։ Գուտը ամուր փակւած էր, լուսամուտի վարագոյրները իջեցրած։

Յովհան Գուտենբերգ

միջոց, գեղեցիկ հայելիներ էր շինում, մետաղէ շրջանակներ էր ձուլում, նախշերով դարդարում։ Ամբողջ հոգով սիրել էր ձեռարկեստը. ինքը ագնւական էր և ուզում էր իր դասակարգի մարդկանց հետ միացած մի գործ սկսել. բայց ագնականներից ոչ ոք չուզեց միանալ նրան՝ արհամարելով արհեստն ու ձեռքի աշխատանքը։

Ջարմանալի բաներ էին պատմում Գուտենբերգի և նրա ծածուկ պարագամունքների մասին։ Ասում էին՝ թէ կախարդ է, գործ ունի գերբնական ուժերի հետ։ Վաղուց է՝ որ տեղափոխւել է Ստրասբուրգ, փախչելով հայրենի Մայնցից քաղաքային խռովութիւնների ժամանակ, Հակառակորդները նրան զրկել էին հայրական ժառանգութիւնից, բայց նա չէր ընկճւում և յափշտակւած պարագում էր գիտութեամբ և արհեստներով։ Նա սովորել էր ոսկերչութիւն, ինքը հնարել էր թանկագին քարեր ողորկելու մի նոր

Այն ժամանակ նա ոտնատակ տւեց նախապաշարունդը, անգամ գրւեց ոսկերիչների համքարութեան և հանարակ արհեստաւորների հետ ընկերակցութիւն կազմեց՝ ակնեղէն և հայելիներ շինելու համար:

բ.

Այն օրից, երբ Գուտենբերգը մօտեցել էր ամբոխին, մի ծածուկ տրտմութիւն համակել էր նրա հոգին: Շուրջը տեսնում էր անթափանց տգիտութիւն և կոպտութիւն, չէր կարողանում հաշտել այդ ամենի հետ: Նոյն իսկ այն հազագիւտ մարդիկ, որոնք մի կերպ կարգալ էին սովորել և կուզենային դուրս գալ իրանց մտակոր խաւարից, ոչինչ չէին կարողանում անել, որովհետեւ ուսում ձեռք բերելը շատ դժւար էր, ձեռագիր գրքերը թանկ էին և սակաւթիւ:

Գուտենբերգը գիշեր-ցերեկ մի բանի մասին էր մտածում — ինչպէս մի հնար գտնի, որ գրքերը ամենքի համար մատչելի դառնան: Դրա համար էր, որ նա փակոււմ էր մենակ իր սենեակում ու աշխատում: Եւ այժմ նրան թւում էր, թէ հնարը գտել է:

Փայտից կտրատել էր հաւասար քառակուսի ձողիկներ, քսան և չորս հատ, լատինական այբուբենի տառերի թւով. ամեն մէկի վրային փորագրել էր մի-մի տառ բարձրաքանդակ և թարս, իսկ ձողիկների տակերը ծակել էր, իրար կողքի շարել այբբենական ձողիկների թել անցկացրել, ամբողջ շարքը իրար հետ կարգով, ծակերով թել անցկացրել, ամբողջ շարքը իրար հետ ամուր կապել և այժմ թաթախում էր մի սե հեղուկի մէջ ամուր կապել և այժմ թաթախում էր մի սե հեղուկի մէջ ձողիկների գլուխները, ապա դնում մի կտոր մագաղաթի վրայ ու ամբողջ մարմնով ընկնում վրան:

Մագաղաթի վրայ դրոշմւում էր լատինական այբուբենը: Յուզւած Գուտենբերգը նորից է կնքում իր շարւածքը, կրկին նոյն այբուբենը, երրորդ, չորրորդ անգամ: Հիացած նա քանդում է շարւածքն ու նորից շարում ձողիկները, այս անգամ իբրեւ մի բառ, ու կրկին դրոշմում մագաղաթի վրայ. տպւում է մի բառ... Բազմաթիւ տարիների երազանքը իրականացած էր. գտել էր վերջապէս գրքերը բազմացնելու և էփանցնելու միջոցը:

Ինչքան պարզ բան, ինչքան հասարակ։ Աստուած իմ, ինչպէս էր, որ մինչև այժմ գլխի չէր ընկել։

Բայց փայտը փափուկ է, շուտով է ծուռում, մաշւում կամ կոտորւում. և միշտ ձեռքով դրոշմեն էլ դժւար է։

Գուտենբերգը նորից անխոնջ աշխատում է իր սենեակում, մարդկանց աչքից հեռու։ Նոյն իսկ ընկերակիցները կարծում էին, թէ նա հայելիների նկարներն ու քանդակներն է գծագրում, որ այդչափ երկար նստած է գիշերները և ազատ րոպէներին անգամ դուրս չի գալիս իր առանձնութիւնից։ Մինչև այժմ իր բոլոր ուժերն ու շահած փողերը նա գործ էր դնում իր գիւտը կատարելագործելու համար։

Նա մտածեց մետաղից ձուլել տառերը. կաղապարներ պատրաստեց՝ տառերը մէջը շարելու համար, որ բառեր կազմեն, բառերից տողեր, տողերից երեսներ. շինեց տախտակներ և շրջանակներ, որ շարւածքը ամուր սեղմւի ու կապւի, որ ոչ մի տառ միջից չթափւի. հնար գտաւ շարւածքի մէջ սպրդած սխալներն իսկոյն ուղղելու. հնարեց զանազան գոյնի շուտ չորացող թանաքներ, հնարեց բարձեր, որ թանաքը տառերի երեսին հաւասար քսւի։

Ապա սկսեց մտածել մի այնպիսի մեքենայի մասին, որ շարւածքի վրայ թուղթը դնելիս՝ հաւասարապէս ճնշի և թուղթը չբախտուի։

Գ.

1440 թւի մի գեղեցիկ օր Գուտենբերգը արագ քայլերով գնում էր Սառապուրգի նեղ փողոցներով դէպի իր ծանօթ ճախարակագործ վարպետի արհեստանոցը, թիկնոցի քղանցքի տակ մի մեքենայի փոքրիկ օրինակ պահած։ Ուզում էր նոյն մեքենան աւելի մեծ չափերով պատւիրել։

Վարպետը օրինակը ձեռքին շուռ ու մուռ տւաւ և մի տեսակ արհամարհանքով և ծաղրական եղանակով ասաւ.

—Ձեր ուզածը մի նոր ձևի ճզմիչ է, մի նոր ձևի մամուլ, պարոն Յովհան։

—Այո, —պատասխանեց Գուտենբերգը ոգևորութեամբ. —Իսկապէս դա մի ճզմիչ է, մի մամուլ. բայց մի մամուլ, որից շու-

տով հոսելու է անսպառ հոսանքով ամենահրաշալի ըմպելիքը, որ երբևէ յագեցրել է մարդու ծարաւը: Այդ մամուլի միջից վեհ ճշմարտութեան աղբիւրն է բղխելու, այն լոյսն է հոսելու, որ պիտի ցրէ տգիտութեան խաւարը և չտեսնւած ճաճանչներով պիտի փայլէ մարդկանց հոգիներում:

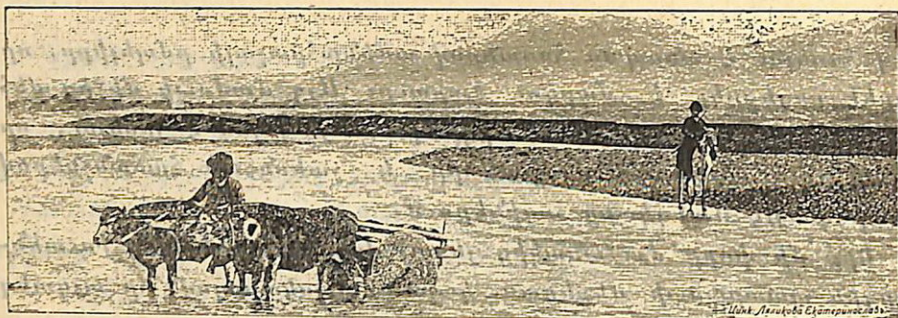
Երբ մի փոքր ժամանակից յետոյ վարպետը յանձնեց Գուտենբերգին պատրաստի մեքենան, կարծես հասկանալով՝ որ այդտեղ մի մեծ գաղտնիք է ծածկւած, բացականչեց.

— Ես տեսնում եմ, պարոն Յովհան, որ դուք հաղորդակից էք երկնային հոգիներին:

Անշուշտ նա ինքն էլ լաւ չէր հասկանում, թէ ինչ էր ասում, բայց նրա բերանով ճշմարտութիւնն էր խօսում:

Նրա բերած մեքենան առաջին տպագրական մամուլն էր:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

ԲՆՈՒԹԵԼՆ ՏԵՍԵՐԵՆՆԵՐ ՔԵՆՈՎԱՀԱՐԿԱԹԻՐՆ

Ս Ա Ր Ի Ո Ր

Վ. Միրաքեան

ա.

Սրեր չելած՝ սարւորն արթնացաւ,
 Նորից ձորերում աղմուկ բարձրացաւ.
 Նորից սայլի տակ ճռռում է ճամպան,
 Փռիւում հարսի քօղն ու զաթիբան.
 Դալար իւրդերը ամպերի տակին
 Աչքերը դցած քոչւորի ճամպին՝
 Ժպտալով յակինթ ցօղերով առատ,
 Կանչում են կարծես բոյրով անարատ:
 Կանաչի վրան աւթաւան՝) ձեռքին՝
 Կրօնասէր թուրքը չօքեց նամագի,
 Ձեռները զգոյշ տանելով միրքին՝
 Աղօթք է անում Աստծուն մեկուսի:

բ.

Կէսօր է արդէն. կանաչ Լալւարից
 Իջնում է հանդիստ ոչխարը կթի.

1) Ձրամանի մի տեսակը:

Կթեւելով մաս-մաս անցնում է բերից¹⁾,
 Լսում է անուշ փշշոցը կաթի:
 Հովիւ, հովուհի նստոտած շարքով,
 Կթում են ուրախ և անհոգ խնդում:
 Երբեմն էլ այրւած անուշիկ երգով
 Սէր են զարթեցնում մէկ-մէկի սրտում:
 Վերջացաւ արդէն ոչխարի կիթը,
 Կաթսաներ տարան թարմ կաթնով լիքը.
 Մէկն էլ գդակը շարժելով՝ օդում,
 Դեռ գառնարածին՝ «էկ, հէյ» է կանչում:

Գ.

Երկար չանցնելով, սարի գագաթին
 Գառների կայտառ հօտը երևաց.
 Խառնեւելով նրանք մայրերի հօտին,
 Բերկրանքի յոյզով մայում են ցրւած.
 Կանչում են, բայում գառն ու մաքին,
 Մնուշ ձայներով փնտրում են միմեանց.
 Որը գանեւելով իրա գառնուկին,
 Ծծել է տալիս փայելով սրտանց,
 Որը խաղում է մօր հետ կուշտ փորով,
 Որն էլ ֆում տխուր մայելով.
 Եւ ամեն անգամ գառը մէր տալիս²⁾,
 Կարծես թէ անուշ համերգ են տալիս:
 Բայց շուտ ջոկելով մայրերը գառնից,
 Հովիւը քշեց նրանց դէպ արօտ,
 Մահակն էլ ուսին գառները բինից
 Տարաւ գառնարած սառն աղբիւրի մօտ:

Դ.

Հովիւ, գառնարած, մի տեղ խմբւելով,
 Լախաի են խաղում, առոյգ թռչկոտում.
 Հրճւում են նրանց կայտառ խաղերով

¹⁾ Ոչխար կիթելու տեղը: ²⁾ Գառներին իրանց մայրերի մօտ թողնելիս:

Ծերերը, ծածկւած գառան մուշտակում,
Ամեն մի նրանց ճարպիկ թռիչքով
Յիշում են վաղուց կորած մանկութիւն,
Շոյելով ձերմակ միրուքը ձեռքով,
Կանչելով «նամարդ, նամարդ ծերութիւն»:
Մէկն իր մուշտակը մի կողմն է դրում
Եւ դիտմամբ խառնւում տղերանց խաղին.
Մի լախտ է խլում, ոլորում ձեռքում
Եւ առիթ տալիս անվերջ ծիծաղին.
Կանչում են՝ «Աթօ, լախտը թոցրո՛ւ,
Մեր պապի մէջքը մի լաւ տաքցրո՛ւ»...

Ե.

Մի տեղ ձիերը տըրտընդի տալով,
Փռռաացնում են, սարերը փախչում,
Ջահէլ տղերքը քամանդ ¹⁾ առնելով,
Նրանց յետեից սիւրաղ ²⁾ են թռչում,
Մի խամ, չհստած վայրի քուռակի
Ամեն կողմից էլ կալմէջ են անում.
Ով նրան մենակ բռնի ու թամբի,
Նա մի քալաղի նամառ է տանում.
Բայց տաքացել է, կատաղել խամ ձին,
Տղերանց վրայ ծառս-ծառս է ³⁾ լինում.
Երկար քամանդը քաշելով վզին,
Խեղդում են նրան և թամբը դնում:
Ձուռնան էլ՝ թողած մի կողմը լախտին,
Փչում է արդէն տաք-տաք շիրիղին.
Տղերքը միմեանց առաջ են քշում,
Ծերերը դարձեալ խոր ան են քաշում:
Իսկ հարս ու աղջիկ սափորը ուտին՝
Գնում են խումբ-խումբ աղբիւրը ջրի,
Դողում են նրանց ժպտուն երեսին

1) Ձի բռնելու պարան: 2) Ձիարշաւ՝ առաջ ընկնելու նպատակով:
3) Յետին ոտների վրայ կանգնում, ծառանում:

Բոլոր գոյները Գուգարք լեռների,
 եւ բլւր ծաղկանիշ նաշխուն շորերով
 Անցնում են նրանք ուղին հոտաւէտ
 եւ թարմ կուսական հմայիշ բոյրով
 Մըցում են սարի ծաղիկների հետ:

ԳԱՐՆԱՆ ԱՌԱՒՕՏ

Յ. Բ. Ճողոտեան

Աննման և սքանչելի էին գարնան խորհրդաւոր և կենսատու
 տեսարաններն այն անմեղ վայրերում, ուր ամեն մի երեւոյթ
 կարծես աստուածային շունչ, աստուածային անմահութիւն ու մե-
 ծութիւն էր իր մէջ բովանդակում: Երկինքը յստակ, ինչպէս հա-
 յելի, անտառը գուգւած, որպէս փեսայ, դաշտերը նորահարս,
 հօտաղները, հովիւները, առուներն ու թռչուններն էլ իբրեւ մի
 մեծ հարսանիքի փողհարներ, բնական և աննկարագրելի քաղցր
 ներգաշնակութեամբ ձայնակցած իրար, սար, ձոր բլուր ու հովիտ
 և լեռն ու այր մի-մի նւագարան դարձրած՝ երգում ու վառում
 էին իրար և զիւթում, կախարդում մարդու հոգին ու միտքը:

Արեւը հեռում դէպի երկինք ցցած բարձունքների վրայ
 դեռ էլի ամբարւած՝ ձիւները փայլեցնելով ու հետզհետէ ողջու-
 նելով նորականաչ անտառներին և լանջերին, հազար ու մի գոյ-
 նով միլիօնաւոր բիւրեղներ էր ձևացրել ամենուրեք, մանաւանդ
 ցօղաշատ դաշտերում, ուր կարծես թէ մարգարտի փոշիներ լի-
 նէին ցանւած: Առակները, դուրս գալով իրանց մայր—աւազան
 կոյս անտառներից, խորհրդաւոր մրմունջներով սահելով դէպի
 վայր, միախառնւելով իրար, ապա վտակ առ վտակ, մի տեղ
 հանգարու ու խաղաղ, միւսում յորդանալով ու խաղս ելնելով, վա-
 զում էին առաջ և ցրւում տափարակներում ու մարգագետին-
 ներում:

Բայց յարութիւն առած բնութեան ծոցում միթէ կարելի է
 միմիայն մի հրաշալիքով գրաւել ու կախարդել. այնտեղ
 ամեն մի շունչ յանկարծ քեզ իր կողմն է քաշում, ուշք ու միտք

տանում և դու զմայլում ես ու աչքդ անդադար ուզում ես մի տեղից դէպի միւսը թռցնել և ականջիդ այս ու այն կողմը դարձնել: Տաւարների բառանչիւնը, հովիւների սրնգի անուշ մեղեդիները, մեղուների բզզոցը, արտոյտի գեղգեղումն, խոտերի, թփերի միջով շների առաջ ահաբեկած ոստիւններով փախչող նապաստակները, ժայռերի վրայ կաքաւների անմեղ կղկղոցն թփից թուփ, լանջից լանջ, աջ ու ձախ՝ թեւերը պլտպլտուրիկ, երգերն ու ծլւլոցները քաղցրիկ, կտուցները սիրուն թռչունների պտոյտները, կռուկների բարձր-բարձր շարանները, զարնան բացումն ու բուրբումն արագ-արագ յայտարարող յոպոպների «յոպ-յոպները», զառների և ուլերի մայիւնն ու մկկոցը, պատանի հովիւների անժեղ խողերն ու վագելը և վերջապէս վարուցանք անող աշխատաւորների պարզ խօսակցութիւններն անհուն բերկրանք ու ցնծութիւն էին պատճառում բնութեանը կարծած մարդուն և կարծել տալիս, թէ՛ հէնց այն է՝ դրախտ կոչւած այգեստանն ու բուրաստանը:

Նկարագրեցէք ձեր քաղաքի կամ գիւղի զարունը:

Գ Ա Ր Ո Ւ Ն

Մ. Պէշկեթլիան

Ո՛հ, ինչ անուշ և ինչպէս գով

Առաւօտուց փչես, հովիկ,

Ծաղկանց վրայ գուրգուրալով

Եւ մազերուն կուտին փափկիկ:

Բայց չես հովիկ իմ հայրենեաց,

Գնա՛, անցիր սրտէս ի բաց:

Ո՛հ, ինչ աղու և սրտագին

Ծառոց մէջէն երգես, թռչնիկ,

Սիրոյ ժամերն ի յանտառին

Ըզմայլեցան ի քո ձայնիկ:

Բայց չես թռչնակ իմ հայրենեաց,
Գնա՛, երգէ սրտէս ի բաց:

Ո՛հ, ինչ մրմունջ հանես, վտակ,
Ականակիտ և հանգարիկ.
Քո հայելույդ մէջ անապակ
Նայեն զիրենք՝ վարդն ու աղջիկ.
Բայց չես վտակ իմ հայրենեաց,
Գնա՛, հոսէ սրտէս ի բաց:

Թէպէտ թռչնիկն ու հովն Հայոց
Աւերակաց շրջին վրայ,
Թէպէտ պղտոր վտակն Հայոց
Նոճիներու մէջ կըսողայ,
Նոքա հառաչք են իմ հայրենեաց,
Նոքա չերթան սրտէս ի բաց:

Մ Ա Ս Ի Ս Ը

Ա. Ահարոնեան

Մռայլ ու անհամբոյր է Մասիս սարը: Կատարը յաւերժական
ձիւնի հաստ շերտով ծածկւած, դարերից ի վեր ծաղրում է արևի
անգոր ջերմութիւնը: Յաւիտենական ձմեռն է իշխում այնտեղ,
որ իր սառցէ զրահով անդադար յետ է մղում արևի շողերը և
այդ ժամանակ ասես ժպտում է վեհութեամբ երկնքի լուսատուի
անմիտ յամբոթութեան վրայ: Որ անհուն ժամանակներից ի վեր
իր փորձերի անգործութիւնը տեսնելով հանդերձ, տակաւին շարուն-
ակում է իր շիկած նետերն ուղղել դէպի մռայլ ծերունու ալե-
զարդ գլուխը: Նա փորձում է խորտակել ալետր հոգայի կատարին
իշխող ձմռան թաղաւորութիւնը, ձիւներից կազմել ջրի հեղեղներ
և վայր գլորել նրա ժայռոտ, ալանդակ կողերից դէպի ներքե,
ուր ձգւած են ջրի կարօտ դաշտավայրերը:
Իզուր: Մասիսն, ասես, ուխտել է իր խրոխտ կատարն անմատ-

չելի պահել։ Ամառային կիզիչ շոգերին անլամ արևի ամենաբուռն ջանքերը հազիւ են կարողանում ձեան շերտի ստորին փշերը փոքր ինչ քամել, կարկաչուն, աննշան վտակներ կազմել դէպի վայր գլորելու համար։ Բայց ագահ, յամառ ծերունին անմիջապէս այն էլ է խափանում. նա ներս է ծծում այդ ջրերն իր անյատակ անդունդների մէջ և կրկին ժպտում արևի երեսին, կրկին ծաղրում նրա թուլութիւնը։

Սակայն կռիւր վերջ չէ առնում այդքանով. որքան հզօր է ալեգարդ Մասիսը, նոյնքան էլ յամառ է արեգակը։ Սա առժամանակ կուլ է տալիս իր անարգանքը, շարժւում է դէպի առաջ և միջօրէին իր բոլոր կատաղութիւնը թափում է Մասիսի մերկ կրճի, կողերի, ոտների վրայ և այրում, խանձում է ամեն ինչ։ Ժայռերը ճարճատում են սարսափելի տաքից, գետինը մրկւում, թրծւում է և ճաքճաքում. ծլած խոտերն ու ծաղիկները խանձւում են ու փշրւում. կենդանութիւնը մեռնում է կամ խոյս տալիս սարսափով, ուշացած բղձները կոտորւում են. լռում է նրանց միակերպ տաղտկալի բզզոցը։ Քաշւում են նաև վայրի գազանները, մնում են միայն ահագին, թունաւոր օձերը, որոնք շտապով ծածկւում են ժայռերի տակ, որքան կարելի է խոր. ողջ ցերեկը հետևում են այնտեղ, գալարւում են տօթից ու ծարաւից, իսկ գիշերները դուրս են թափւում խմբերով, տափակ, զգւելի գլուխները վերցցում, կարծես նզովում են արևն ու ջերմութիւնը և լիզում են գիշերային ցօղով խոնաւացած չոր խոտերի ցօղունները։ Թիթեռնիկը չէ համարձակւում Մասիսի կրճին հիւթ փնտոել, թռչունը չէ շինում այնտեղ իր բոյնը, հովիւր չէ քշում այնտեղից իր հօտը, արօրն ու գութանը չեն գալիս պատառելու նրա տոչորած կուրծքը։ Ժայռեր լուռ ու մռայլ, ինչպէս խորհերով պաշարած գլուխներ, և մեծ կատաղի օձեր, թոյն և ամայութիւն—ահա թէ ինչ է բաժին մնում Մասիսին։

Դարեր են գլորւում դաշերի յետևից և երկու հակառակորդների կռիւր շարունակւում է անընդհատ։ Մասիսը վաղուց է, որ պատմութիւն չունի. տիեզերական օրէնքները նրա ճակատին սառել, մնացել են արշարժ, ժամանակից դուրս։

Այսպէս չէ սակայն Մասիսի ներսը։ Կատարից վայր հոսող

Բարով ձեզ, սարեր, տէրեր աշխարհի:

«Այ, բարով, բարով,
էս ո՞ր ծովերով»:

— Պոնտիցն ենք գալիս մենք շարւէ շարան,
Գնում ենք, անցնենք հարթերը Կասպեան,
Դէպի Հիմալայ...

*

Այսպէս մի կարճ իջեան

Պալիս է հիւր ամեն օր

Սմպերի ձիգ քարաւան

Եւ ճամպայ է ընկնում նոր:

Ու գնում են լողալով

Հորիզոններն հեռաւոր,

Արեւելեան աստղերին,

Որպէս կարօտ ուխտաւոր:

Ինչից են շարժում ամպերը:

Ա Ր Ա Փ Ա Ծ

Ա. Անարոնեան

Մեր առջին է Շիրակի ալեծածան հարթութիւնը և լայնա-
նիստ Արագածը, որ մի մօր պէս բազմել է շրջակայքի բլուրների
մէջ: Նա ոչ Մասիսի երկնասլաց ու խրոխտ վեհութիւնն ունի,
ոչ էլ նրա խիստ տեսքը: Արարատեան աշխարհի երկու հսկաները
ոչնչով նման չեն իրար. մինչդեռ մէկը վիրաւորւած, դաժան
ծեր իշխանի է նման, որ, սակայն, չի ուզում գլուխ ծռել բաղ-
դի առաջ և իր զայրոյթի մէջ ատում է աշխարհը, ապրում է
հոյակապ մենաւորութեան մէջ ու ժլատ է բարիքով, միւսը՝
Արագածը մի անյիշաչար մայր է, բարի ու գթոտ, որի ձեռները
բաց են բարիքի համար, որի ճակատի խորշումները միշտ ժպիտ
ունին իր հովանու տակ ծւարած բլուրների, իր կուրծքին թա-
ռած գիւղերի համար:

Հով չկայ և ծխի պտոյտը ոլորուն սիւնով երկար ժամանակ իշխում է գաշտի վրայ. նա ճգնում է էլի բարձրանալ, բայց ծայրը երերւում է, լախանում ու փունջ կազմում և, ի վերջոյ, մեղմիւ լուծւում է մշուշի հետ առանց կարողանալու հասնել լեռնակատարներին: Եւ ճերմակ ամպերը և նրանց տակի կատարները նայում են վար, արևի շողերի առաջ և ժպտում մեղմիւ. ծխի անգորութիւնը տեսնելով, նրանք հալաւտ են, որ սե կեանքից, խեղճ ու կրակ աշխարհից խօսող այդ ծուխը չի հասնում եթերային բարձունքին և նրա մուրը վերստին մաղւում է նոյն տնքացող երկրի վրայ:

Կ Ո Վ Կ Ա Ս

(Ա. Պուշկին)

Ա. Շատուրեան

Ա. Պուշկին

Ահա Կովկասն իմ ոտքի տակ:

Ես մեն-մենակ վերեում

Սպիտակափառ լեռան լանջին

լուռ կանգնած եմ ու նայում.

Ինձ պէս բարձր արծիւն հեռւում,

դէպի եթեր վերացած,

Օգում հանգիստ սաւառնում է՝

թևերն հոգը տարածած.

Եւ տեսնում եմ ես այնտեղից

հեղեղաաներ փրփրալից,

Ինչպէս ծնւում, ինչպէս ձիւնի

հիւսեր փլչում սարերից:

Այստեղ ահա շաւր-շաւր ամպեր

մեղմ սահում են իմ դիմաց,

Գոռ ջրվէժներ նոցա ճեղքում ու պնդում դէպի ցած

Եւ աղմուկով դիպչում այնտեղ լերի ժայռերի կոյտերին.

Իսկ քիչ ներքե—չոր մացառ է, մամուռ՝ կպած քարերին.

Քիչ էլ այն կողմ, ես տեսնում եմ կանաչ, թաւառ անտառներ,

Ուր վխտում են եղջերուներ և ծլլում թռչուններ:

Այնտեղ արգէն և՛ մարդիկ բուն են դրած սարերում,
 Ե՛ւ խաշները մեղմ մայում են դալարախիտ վայրերում,
 Եւ խաշնարածն իջնում է ցած դէպի ուրախ հովիտներ,
 Դէպի խաղուն Արագւայի կանաչապեղ, զով ափեր.
 Եւ չքաւոր ասպատակն է դարան մտնում կիրճի մէջ,
 Ուր Թերեքի կատաղալից, գւարճ խաղին չկայ վերջ:

Խաղում է նա ու մոնչում, որպէս վայրագ մի կորիւն,
 Որ վանդակից որս է տեսել, աչքը կոխել սև արին.
 Ե՛ւ խփում է նա ափերին, և՛ ապարդիւն հաւա տալիս,
 Ե՛ւ իր քաղցած ալիքներով ժայռեր լիզում ու լալիս...
 Սակայն իզո՛ւր: Նրա համար չկայ ուրախ ո՛չ մի օր.
 Նրան ճնշում ու խեղդում են լուռ քարափներն անաւոր:

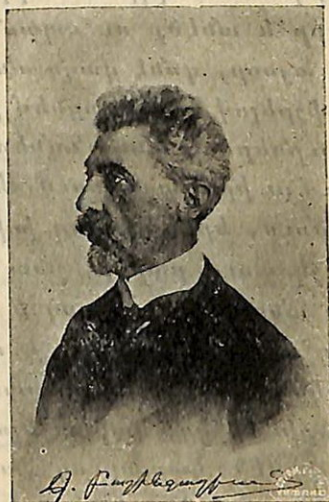
ԴԱՐԻՍԼԻ ՋՈՐՈՒՄ

Գ. Բաշինջաղեան

ա.

Վլադիկաւկազից դուրս գալով, միքանի ժամից յետոյ արդէն
 գտնւում եմ Դարիալի ձորի մէջ: Օդը մռայլ է, խոնաւ և ցուրտ: Աջ
 կողմ ապառաժներ, ձախ կողմ՝ ապա-
 ռաժներ, վերջապէս շուրջն ապառաժ-
 ներ, որոնցից մէկի ստորոտով գնում
 եմ և շարունակ նայում եմ վեր, բար-
 ձքը, որտեղից կիսաքանդ կամարների
 ձևով գլխավայր կախւել են անագին
 ժայռեր: Նրանք նայում են ցած և
 սարսափ ներշնչում ինձ: Եթէ մի կտոր,
 թէկուզ մի չնչին մասս պոկւի իր տե-
 դից՝ ինձ սայլակիս հետ միասին փոշու
 հետ կըհաւատարեցնէ: Բնութիւնը
 մտադիր չէ եղել այստեղ ճանապարհ
 բանալու, բայց յանդուսն մարդը ին-
 չէր չի արել:

Ընթանում եմ դէպի առաջ և

Գ. Բաշինջաղեան

բարձր: Մեր ուղին սկսում է ժայռերի ստորին փեշերից և ոլորմոլոր պտոյտներով բարձրանում դրանց կրծքի վրայով ու դիմում ձիւնապատ գագաթների կողմը, որոնք այս միջոցին ծածկել են սպիտակ և մոխրագոյն ամպերով, այն երկնային սաւա-նով, որի միջից երբեմն-երբեմն դուրս են ցայտում հա-տիկ-հատիկ մշտականաչ եղենիներն ու մայրիկները և դարձեալ անհետանում: Ապառաժներն անընդհատ միմեանց են յաջորդում: Նըրանք բազմաթիւ և բազմաձև ծալքերով ձգւում են անդնդային մոայլ ձորի միջով և միախառնւում անթափանց թանձր կապուտակի հետ, ուր վարագուրւած է գարնան քնքոյշ երկնակամարը: Ամեն տեղ տիրում է խլացուցիչ աղմուկ, որ յարմար կերպով ներդաշնա-կում է վայրենի բնութեանը: Այս աղմուկը, գոռում-գոչումը կա-տաղի թերեքին է պատկանում: Գետը գլխիվայր վազելով քարքա-րոտ յատակի վրայով և ամեն ինչ քարուքանդ անելով, անխնայ շարժում է այն կողմ ժայռերի միջից պոկած անազին բեկորներ: Դա նման չէ սովորական արագահոս գետերի, դա կատաղի է և իր կատաղութիւնը հասցրել է գագաթնակէտին: Կորցրել է իր գոյնը, կորցրել է բոլորովին իրան: Հագարաւոր պտոյտներ անե-լով քարի է դարկւում, ամեն ինչ գչւում, արմատախիլ անում, ջարդում ու փշրում: Շրջապատում է կղզիացած ամրապինդ ժայռերը և անէծք ու սպառնալիք ուղղում՝ «չնչին արարած, եթէ ոչ այսօր, գոնէ վաղն անշուշտ կը պոկեմ տեղիցդ, կը գարնեմ ափիդ և փշրելով կը ոչնչացնեմ քո գոյութիւնը»: Եւ ում է ամբողջապէս, բլուրներ ու անդունդներ կազմում, նորից շուռ է գալիս և ջրն-շում ու իր հետ տանում: Այստեղ ծափ է տալիս, այնտեղ ապտակում-ծեծում, երբորդ տեղ խփում գլուխը գետնին և մի ակնթարթում թռչկոտում բարձր, շատ բարձր՝ թուփեր արձակելով ամեն կողմ: Նա անգութ է, գոռոզ և հպարտ: Չի ուզում ջրի նմանել, ամբողջապէս փրփուրի է փոխել: Մանր ու խոշոր սիրուն առ-ւակներ ամեն մի քայլափոխում ծնունդ են առնում ժայռերի կրծքի միջից, կարկաչելով ուրախ-ուրախ վազում են ներքև, ձորի մէջ կատարուող աղմկալից տեսարանը տեսնելու, բայց անողորմ հրէջը կլանում, խեղդամահ է անում այդ ծաղկահասակ անմեղ արարածներին:

դէպի երկիր, ձորը լցւում է աղջամուղջով, խաւարում է ամեն ինչ և օգի մէջ ափրում է մի առանձին հոտ, որ յիշեցնում է ծովային խոնաւութիւն: Բարձրից նայում եմ ցածր, դէպի անդունդ, ուր Թերեքը շարունակ ընթանում է իր գոռում-գոչումով, բայց այս գոռում-գոչումն այս անգամ սիրտ ճնշող ողբի է նմանում, որով կարծես բնութեան խռովութիւնն ու արհաւիրքն է գուշակում: Լեռնցիները սայլերը կանգնեցրել են ճանապարհի ապահով անկիւնում, նեցուկներ են տւել անիւներին և պատրաստուում են սայլերի տակ մտնելու: Ստէպ-ստէպ պանում են մօտովս վախեցած թռչուններ և շտապում իրանց բները:

Իմ ձիավարը մերթ խրախուսում է իր ձիերին, մերթ սպառնում. ստիպում է ամեն կերպ իրանց քայլերն արագացնել: Խելացի անասունները կարծես նոյնպէս զգում են անխուսափելի վտանգը: Նրանք ամենայն հաւատարմութեամբ աշխատում են, ձիք են թափում շուտով տեղ հասնելու, բայց այս անողորմ զառիվայրն ուժասպառ է անում նրանց:

Յանկարծ հրեղէն փայլը մի ակնթարթում փռւում է բնութեան մէջ և հանգչում. նրան յաջորդում է մի խուլ ու հեռաւոր որոտումն, և դարձեալ լռում է ամեն ինչ: Միմիայն ներքե, ձորի մէջ Թերեքը շարունակում է իր ողբը: Դա այլևս կատաղի գազան չէ, այժմ արտասուլից աղաղակներ է արձակում: Փայլակը նորից դուրս է պրծնում ամպերի միջից, միջանի կրակոտ ցնցումներ է գործում ու դարձեալ տեղի տալիս խաւարին. դրան հետևում է որոտումն, և անձրևի խոշոր կաթիլներն ուժգին զարնւում են գետնին, որի վրայ դրոշմում են օւ կէտեր:

Ահռելի ժայռեր, անդնդային ձոր, անողորմ գետ, դժոխային ամպեր, տարօրինակ խաւար—այս բոլորը կարծես դաշն են կապել իրար հետ խաղ խաղալու, բոլորովին չնկատելով իրանց գրկում սրտնեղած կենդանի արարածների գոյութիւնը: Նորից հրեղէն շանթեր, նորից սարսափելի ձայնումն: Դրդում է երկիրն, ու արձագանգը միջանի անգամ կրկնւում է խառնաշփոթ ձորերի մէջ: Անձրևն սկսում է առատութեամբ թափւել լեռնային յատուկ շխշխոցով և միախառնւում է արդէն ձորի խորքերում անհետացած Թերեքի ձայնին: Այս վայրենի համերգը շարունակ-

սկանջիս հասնում մարդկանց ձայներ ու անիւները ճոնչիւն: «Քաշէր աջ կողմ», լսելի է լինում ձիավարիս միակերպ ձայնը: Յանկարծ ցնցւում է մեր սայլակն ու կանգ առնում:

— Խո՛ւ ես, որ չես լսում «քաշէր» խօսքը, — կանչեց ձիավարս Ղազարի թաթարի բառբառով, հայհոյելով և մտրակի հարձած հասցնելով մէկին: Նա էլ փոխադարձ միջանի յիշոցներ ուղղեց սրա հասցէին օսերէն, միևնոյն ժամանակ աշխատելով ազատել իր երկանիւ սայլը: Անցնում է դարձեալ քառորդ ժամ, և այլևս անձրևի նշոյն անգամ չի նկատւում, բայց զգում եմ, թէ ինչպէս կրկին թրջւում եմ: Օդը ցուրտ է և վերին աստիճանի խոնավ: Հագուստս սաստիկ ծանրացել է, ուսերս, մէջքս ցաւում են:

Խաւարն անհետացել է: Արևի մեղմ ճառագայթները թափանցում են նոսր մառախուղի միջով ու ախորժեղի ջերմութիւն պարգևում բնութեան: Ահա լեռների գագաթները, անա նորից հսկայական ապառաժները. սրբան արցունքներ են թափում նրանք, բայց այդ ուրախութեան արցունքներ են: Բնութիւնն սկսում է ժպտալ: Թեւեքն անգամ, որ անյայտացել է անտառների մէջ, այս միջոցին պարելով ու ծիծաղելով է մեզ յիշեցնում իր գոյութիւնը: Ահա երևում են լեռների գագաթներին կպած ինչ որ կէտեր, որոնք նման են ծիծեռնակների բների. այնտեղ անշուշտ մարդիկ են ապրում: Թռչուններն ուրախ-ուրախ սլանում են մաքուր օդի մէջ գանազան ուղղութեամբ: Ջիւնները նոյնպէս աշխոյժ ու զլարթութիւն են ստացել: Ճանապարհի վրայ անձրևից գոյացած ջրերը պլպլում են արևի ճառագայթների տակ: Ո՛րքան դուրեկան է շունչ առնել այս մաքուր օդի մէջ. սրբան ախորժեղի է այս բոլէն: Այլևս չեմ ցանկանում յետ նայել, ուր անդունդների մէջ դարձեալ շարունակւում է հոգեմաշ տեսարանը: Մօտեցել ենք Կորի կայարանին. դա հեռւից փայլում է սպիտակ գոյներով:

Որքան ուրախ եմ, որ շուտով հանգիստ եմ առնելու այնտեղ:

Փ Ա Ր Ի Ա Ն Ա

Յուլի. Թումանեան

ա.

Յ. Թումանեան

Բարձրագահ Աբուլն ու Մթին սարեր
Մէջք մէջքի տւած կանգնել վեհափառ,
Իրանց ուսերին, Զաւախքից էլ վեր՝
Բռնած պահում են մի ուրիշ աշխարհ:

Ասում են՝ այնտեղ, արծւի նման,
Ծիծղուն, կապուտակ երկնքի ծոցում,
Նստում էր էն սէգ սարերի արքան
Իրան Փարւանայ ճերմակ ամբողջում:

Փարւանայ արքան մի աղջիկ ունէր:
Ու ոչ մի որսկան դեռ իրան օրում,
Այնքան գեղեցիկ եղնիկ չէր տեսել,
Իր սրան անելիս Մթին սարերում:

Աշխոյժ մանկութեամբ զարդարում էր նա
Ծերութեան օրերն և սարերն իր հօր,
Ու ապրում էր ծեր արքան Փարւանայ
Իրան այն քնքուշ ծաղկով բաղդաւոր:

Մեծ բաղդը սակայն առջևն էր դեռ.
Եկաւ, այն օրն էլ հասաւ երջանիկ,
Ու զրկեց արքան ուրախ դեսպաններ
Ամեն մի ամբոց, ամեն արքունիք:

— Ո՞րտեղ է, ասաւ, էն քաջը, թէ կայ,
Իմ հնաշխարհիկ դստերն արժանի,
Թող առնի իր ձին, իր զէնքն ու զրահ,
Գոյ, ցոյց տայ իրան, իր բաղդը տանի...

բ.

Հագած, կապած զէնք ու զրահ,
Զիանք հեծած ամենի,

Ահա եկել հաւաքել են
 Կտրիճները Կովկասի.
 Ծեր Փարւանայ թագաւորի
 Ապարանքի յանդիման
 Կազմ ու պատրաստ սպասում են
 Մօտիկ ժամին մրցութեան:
 Սպասում է ողջ աշխարհը՝
 Եկած, կիտւած Փարւանա,
 Թէ որ կտրիճն արդեօք պիտի
 Էն սիրունին տիրանայ:

Հնչեց փողը: Ահա փունջ-փունջ
 Դրանիկներ, նաժիշտներ,
 Ահա աղջիկն իր նազելի
 Ու թագաւորն ալեհեր:
 Հայրը, ինչպէս մօայլ մի ամպ,
 Աղջիկն անուշ մի լուսին,
 Ամպ ու լուսին իրար փարւած՝
 Դուրս են գալի միասին:
 Հառաչում է ողջ աշխարհը.
 Կտրիճները քարացած՝
 Երազների մէջ են ընկնում՝
 Էս աշխարհից վերացած:

— Նայիր, դստրիկ, իշխանագուն
 Այս քաջերն լայնալանջ,
 Այժմ պիտի հանդէս դուրս գան,
 Պայքար մտնեն քո առաջ.
 Մէկը իրան ոյժը ցոյց տայ,
 Միւսը շնորհքն իր բազկի,
 Որը ճարպիկ ձիարշաւը,
 Որն էլ թափը իր վազքի.

Իսկ երբ կռիւն առնի դադար,
 Յայտնի լինի քաջն ու վատ,
 Ու երբ անցնեն մեր առջեից
 Կտրիճները պայազատ,
 Ընտրիր, զարկիր ձեռքիդ խնձորն,
 Անյաղթներէից անյաղթին,
 Որ ողջ աշխարհ մայիլ մնայ
 Անգուգական քո բաղդին:

Ասաւ արքան, ձեռքը ձգեց,
 Նշան տաւ պայքարին,
 Ոյն ինչ աղջիկն առաջ եկաւ,
 Կարմիր խնձորն իր ձեռին:
 — Գուցէ, հայրիկ, տկար լաւին
 Յաղթէ մի վէս տմարդի,
 Բայց չի կարող լինել երբէք
 Նա սիրելի իմ սրտի...
 — Էյ, Փարվանայ չքնաղ փէրի,
 Ինչն է հաւան քո սրտին,—
 Խռնուում են կտրիճները,
 Խնդրում կրկին ու կրկին:—
 Գանձ ուզում, ոսկի՞, արծաթ,
 Անգին քարեր ու գոհար,
 Աստղ ես ուզում, էլ երկնքից
 Վեր կըբերեն քեզ համար:
 — Ինչի՞ս են պէտք ոսկի, արծաթ
 Եւ կամ աստղը երկնքի,
 Ոչ էլ գոհար եմ պահանջում
 Սէր-ընկերից իմ կեանքի.
 Ես նրանից հուր եմ ուզում,
 Անշէջ հուրը սրբազան,
 Ով կըբերի անշէջ հուրը,
 Նա է ընտրած իմ փեսան...

Ասաւ աղջիկը, իրար անցան
 Կարիճները քաջարի,
 Ձիանք հեծած թռան հապճեպ
 Դէպի չորս կողմն աշխարհի,
 Թռան, շուտով գտնեն, բերեն
 Անշէջ հուրը աղջկան,
 Բայց... տարիք են գալիս, գնճւմ,
 Նրանք չկան ու չկան:

Դ.

— Հայրիկ, ինչո՞ւ յետ չդարձան
 էն քաջերը սիրատենչ.
 Մի՞թէ, հայրիկ, ինձ մոռացան,
 Էլ չեն բերիլ հուրն անշէջ:

— Ո՛հ, իմ դստրիկ, կըզան անշուշտ
 Ու կըբերեն էս տարի,
 Կռիւններով արիւնըռուշտ
 Լիքն է ճամպէն քաջերի:

Ո՛վ իմանայ, պէտք է անցնեն
 Մութ աշխարհից, սև ջրից.
 Ո՛վ իմանայ, պէտք է փախցնեն
 Եօթ գլխանի դէերից:

Անց է կենում դարձեալ տարին,
 Նայում է կոյսն ամեն օր.

— Ո՛ւր է, հայրիկ, երբ կըզայ նա,
 Սարից թռած ձիաւոր:

Միշտ երազում ես տեսնում եմ
 Էն հերոսին ապագայ,
 Հուր կարօտով թռած իմ դէմ,
 Լուսանում է... ու չկայ:

Կըգայ, դստրիկ իմ թանկագին,
 Հեշտ չի բերւում հուրն անշէջ.
 Շատ-շատ անգամ բերող հոգին
 Ինքն է այրւում նրա մէջ...

Անց է կենում դարձեալ տարին,
 Նայում է կոյսն ամեն օր.
 Ոչ մի սարից, ոչ մի ճամպում
 Չի երևում ձիաւոր:

Հայրիկ, հայրիկ, միթէ չկայ
 Էս աշխարհում անշէջ հուր,
 Թառամում է սիրտս ահա,
 Պաղ է այս կեանքն ու ակսուր...

Էլ չի խօսում. մռայլ, արտում,
 Լուռ է արքան ալեւոր,
 Սև-սև ցաւերն իրան արտում,
 Միտք է անում գլխակոր:

դ.

Այսպէս անցան շատ տարիներ:
 Տխուր աղջիկն արքայի
 Նայեց, նայեց սարերն ի վեր,
 Ճամպաներին ամայի,
 Յոյսը հատաւ... ու լաց եղաւ.
 Այնքան արաւ լաց ու կոծ,
 Որ լիճ կտրեց արտասուքը,
 Ծածկեց քաղաքն ու ամրոց.
 Ծածկեց, կորան, ինքն էլ հետը...
 Այժմ այնտեղ տրտմաշուք
 Խոր Փարւանայ լիճն է ծփում,
 Յստակ, ինչպէս արտասուք,
 Ու այն վճիռ ջրերի տակ

Յոյց են տալի մինչ այսօր
Ծեր արքայի ճերմակ ամբոցն
Ու շէնքերը փառաւոր:

* * *

Ասում են, այն թիթեռնիկները,
Որ գիշերայ խաւարում,
Որտեղ ճրագ, որտեղ կրակ,
Որտեղ լոյս հէնց վառում,
Հաւաքում են, շուրջը պատում,
Մէջն են ընկնում խելագար:
Ասում են, թէ՛ այն Փարւնայ
Ջահիլներն են սիրավառ.
Ըշտապելուց թե են առել,
Դարձել թեթե թիթեռներ,
Ու տակաւին հուր տեսնելիս՝
Մէջն են ընկնում անհամբեր.
Ջանք է անում ամեն մինը
Շուտով տանի, տիրանայ...
Ու այրւում են, այրւում անվերջ
Կտրիճները Փարւնայ:

Ս Ր Ա Ք Ս

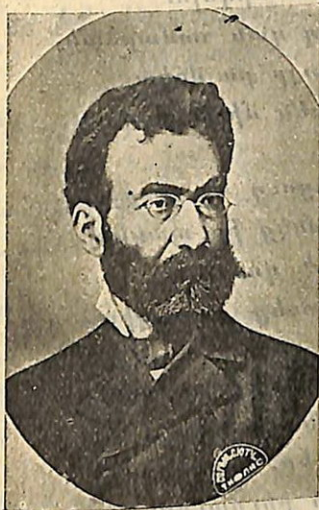
Րաֆֆի

Հին Արաքսը... զարմանալի քմահաճոյքներ ունէր: Անյիշելի
ժամանակներից յամառութեամբ կուռում էր իր անհաւասար եզեր-
քի հետ և, կարծես, զժգտի էր այն նեղ շաւղից, որ գծել էր նրա
ընթացքի համար նոյնքան քմահաճ բնութիւնը: Նա սիրում է ազա-
տութիւն: Նեղ շաւղիը վրդովում էր նրան:

Երբեմն լեռնային երկու գլուգահեռ գօտիներ միաբանում
էին և սեղմում նրան իրանց շատ նեղ, անձուկ և խորին
ձորակի մէջ: Այդ միջոցին նրա կատաղութիւնը չափ չու-

նէր: Ահռելի յորձանքներով զարկւում էր իր ապառաժոտ ափե-
րին, դռում էր, գոչում էր, փրփրում էր, և մարդ, կարծես,
լսում էր նրա սոսկալի որոտմունքի մէջ այս ճակատագրական
խօսքերը. «Նեղ է... խեղդւում եմ»...

Երբեմն լեռնային գօտիների միաբանութիւնը խախտւում էր,
բաժանւում էին միմեանցից, հեռանում և բաց էին անում նրա
առջև լայն, ընդարձակ տարածութիւն:

Ր ա Ֆ Ֆ ի

Այդ միջոցին նրա կամայականութիւնը
չափ չունէր: Ազատելով իր նեղ կիրճից,
մի շար վիշապի նման՝ անխնայ ողո-
ղում, յեղեցում էր իր ուղիղ, կանաչա-
գարդ ափերը, և կամ մի արբած հակայի
նման, երբեմն դէպի աջ էր թեքւում,
երբեմն դէպի ահեակ խոտորւում և եր-
բէք ուղիղ ճանապարհով չէր գնում:
Նա ազատութիւնը խելացի կեր-
պով վայելել չգիտէր: Յանկարծ վիթ-
խարի թևերը բաց էր անում, խլում էր
ցամաքից մի կտոր հող և, ճնշելով իր
հով գրկի մէջ, կղզիացնում էր նրան:
Առժամանակ երեխայական սիրելու-
թեամբ՝ սկսում էր փայփայել և խնա-
մել իր խաղալիքը: Կղզին աճում էր, կանաչագարդւում էր, աճում
էին թուփերը, վառւում էին ծաղիկները: Երկնքի թռչունը հիւ-
սում էր այնտեղ իր բոյնը, վայրի անասունը սնուցանում էր
այնտեղ իր ձագուկներին: Կղզին ներկայացնում էր մի գեղեցիկ
փունջ, որով զլարճանում էր նա և, պնճասէր երիտասարդի
կարծես ձանձրանում էր նա. ալիքները փրփրալով բարձրանում
էին, կոհակները կատաղաբար մոնչում էին և մի քանի ըռպէի
մէջ կլանում, ոչնչացնում էին գեղեցիկ զարդը և նրա հետքն
անգամ չէր երևում:

ԱՐԱՔՍԻ ԱՐՏԱՍՈՒՔԸ

Դամ սո-Լաթիպալ

Մայր-Արաքսի ափերով
Քաղաքսի դնում եմ,
Հին-հին դարուց յիշատակ
Ալեաց մէջը պտրում եմ:

Բայց նոքա միշտ յեղյեղուկ,
Պատոր ջրով եզերքին
Դարիւ գարիւ խփելով,
Փախչում էին լալագին:

— Արաքս, ինչո՞ւ ձկանց հետ
Պար չես բռնում մանկական.
Դու դեռ ծովը չհասած,
Սգաւոր ես ինձ նման:

Ինչո՞ւ արցունք ցայտում են
Քո սէզ, հալարտ աչերից.
Ինչո՞ւ արագ փախչում ես
Այդ հարազատ ափերից:

Մի պտորիւ յատակը,
Հանդարտ հոսէ խայտալով.
Մանկութիւնը քո կարճ է,
Շուտ կը հասնիս դէպի ծով:

Վարդի թփեր թող բուսնին
Քո հիւրընկալ ափի մօտ,
Սոխակները նոցա մէջ
Երգեն մինչև առաւօտ:

Մշտագալար ուռիներ
Սառ ծոցի մէջ քո ջրին,

ձկուն ոստն ու տերև
Թող թաց անեն տապ օրին:

Ափերիդ մօտ երգելու
Հովիւք թող գան համարձակ,
Դառն ու ուլը քո վճիտ
Ձուրը մտնեն միշտ արձակ:

Մէջքը ուռցուց Արաքսը,
Փրփուր հանեց իր տակից,
Ամպի նման գոռալով
Այսպէս խօսեց յատակից:

«Խիզախ, անմիտ պատանի,
Նիրհա ինչո՞ւ դարեւոր
Վրդովում ես, նորոգում
Իմ ցաւերը բերաւոր:

«Սիրելի մահից յետ
Ե՞րբ ես տեսել, որ այրին
Ոտքից զլուխ պճնւի
Իր զարդերով թանկագին:

«Որք համար զարդարեմ,
Որք աչքն հրապուրեմ.
Շատերն ինձ են ատելի,
Շատերին ես օտար եմ:

«Կար ժամանակ, որ ես էլ
Շքեղազարդ հարսի պէս
Հագար ու բիւր պչրանքով
Փախչում էի ափերէս:

«Յատակս պարզ ու վճիտ,
 Կոհակներս ոլորուն,
 Լուսաբերը մինչև այդ
 Զրիս միջին էր լողում:

«Ի՞նչս մնաց այն օրից,
 Ո՞ր ջրամօտ գիւղերս,
 Ո՞րը իմ շէն քաղաքից,
 Ո՞ր բերկրալի տեղերս:

«Տուրքը ջրի ամեն օր
 Իր սուրբ ծոցէն Արարատ
 Մայրախնամ ինձ սնունդ
 Պարգևում է լիառատ:

«Բայց ես այն սուրբ ջրերով
 Սուրբ-Ակոբի աղբիւրին
 Պիտի ցօղեմ արտօրանք
 Իմ ատելի օտարին:

«Կամ կենսատու իմ ջրով,
 Ափերիս մօտ կըկըզած,
 Իր նամազը կատարէ
 Թուրք կամ Պարսիկը հօտած,

«Մինչ իմ որդիք — ո՞վ գիտէ,
 Ծարաւ, նօթի, անտէրունչ
 Օտար աշխարհ յածում են
 Թոյլ ոտքերով, կիսաշունչ:

«Հեռու, հեռու քշեցին
 Բնիկ ազգն իմ հայկեան,
 Նրա տեղը ինձ տւին
 Ազգ անկրօն, մոլեկան:

«Դոցա համար զարգարեմ
 Իմ հիւրընկալ ափերը
 Եւ կամ դոցա հրապուրեմ
 Ճպոտտ, պլշած աչերը:

«Քանի որ իմ զաւակունք
 Այսպէս կը մնան պանդուխտ՝
 Ինձ միշտ սգուոր կըբանէք,
 Այս է անխախտ իմ սուրբ ուխտ»,

էլ չխօսեց Արաքսը՝
 Յորձանք տւեց ահագին,
 Օղակ-օղակ օձի պէս
 Առաջ սողաց մոլեգին:

ԵՐԱՍՆԻ ՎՐԱՅՈՎ

Վ. Փափագեան

III.

Ամեքս նստել, տեղ էինք բռնել մեծ ֆուրգօնի մէջ, տախտա-
 կէ կամարի տակ կծկւած:

Գնում էինք, ամբողջ ընտանիքով և ընդմիշտ, գաղթում էինք
 գիւղից:

Շարժւեց ֆուրգօնը, հեռացրեց մեզ գիւղի տեսքից, նրա

դաշտ ու լեռներից, մօտը հոսող և այժմ այնպէս ուրախ փայլող գետակից...

Պէտք է որ տասը — տասներկու տարեկան լինէի մեր այդ գաղթականութեան ժամանակ:

Իհարկէ, ես էլ ընկերներ ունէի, ունէի և իմ սիրած անկիւնները. բայց տխուր չէի և ոչ էլ ցաւում էի գիւղից հեռանալուն համար:

Չգիտեմ՝ ինչու էր այդպէս: Արդեօք լաւ ընկերներ էր չունէի, թէ՞ մանկական թեթեամտութիւն էր այդ:

Ընդհակառակը, այդ ճամպորդութիւնը զւարճ անցում էր ինձ: Առաջ փուլած էին ընդարձակ, ժպտուն դաշտեր՝ լի բազմատեսակ և գոյնզգոյն ծաղիկներով. կարկաչում էին առաւելները, ճլւլում էին թռչունները և մեր ֆուրգօնը վաղում, գլորում էր այդ ամենի միջով:

Մի քանի անգամ ցած թռայ ֆուրգօնից, ծաղիկների փնջեր գցեցի ներս, ծառերից ճիւղեր կտրեցի, յետոյ նորից հեծայ ֆուրգօնի յետևում մի տապալակի վրայ ու կանչեցի եղբայրներս.

— Դէհ, տղերք, մի բան երգենք...

Ձայնակցեցին, ես մի երգ սկսեցի, բայց շուտով ստիպեցանք լուռ կենալու, որովհետև ֆուրգօնի ցնցումները խայտառակ կերպով փշրտում ու ջարդում էին թէ՛ մեր կողերը և թէ՛ մեր երգը:

Այդպէս էր ահա, որ դուրս ելանք իմ հայրենի գիւղից և գաղթեցինք գէպի հեռու աշխարհներ:

Բ.

Մութին հասանք մի գիւղ. իսկ միւս առաւօտ շուտով դարձեալ լցեցինք մեր արկղի մէջ և սկսեցինք իջնել գէպի մի աւագոտ ու ընդարձակ դաշտ՝ անցնելով կոյտ-կոյտ բլուրներից:

Օհ, դաշտ եմ ասում, բայց աւելի ճիշտ կըլինէր ասելի՝ անապատ:

Ոչ մի ծառ. նոյն իսկ խոտն այդտեղ քիչ էր դեղնած ու չորացած: Շուրջը ամբողջ աւազ է, բայց աւելի հող ու անտանելի փոշի:

էլ ու ոչինչ չմնաց. փողին շերտ կապեց մեր շորերի ու մագերի վրայ. քամին ոտերաց ու սուրաց, մի տաք, խեղդող քամի, մինչև որ վերջապէս հասանք աւազների և կարողացանք բանալ աչքներս ու բան տեսնել:

Եւ առաջին բանը որ տեսանք՝ զարմանքից կանչեցինք ամենքս:

Ուղիղ մէր դիմաց, ծանր ու մեծ՝ սահում, գնում էր վերեւից ներքեւ մի լայն, շատ լայն գետ, պղտոր ու կարմիր ջրերով:

Օ՛, ինչպէս ծանր էր գնում նա և ինչպէս շքեղ էր:

— Երասիս, — կանչեց հայրս, — Երասիս գետն է:

Քիչ յետոյ մեր ֆուրգօնը կանգ առաւ ուղիղ գետափին: Ցած իջանք: Բեռները բոլորը իջեցրինք, մի մեծ կարպետ փռեցինք գետին. մայրս սփռոցը բացաւ և նստանք ճաշի:

Գետեզրն այդտեղ ամայի էր: Մի հովաշէն խրճիթ միայն կար, մէջը զինուորներ, որոնք ներս ու դուրս էին անում. հօրիցս ինչ որ թղթեր ուզեցին, ներս տարան և յետ բերին, տւին, յետոյ, երբ քիչ մեզ գննել էին՝ թողին հեռացան:

Հայրս բացատրեց մեզ, որ գետի միւս փը պարսկական հող էր, և մեզնից այստեղ, ռուսաց հողում, անցագիր հարցրին ու էր, և մեզնից ստանան անցնելու: Անցագրի պաշտօնատունը և թոյլատրեցին սահմանն անցնելու: Անցագրի պաշտօնատունը և մաքսատունը գտնւում էին մեզնից բաւական հեռու, ցածում: Ծառը վերջացնելուց յետոյ, մենք, երեսներս, գետափ իջանք և գննել սկսեցինք եզերքին կպած մի մեծ նաւ:

Այդպէս նաւ երբէք տեսած չէի պատկերի վրայ, իսկ մեր թղթէ նաւակները բոլորովին ուրիշ տեսակ էին: Սա մի խոշոր արկղ էր, ուղղակի սնդուկ, չորս կողմը փայտէ վանդակ շինած: Մի երկար ձող էլ, որ թիակը պէտք է լինէր, արկղի միջից պարզւում, գնում էր և խրւում ջրերը:

— Լաստ է, հասկացրեց մեզ հայրս, որ մօտ էր եկել:

Դրանով էինք միթէ անցնելու: Այդ ջրոտ, ցեխոտ ու լարծուն յատակի վրայ էինք հաւաքւելու: Իսկ մեր ֆուրգօնը, ապրանքը, ձիերը:

— Կըտեսնէք, — ժպտաց հայրս, — բոլորն էլ կանցնեն: Գնացէք առ այժմ գետափից հեռու: Մի մօտենաք ջրին: Այստեղ ավերը փլում են յանկարծ: Իսկ եթէ ընկաք, էլ պրծնելիք չի լինի:

— Կըխեղդւե՞նք:

— Եւ ինչպէս... — ասաւ մեծ եղբարս. — այ, այսպէս կըխըւես ջրի մէջ, յետոյ, դժ-դժ-դժ... ջուրն ու ցեղը կըլցեն փորդ ու վըզզ... ջրի տակը: Մէկ էլ էն կը տեսնես, որ ծովն ես հասել...

— Իրաւ, ինչ ցեխոտ է:

— Կարմիր ցեխ է:

— Կասես արիւն լինի... Լեղդացած ու հողախառն արիւն:

Հայրս, որ հեռացրել էր մեզ գետից, նայեց ջրերին և ասաւ տխուր.

— Օ՛, Երասխը շատ ու շատ արիւն է խմել, անթիւ դիակներ քշել տարել ու այս երկրի բնակիչներից հազարաւորների խեղդոտել... Արիւնախում գետ է դա:

Ու լոց: Սպասում էինք, որ էլ խօսէր. պատմէր՝ թէ դա ի՞նչ արիւն էր, ի՞նչ դիակներ, ե՞րբ և ինչո՞ւ:

— Հայրիկ, — ասի ես, — պատմիր՝ խեղդեմ: Ի՞նչ դիակներ են. գէտն է մեծացել, թէ՞ կոիւ է եղել այստեղ:

դ.

Եւ հայրս մի քիչ լոնլուց յետոյ, գնաց, նստեց մի քարի վրայ ու սկսեց պատմել.

— Սրանից շատ և շատ տարիներ առաջ, — կըլինի մօտ 300 տարի, այս կողմերը լիքն էին շէն ու մեծ գիւղերով: Սկսած այդ գետից մինչև շատ հեռու քաղաքները, լիքն էին հայերով. ծաղկած դաշտեր, հարուստ բնակիչներ...

Բայց ահա պարսիկները կոիւ սկսեցին օտմանցիների դէմ և գնացին քարուքանդ անելու միոյիանց երկրները:

Կոիւը կատարում էր հայերի բնակած տեղերում: Երկու կուռղ ազգերի հազարաւոր զօրքերը մորեխների նման ընկնում էին արտերը, ոտնատակ տալիս, փչացնում էին գիւղ ու քաղաք, այրում էին ու քանդում ամեն բան: Աշխատում էին այնպէս դատարկել երկիրը, որ դէմից եկող թշնամին ոչ ուտելու բան գտնէր, ոչ էլ բնակւելու տեղ:

Առաջ պարսիկները յաղթեցին ու գնացին առաջ: Բայց յետոյ

սկսեցին յաղթւել ու յետ քաշւել, որ գնան, իրանց երկիրը մտնեն, գետի աջն միւս ափը:

Յետ էին քաշուում, բայց անցած տեղերում ինչ գիւղ ու քաղաք որ կտր՝ քարուքանդ էին անում, հայ բնակիչներին էլ զօռով դուրս քշում իրանց տուն ու տեղից, ոչխարների նման առաջ անում ու մղկտացնելով բերում, հաւաքում այստեղ:

Էլ մարդ չթողին—տղայ, աղջիկ, կին ու տղամարդ՝ անխնայ տւին մտրակների առաջ, շտապով դուրս արին ու հագար հագարներով առան և բերին, որ գետը անցկացնեն, որ չթողնեն օսմանցիներին էլ օգնելու, տուն ու հաց տալու:

Շտապեցնում էին, որովհետեւ թշնամին գալիս, հառնում էր: Էլ չթաղին, որ գոնէ իրանց հետ շոր կամ ուտելիք վերցնեն: Ով ինչ կարողացաւ՝ շուտով կապեց մէջքին, եթէ ձի կամ էջ ունէր՝ նրանց վրայ, մեծ մասը ոտքով, մտրակի ու փայտի հարւածների տակ գնում էին փոշոտ, յոգնած:

Եւ զօրքերը անգուլթ կերպով սպանում էին նրան, ով յոգնում, յետ էր մնում, ով չէր կարող գալ... Սպանում էին հիւանդներին, թոյլերին:

Մայրերի ձեռքերից երեխաներին խլելով՝ շարտում էին, ծերերին մօրթուտում, քարերից ցած գցում, և երբ այլևս շունչ չէր մնում գիւղերում, կրակ էին տալիս տներն ու խոտի դեղերը, արտ ու ամբար...

Այդպէս ահա, հազար-հազար կին, աղջիկ, տղամարդ ու մանուկ բերին, կիտեցին այս պղտոր ջրերի մօտ և սկսեցին անցկացնել գետից:

Անցկացնել, բայց ինչո՞վ: Հազիւ մի քանի լաստ ու նաւակ կար: Քիչ քիչ անցկացնելը երկար կըքաշէր, թշնամին հասնում էր, պէտք էր շտապել...

Եւ ահա թագաւորը հրամայեց, որ քշեն ու ջուրը լցնեն ամենքին՝ հազարաւոր կին, տղամարդ ու մանուկներ:

Սկսեց մի գորհուրելի տեսարան:

Թագաւորի զօրքերը, ձի հեծած, սրերի և մտրակների, փայտերի և հրացանների հարւածներով ժողովեցին այդ հազարաւոր թշնամներին ու քշեցին ջուրը...

Ճիշ, աղաղակ, լաց ու կոծ...

Գետը սևացաւ մէջը լցածներով: Խեղդւում էին, օգնութիւն կանչում... Չուրը տակոփէր անում մանուկներին, կանանց, լողալ չգիտեցողներին: Լողալն էլ օգուտ չուներ. ո՞վ կարող է դէմ դնել այս ակիքներին, որ ազատւի... Խեղդւում էին, ոչ ոք չկար օգնող:

Ընդհակառակը, զինւորները իրանց ձիերով ջուրն էին մտել և ծեծում ու առաջ էին մղում յետ մնացողներին, սպանում էին չզնացողներին...

Կէսից աւելին խեղդեց, ջուրը ծածկեց զլուխներով, իսկ ամբողջ վրայ դիզւեցին դուրս ընկած դիակները, հարկւրաւոր, հազարաւոր դիակներ...

Պատոր ակիքները տակոփէր արին խեղճերին: Երասխը կարմրեց, և այս բոլոր սարերն ու ձորերը լցւեցին մեռնողների ճիշ ու լացով, յուսահատ աղաղակներով...

Հայրս լռեց և տխուր ու մտածկոտ զլուխը կախեց կրծքին...

Դ.

Կէսօրից յետոյ, ամենից առաջ բեռները անցկացրին:

Չորս, հինգ թուրք մշակներ արագութեամբ լաստի վրայ դիզեցին ամեն ինչ, իրանք էլ նստեցին և ամին կանգնած մի մարդ արձակեց պարանը:

Երբ ամենքը նստել էին, լաստավարը մի ձող դէմ տաւ ամին, յետ մղեց լաստը, ընկաւ երկար թիակի վրայ և դէպի ջուրը սահեց:

Կարծում էինք, թէ ուղղակի դիմացի ամին էր գնալու: Բայց որքան զարմացանք, երբ տեսանք, որ ջուրը քշում էր լաստը միշտ դէպի ցած:

—Այդպէս է,—բացատրեց հայրս,—հոսանքի հետ կիջնեն, կամաց-կամաց կծուեն դէպի միւս ամբ և այս մեր կանգնած անդից շատ հեռու, դիմացը կեննեն: Նայեցէք, տեսնում էք հեռւում, միւս ամբի վրայի այն շէնքերը. այնտեղ է կայարանը:

Լաստավարը միշտ իր թիակի վրայ էր ընկած: Ճգնում էր ծռել և տանել դէպի միւս ամբ:

Աչքով երկար հետեցինք, բայց յետոյ յոգնեցինք: Մինչև վերադարձը մի ժամից աւելի տեկց:

Ահա այդ ժամանակ էր, որ մեզ մօտ, ափի վրայ եկան նոր հիւրեր:

Երեսուն-քառասուն ոչխարներ էին գրանք, փոշոտ, աղտոտ, յոգնած ու գլուխները կախ. խեղճ անասունները կիսաւեցին եզերքին, կպան միմեանց ու սպասեցին:

Կային նրանց հետ նաև երկու խոշոր շներ: Բայց ինչպիսի շներ: Մանաւանդ մէկը, ահագին, ուղիղ մի հորթի չափ. բրդոտ, արիւնոտ աչքերով և սև, մեծ մոութով:

Նրանք էլ յոգնել էին: Լեզուները կախ՝ հասան թէ չէ, շուն-թուկեցին և աչքերը փակ՝ փնային:

Երկու թուրք հովիւներ էին հօտը բերողները: Երկու, ահագին շէկ փափախներով, սևադէմ մարդիկ, որ երկար ցուպերով մի կետի վրայ ժողովեցին ոչխարներին և իրանք էլ նրանց կողքին՝ փուեցին գետին:

Ե.

Վերջապէս լստալ վերադարձաւ: Հիմի հերթը մերն էր:

Նստեցինք բաւական վախվիւնով: Մշակներն ու լստավարը ներս տարան մեզ ու մի որոշ տեղ նստեցրին կարպետի վրայ: Հայրս ու մայրս խստիւ պատուիրում էին, որ տեղներիցս չշարժուեցինք:

Այնուհետև լստավարը հօրիցս իրաւունք խնդրեց ոչխարների հօտն էլ մեզ հետ անցկացնելու:

Տեղ կար: Ոչխարներին ու շներին բռնեցին ներս և ժողովեցին մեր կողքին:

Ոչխարները խրախուժ էին, առաջնորդ երկու այծերը պոզերով փորձեցին դէմ դնել: Երբ լստալ շարժւեց, ոչխարները կանգնած փնային և մինչև անգամ վախից սկսեցին դողալ:

Այծերը միայն հանդարտ չէին մնում: Տեղները նեղ էր: Այս ու այն ոչխարին էին հրում:

Բայց երբ լստալ հոտանքի մէջ մտաւ ու սկսեց պատռել ու

անցնել և երբ ջրերն ելան ու խփել սկսեցին լաստի կողերին, այժեբը աւելի գժւեցին:

Մենք ասես վախից կծկւել՝ իրար էինք կպել: Ո՛չ միայն յիշեցի, այլ մի րոպէ անգամ մտքիցս չէին հեռանում հօրս պատմածները:

Աչքիս առջև էին գալիս կատաղի ջրերը՝ ծածկւած գլուխներով՝ մանուկ, կին ու տղամարդ խեղդւում էին, ձեռները յուսահատ կերպով շարժում, օգնութիւն կանչում...

Մօրս աչքերի մէջ էլ սարսափ էր նկարւած: Գրկել էր մեզ ու նստել:

— Մի նայէք, ջրին մի նայէք... — մոմ ունի էր նա:

Հանգիստ ու անվրդով էին միայն թիակի վրայ ընկած լաստավարը, հովիւները, այլև շները:

Ափն իջանք: Լաստը յետ դարձաւ ֆուրգօնն ու ձիերը բերելու, իսկ մենք ջրի եզերքին՝ սպասում էինք:

Մի քանի ժամից յետոյ մեր ֆուրգօնը պատրաստ էր նորից մեզ տանելու մեր նոր հայրենիքը:

ՀԱՅ ՈՒԽՏԱՒՈՐԻՆ

Յովհ. Թումանյան

Գնաս բարով, այ ուխտաւոր,

Երանի քեզ, հայ ուխտաւոր,

Որ կարօտով ու սիրառատ

Ուխտ ես գնում դէպ Արարատ:

Ձեփիւռներով, ծաղկանց բոյրով,

Խնչպէս ծնող սիրագորով,

Քեզ կողջունեն զմրուխտ հազած

Գեղամ սարերն ու Արագած,

Եւ հարազատ աչքի նման

Քեզ կը ժպտայ վճիտ Սեան,

Որ լեռների շուքերի հետ

Նազ է անում, խայտում վէտ-վէտ:

Փայլվում է ծփանքներով,
 Յօրինում է յոյսերի ծով
 Եւ մերթ վշտով ու տխրութեամբ
 Սեանում է, ինչպէս մութ ամպ...

Հապա էն սարն, էն սար հսկան,
 էն սարերի սարն ու արքան,
 Հագուր երկնի ծոցը մտած,
 Ճերմակ գլուխը ամպեր փաթթած,
 Սհա կանգնեց ծանր ու տրտում...
 Քո առջին ու քո սրտում...

Իհ, նա արդէն քանի սև դար
 Պերձ գանգուրով իր ծիւնափառ
 Շողջողում է, փայլատակում,
 Եւ ռախտաւոր հայի հոգում
 Հպարտութեան ծնում թունդեր
 Եւ սիրելի երազ՝ թէ դեռ
 էն երկնահոս Մասսեաց կատար,
 Ուր հին տապանն առաւ դադար,
 Դադար կառնեն փառքերն մեր հին,
 Որ նորափայլ իջնեն կրկին...

Հէնց խոնարհես աչքերդ ցած,
 Լայն դաշտի մէջ, առջեդ յանկարծ
 Մառախուղից իր խաշի հետ
 Կրբարձրանայ մի սուր գմբէթ,
 Որ կըխօսի մարդու հոգուն՝
 — «Խաղաղութիւն ամենեցուն»...

Այնտեղ էն հին դարերից վեր
 Երկնաքարոզ, հուժկու ձայներ
 Սահակ Պարթե, Ներսէս Մեծին
 Խաղաղութիւն քարոզեցին:
 Այնտեղ լցւած անեղ հոգով

Աստուածային իր տեսիլքով
 «էջ Միածինն ի Հօրէ»,
 Որ Հայաստան լուսաւորէ:
 Ու լոյսն առատ ծաւալեցին
 Հոսաւորիչն ու սէգ Տրդատ,
 Որ տակաւին այնտեղ կեցած
 Կըսաւ առնեն հոգիացած:

Ա Ն Ի

Ա. Ահարոնեան

ա.

Անին է իմ առաջը, այդ պառաւ ու հիւանդ մայրը, որի շո-
 րացած կրծքի վրայ գնում եմ սգալու այնքան թանկագին կո-
 րուստները և անցնող մեծութիւնների սև վախճանը:

Պարիսպների երկար կարաւանն է մեր առաջը, մի յոգնած
 կարաւան՝ որ կարծես հեռւից, շատ հեռւից եկել է, հասել այս-
 տեղ, բայց վերաւոր ու կողոպտւած ծունկ է չոքել հարթութեան
 վրայ այլևս երբէք չբարձրանալու համար: Զգիտես՝ ի՞նչ կայ ներ-
 սում, այդ պարիսպների յետևում, ի՞նչ են ծածկում նրանք իրանց
 ծումուած, չարչարած թիկունքների տակ. կուգէիր թե առնել,
 սլանալ և մի ակնթարթում դիտել այդ խորհրդաւոր շէնքերը,
 բայց առաջդ է Հովւի եկեղեցին, աւերակների սևաւոր կա-
 րապետը, րո հասկանում է քո հետաքրքրութիւնը և շտապում է
 քեդ ասել, թէ ի՞նչ կայ այնտեղ, պարիսպներից այն կողմը:

Հովւի եկեղեցին աւերակ Անիի պատկերն է:

Մենակ, անտէր ու վերաւոր:

Սարսափի և մահերի մի անիծւած օրում, երբ ամեն ինչ
 պղծւում էր ու կործանւում, այդ խղճուկ եկեղեցին մոռացւած
 որբի պէս, կարծես, փախել է քաղաքից դուրս փրկութիւն որո-
 նելու և այստեղ հարթութեան վրայ ընկել է թշնամիների հար-
 ւածների տակ: Կանգ ենք առնում նրա առաջը: Ժողովրդական

երևակայութիւնը, որ միշտ սիրում է ոսկեգօծել գունատ իրակա-
թիւնը և անփայլ պատմութիւնը, այս եկեղեցու հիմնարկութեան
հետ կապել է մի սիրուն աւանդութիւն: Հաւատացնում են, թէ
Բագրատունիների մայրաքաղաքն այնքան հարուստ է եղել, որ
մինչև իսկ հովիւը մեն-մենակ իր ծախքով է կառուցել այս
եկեղեցին իր կնոջ սիրուն, որին մի հանդիսաւոր օր Մայր եկե-
ղեցում տեղ չեն տւել գոռոզ տիկիները: «Հազար» եկեղեցուց
յետոյ այսպէս է շինւել մի եկեղեցին: Իրօք, եկեղեցի չէ սա, այլ
մի մատուռ, ճիշտ այնքան մեծ՝ որչան հարկաւոր է պերճ քա-
ղաքի հովին և իր հպարտ կնոջը աղօթելու համար: Բազմանկիւ-
նի ու գողարիկ այս շէնքն այնքան թեթև ոճ ունի, որ անգամ
իր անփառունակ վիճակում յիշեցնում է զեղանի մի կոյս, ճկուն,
բարեձև իրանով, համաչափ ու նուրբ կազմածքով: Առանձին
մասերի ներդաշնակութիւնն ամբողջի հետ այն աստիճան կատա-
րեալ է, որ մարդ ճաշակում է շէնքի ճարտարապետական պոէ-
զիան և սրտի կսկիծով դիտում գեղեցկութեան այս անդարձ
աւերակը:

Հովի եկեղեցին մեզ երկար պահել չի կարողանում: Պա-
րիսպները մօտ են, բոլորովին մօտ, նրանք կանչում, թարթում
են մեզ: Աւերակ են, այդ երևում է նաև հեռից, բայց և այն-
պէս մեզ թւում է, թէ նրանց յետևում շէնութիւն և բնակու-
թիւն, կեանք ու շարժում կայ: Ներդաշնակութեան հետամուտ
ու ծանօթ մարդկային հոգին հրաժարւում է հաւատալ, թէ այդ
գոռոզ բուրգերը հսկայ քաղաքի դամբարանի յուշարձաններն են,
որոնք կանգուն են միայն նրա համար, որ աշխարհն իմանայ,
որոնք կանգուն են միայն նրա համար, որ աշխարհն իմանայ,
թէ այնտեղ անդարձ կերպով թաղւած է մի փառաւոր կեանք, մի
ամբողջ ազգի մեծութիւն:

Եւ շտապում ենք...

Բ.

Պարիսպների մայր դռնից բացւում է զարհուրելի իրակա-
նութիւնը... մահաւն, ոչնչութեան մի մռայլ հեռանկար, որի
վրայ սաւառնում է սոսկումը անգամ օրը ցերեկով: Քարեր ու
քարեր կոյտ-կոյտ, անկարգ ու այլանդակ թմբեր, տեղ-տեղ կի-

սաւեր, կանգուն շէնքեր, որոնք ջարդւած բանակի վերջին ռազմիկների պէս կարծես գերագոյն պայքարն են մղում անդարձ անկումից առաջ: Կառքը ներս է մտնում պարսպի լայն, խրոխտ կամարի տակից. մի սառն, մեռելային շունչ է փչում մարդու երեսին և սարսուռեցնում մարմինը. աւերակների հեքն է այն, որ խուսափում է մեռած քաղաքի վրայից: Ձիերը բայլում են դանդաղութեամբ և նրանց ոտների տակ գետինը գորգում է խուլ կերպով թաղած կեանքն է այն, որ տնքում է ցաւով ամեն անգամ, երբ մի նոր ոտք գալիս է նրան ճխելու:

Անխուսն ենք...

Վերջալոյսի յետին շողերը դեռ դողդողում են Ալաճայի կատարների վրայ. մինչև գիշեր դեռ ժամանակ կայ, և շտապում ենք դէպի միջնաբերդը: Սրբատաշ քարերի շեղակոյտի տակ ծածկւած մի բարձր բլուր է այն՝ ուր հին շէնքերից լոկ յիշողութիւններն են մնացել: Երևում են միայն բազմաթիւ շինութիւնների հիմքեր, փշրւած, քանդակազարդ քարեր ցաք ու ցրիւ փռւած՝ ինչպէս մորկի թափով և այդ բոլոր աւերածի վրայ դեռ կանգուն է հոյակապ պալատի մի անկիւն, որ արթուն պահապանի պէս այս բարձրութիւնից նայում է առաջը փռւած աւեր քաղաքին: Այստեղ կայ նաև մի փոքրիկ եկեղեցի, պատերի կէսը ներքեից սև և վերը՝ կարմիր քարերով շինւած մի սիրուն շէնք, որ սեղանի կողմի այլանդակ բացւածքով նայում է Ախուրեանին: Ահա բոլորն՝ ինչ մնացել է Բագրատունեաց մայրաքաղաքի Սկրոպոլսից: Ո՛չ պալատականներ, ո՛չ զօրանոցներ, ոչ տաճարներ, այս բոլորի փոխարէն միայն քարեր:

Միջնաբերդը բնականից անսման գիրք ունի. մի կողմից Ախուրեանն է հոսում անդնդախոր ձորի մէջ, միւս կողմից նրան գրկում է Ծաղկաձորը, որի մէջ հեծեծում է մի փոքրիկ վտակ: Ամբողջ քաղաքի իր շրջակայքով, որքան աչքը կարող է կտրել, բացւում է հայեացքի առաջ: Ալեգարդ Մասիսը և պառաւ Արագածը նայում են այստեղ: Ալաճայի բարձունքները և Կողբայ սարերը եթերային համբոյր են ուղարկում այս աւերակներին: Լայն, ակնապարար հորիզոն. տեսարանը վեհ է և տխուր:

Անին գիշեր ժամանակ... Ո՞վ է թափառել գերեզմաններում
և ականջ դրել լացող խաւարի հեծկտանքներին։ Մէկը
խօսում է, փսփսում, տնքում. մի մութ խոռոչում ճանկեր
կան, որոնք քարն են չանգւում. մեռել է արդեօք, որ փորձում
է դուրս սողալ դամբարանից։ Մի փլւածքի տակ մի ուրիշը
մրմնջում է ցաւով ու տանջանքով. հօ, հօ է խեղդում, հօքեր են
կրծոտում իրար խաւարի մէջ։ Ահա մի ոտնաձայն, էլի մէկը,
էլի մէկը, քայլում են շտապ-շտապ, փախչում են զանազան կողմեր,
կանգ առան, ականջ են դնում արդեօք, մեզանից փախան... Նա-
յում ես շուրջդ, դէպի յետ, հեռուն ե... ոչինչ. այդ բոլորը քա-
մին է, աւերակների խենթ քամին և խաւարից շփոթւած երեակա-
յութիւնդ։

Պարիսպների մօտ ենք։ Գիշերով սրանք էլ զարհուրելի են։
Թեատարած ու վիրաւոր հսկաներ, որոնք անիծում են և կատաղա-
բար բռնեցք ցոյց տալիս երկնքին՝ նրա անգթութեան, անկարե-
կից հայեացքի համար։ Բացւածքներ ունին նրանք, որոնց մի-
ջից մի հատիկ աստղ կաթեցնում է իր գունատ շողերը, առանց
փայլ տալու մռայլ պատկերին։ Բամին հեծեծում է նրանց խո-
ցերի մէջ և մութ տեղերում կարծես. վիրաւոր զազաններ են
կազկանձում։

Անկատելի կերպով պտտոտ ենք գործում, քայլում դէպի հա-
րաւ։ Վերստին մեր առաջն է Ախուրեանը։ Նրա վրայ խաւարն
առես աւելի թանձր է, աւելի սև, ու սողում է գաղտագողի
կերպով, հրէշի պէս, սողում է անձայն, իւր նրա տակ ալիքներն
են հեծեծում։ Այժմ նրանց ձայնն աւելի ուժգին է և աւելի յու-
զիչ։ Շրջակայքում ամեն ինչ կարծես այդ վշշացող գետին
է ականջ դնում և պատմում է, պատմում է, պատմում։ Ի՞նչ
ես հեկեկում լալկան ու հիւանդ երեխայի պէս, որբացած գետ,
ինչէր ես տեսել հին օրերում, արդեօք ինչո՞ւ ես այդպէս գիշեր-
ցերեկ մոմուռ քամում...

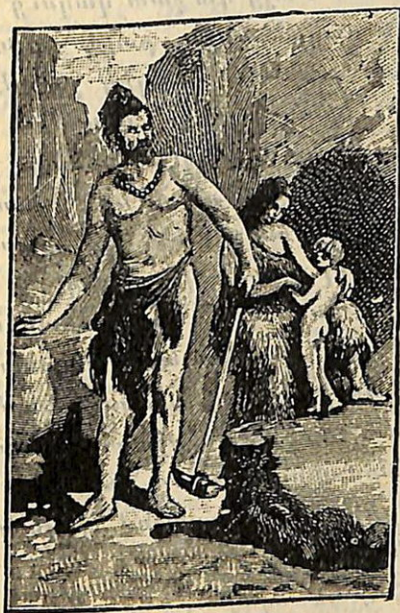

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԲՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՄԱՐԴԸ

Փոխ. Յովն. Արաքաշեան

ա. յրբագո՞ն կ'սկիզբ

Հսկայ բլրի լանջին՝ արագա-
վազ, կատաւի գետակի եզերքից
ոչ հեռու, մի մթին խորշ է երե-
ւում: Այդ խորշում նստած է մի
մանուկ. նրա հագին ոչինչ չկայ,
ուսին ձգած ունի միայն գաղանի
մորթի: Այս էր նրա ամբողջ հա-
գուստը: Մանուկը տասը տարե-
կան հազիւ լինէր:

Այն խորշը, որտեղ նստած էր
նա, մի քարայրի անցք էր, որ-
տեղ ապրում էին նրա ծնողները,
ազգակահները: Այս անցքը ծա-
ռայում էր ոչ միայն իբրեւ մուտք
դէպի նրանց բնակարանը, այլև

որպէս պատուհան ու ծխնելոյզ: Այս անցքի միջով կէսօրին արե-
գակը ներս էր ձգում իր պայծառ ճառագայթները: Այդ նոյն

անցքով էլ դուրս է գալիս քարայրից մշտապէս վառ կրակի ծուխը: Ներսը ոչ ոք չկայ. բոլորը գնացել են որսի, իսկ մանուկին յանձնւած էր կրակը պահպանելու: Մի րոպէ անգամ նա կրակի մօտից հեռանալ չի կարող: Նա պարտաւոր է շարունակ փայտ, ցախ աւելացնել, որ կրակը չհանգչի: Եթէ հանգչի, նորից կրակ ստանալ չի լինի: Նրա ազգականներից ոչ մէկը չգիտէ, թէ ինչ բան է լուցկին, կայծաքարը: Այս կրակն էլ ստացել են կայծակից այրւող ծառից և խնամքով պահում են, հսկում հերթով — այսօր՝ մէկը, վաղը՝ միւսը, գիշեր ու ցերեկ:

Կրակը տաքացնում է նրանց. կրակով եփում, խորովում են իրանց կերակուրը. կրակի շուրջն են հաւաքւում միշտ բոլորը և նա է պահպանում այդ մարդկանց մէջ ընկերական կապը: Բացի այդ՝ կրակը պաշտպանում է նրանց բնակարանը կաւոյից, քարից, ծառից: Առիւծները, արջերն ու միւս գաղանները վախենում են կրակից: Այդ մարդիկ համոզւած էին, որ իրանց բաղդը կախւած է այդ կրակից: Կար ժամանակ, որ այս քարանձաւում էլ վայրենի կենդանիներ էին ապրում: Բայց դա շատ վաղուց էր: Մարդիկ թակարդներով որսում էին գաղաններին, քարէ գէնքերով ապանում նրանց, կուում նրանց դէմ: Այս մարդիկ չգիտէին, ինչ է երկաթը և միւս մետաղները: Նրանց բոլոր գէնքերն ու գործիքները քարից էին և ոսկորից. Բայց և այսպէս նրանց յաջողեց դուրս քշել գաղաններին քարայրից և բնակւել այնտեղ, եւ անս նրանք արդէն մի քանի սերունդ ապրել են այս քարանձաւում: Այստեղ են ծնւել և մեծացել մանուկի պապերն ու ծնողները: Այստեղ է ծնւել և ինքը, մանուկը: Այս քարանձաւը նրա մէջ բնակւողների համար եղել է ամենալաւ ապաստան: Այստեղ նրանք հանգստանում էին որսից յետոյ. ցուրտ եղանակին միշտ այստեղ էին հաւաքւում՝ խորոյկի շուրջը տաքանալու: Այս բնակարանն ունի շատ մեծ յարմարութիւններ — նրա պատերը ամուր են, այստեղ կարելի է գիշերները ապահով պաշտպանւել գիշատիչ գաղանների հալածանքներից:

Մեր մանուկն այսօր շատ գոհ է ու հպարտ, որ իրան մի այսպիսի կարեւոր գործ, ինչպիսին սրբազան կրակի հսկողութիւնն է, յանձնւած է իրան: Կրակի ծուխը կծում է աչքերը, բայց մա-

Երբ մանուկը վերադարձաւ այրը, խիղջն գլխի ընկաւ, որ մեծ դժբաղդութիւն է պատահել: Կրակը հանգել էր: Մոխիրը դեռ տաք էր, բայց խեղճ մանուկն իզուր բոլոր ոյժով փշուժ էր՝ աշխատելով նորից վառել կրակը: Ոչ մի կայծ չէր երևում: Մանուկը լաւ էր հասկանում, թէ ինչ մեծ դժբաղդութիւն էր այդ: Այժմ ձմեռ է: Առանց կրակի մարդիկ ցրտից կըսառնեն: Առանց կրակի վայրենի գազաններն ամեն բոպէ կարող են յարձակել նրանց վրայ և պատառոտել: Մանուկը համոզւած էր, որ սարսափելի խիստ պատիժ է սպասում իրան — նրան մահաւան կըգատապարտեն և կըսպանեն: Նրա ազգակիցները խղճահարութիւն առածը չզիտեն: Նրանք որսորդ մարդիկ են — որսի ժամանակ սովորել են առանց խղճահարութեան խփել, սպանել իրանց դոճին: Այդ մարդիկ բոլորն էլ այդպէս են սովորած և ոչ ոք չէր պաշտպանի յանցաւոր մանուկին:

Եւ մանուկը որոշեց փախչել. բայց նախքան այլից դուրս գալը, նա վեր առաւ իր քարէ գործիքները, որոնք այն ժամանակեայ մարդկանց գլխաւոր հարստութիւնն էին կազմում: Քարէ գործիքներով մարդը գազանների գէժ էր դուրս գալիս. քարէ կացինով նա կտրատում էր միսը, ջարդոտում ոսկորները՝ նրանցից ծուծը հանելու համար. միևնոյն կացինով մարդը կտրատում էր ծառերի ճիւղերը, փայտ ջարդում, փորում բոյսերի արմատներ և այլն:

Հասնելով մի խիտ անտառի, մանուկը տեսաւ, որ իր ծնողներն ու ցեղակիցները ծառերի տակ նստաւած՝ որսի միս են ուտում. նրանց մօտ գետնի վրայ ընկած են մի մի սպանւած եղջերու և վայրենի խոզ: Որսորդներն այստեղ պատահել էին իրանց կանանց ու զաւակներին և բոլորը միասին նստել խնձոյքի: Քարէ դանակներով միսը կտրատել էին և քաղցած մարդիկ արտաաւոյր ազահութեամբ համարեա առանց ծամելու կուլ էին տալիս համեղ պատառները: Միքանիսը ջարդում էին ոսկորները և ծծում նրանց ծուծը: Նրանց մարմինները կեղտոտ էին, որովհետեւ սովորութիւն չունէին լւացւելու, մաղերը գզգզւած էին, բոլորի ճակատները սաստիկ նեղ էին և թեք: Նրանք, ըստ երեւութի, շատ ուժեղ էին: Մարդկանց խմբի մէջ մանուկի աչ-

կեր. սովորեցնում էր նրան նեւ-աղեղ գործածել, կարծր քարից նետերի և տէգերի ծայրեր շինել, քարէ մուրճեր ու կացիններ

պատրաստել, ձուկ որսալ, թրթուրներ ու օձեր բռնել, որոնք իբրև կերակուր էին գործածւում: Նրանք միասին կերակուր էին եփում կաշւէ պարկի մէջ: Եւ դա այնքան էլ հեշտ չէր: Եթէ պարկը շատ մօտիկ բռնէր կրակին՝ կայրէր. հեռացնէին՝ ջուրը չէր տաքանայ և միւսը չէր եփւի: Բայց տես, ինչ էին անում նրանք. հաւաքում էին քարեր և, կրակի մէջ ձգելով, շիկացնում, ապա այդ քարերը ձգում ջրով ու մտով լի պարկը: Ջուրը եռում էր և միւսը եփւում: Այս կերպով պատրաստած կերակուրն, իհարկէ, մաքուր լինել չէր կարող, բայց դա նշանակութիւն չունէր՝ այն ժամանակաւ մարդկանց համար:

դ. Երբ եւ որտեղ է այս ամենը տեղի ունեցել

Դուք երևի կրկարծէք, թէ այս ամենը կարող է պատահած լինել մի որեւէ հեռաւոր, անմարդաբնակ հրկրում: Ո՛չ, այս ամենը կատարւել է դուցէ և հէնց այն հրկրում, որտեղ այժմ ապրում ենք մենք, միայն թէ եղել է շատ, շատ հին ժամանակներում: Այդ այն ժամանակներն է եղել, երբ հրկրի վրայ դեռ եղել են մամոնտներ, երբ ոչ ոք կարգալ-գրել չգիտէր, երբ մարդկանց ծանօթ չէին ոչ երկաթ, ոչ բրոնզ և ոչ մի ուրիշ մետաղ, և երբ կացինները, մուրճերն ու միւս գործիքները շինւում էին կարծր քարից: Այդ ժամանակները մարդիկ դեռ գաղափար չունէին հրկրագործութեան և ընտանի կենդանիների մասին, դեռ իրանց համար սնուի կառուցանել չէին սովորած:

Սակայն ինչպէս կարելի էր իմանալ, թէ ինչ կերպ էին ապրում մարդիկ այն հեռաւոր ժամանակներում, երբ ոչ ոք ոչ գրել գիտէր, ոչ կարգալ... Այդ ժամանակները կոչւում էին Նախապատմական. Միթէ կարելի էր իմանալ, թէ ինչպիսի բնակարաններում էին ապրում նախապատմական մարդիկ, ինչ զէնքեր

տառները երկրում: Այստեղ կարելի էր պատուարել ծառերի կատարներին, ինչպէս անում են այժմ կապիկները: Լեռնոտ տեղերում մարդն աւելի յարմար է գտնում այրերի մէջ՝ բնակելու: Գետերի ու լճերի վրայ և ճահճային տեղերում նա իր բնակարանը շինում էր փայտէ սիւների վրայ:

Նրբ այրերում պիտանականները գտնում են մոխիր և ածուխ, գալիս են այն եզրակացութեան, որ այն ժամանակները մարդիկ օգտւելիս են եղել կրակից: Այնտեղ գտնում են նաև տեսակ-տեսակ զարդարանքներ՝ մեր հուլունքների և մատանիների նմանութեամբ: Սակայն դրանք շինում էին ոչ թէ ոսկուց ու արծաթից, այլ ոսկրներից, կաւիճից, այլ և այլ տեսակ քարերից և խեցիներից: Ներկայումս էլ դեռ կան վայրենիների ցեղեր, որոնք՝ չնայելով որ հագուստի մասին զաղափար չունին, սակայն իրանց մարմնի վրայ կրում են այլ և այլ զարդարանքներ: Նրանցից շատերը ծակում, կտրւտում են իրանց կաշին, ներկում ու զանազան նկարներ անում մարմնի վրայ՝ գեղեցիկ երեւալու համար:

Այս և ուրիշ շատ բաներ հարկադրում են կարծել, որ ճիշտ այդպէս էր վարւում նաև նախնական մարդը: Գտնւած իրերից միքանիսը, օրինակ՝ խեցիները, տեղական առարկաներ չէին: Ակներև է, որ դրանք հեռու երկիրներից էին բերւած: Ուստի գիտնականները կարծում են, որ այդ վաղեմի ժամանակներում էլ գոյութիւն ունէր փոխալսաճառութիւնը: Մէկն ունենում էր մի գեղեցիկ խեցի, մի ուրիշն էլ, օրինակ, գազանի մորթեր, և նրանք իրար հետ փոխում էին իրանց օպրանքները: Շատ հաւանական է, որ փողի տեղ գործածւում էին խեցիներ կամ ուրիշ որևէ ապրանք: Հաւանական է՝ առևտուրով պարապում էին գլխաւորապէս թափառաշրջիկ վաճառականները: Նրանք, այժմեան բօշանների նման, թափառում էին երկրից-երկիր: Ներկայումս դժւար է նոյնիսկ երեակայել, թէ ինչ դեր էին խաղում հին ժամանակներն այդ թափառական առևտրականները: Նրանք նոյնն էին, ինչ որ այժմեան խանութները: Բացի այդ՝ պատմում էին զանազան նորութիւններ և մեր լրագրների ու ամսաթերթերի դեր կատարում. բարեններ էին բերում հեռաւոր ծանօթներից և կատարում զանազան յանձնարարութիւններ, — այն՝ ինչ որ անում

են այժմ համակներն ու հեռագիրները: Եւ շատ հաւանական է, որ ամեն տեղ մի այդպիսի առեւտրականի գրկաբաց, մի առանձին ուրախութեամբ էին զիմաւորում: Այստեղից ծագում էր հիւրասիրութիւն և անցորդներին, օտարներին պատասպարելու, կերակրելու և պատւելու սովորութիւն:

Միևնոյն գերեզմաններում և այրերում գտնւում են նոյնպէս այն ժամանակեայ գաղանների և մարդկանց նկարներ: Սրբանք ցոյց էին տալիս, թէ ինչպէս էին հագնւում այն ժամանակեայ մարդիկ, ինչպէս որս անում, պատերազմում և այլն: Զանազան տեղերի և զանազան ժամանակների մարդկանց հագուստներն էլ տարբեր էին իրարից: Մի քանի տեղերում, որտեղ մարդիկ որսորդական կեանք էին վարում, գաղանների մօրթն էր հագուստի տեղ ծառայում. ուրիշ տեղերում՝ տերէները, խոտը և այլն: Աւելի ևս մեծ տարբերութիւն կար որսորդութեան և պատերազմելու ձևերի մէջ: Ինչպէս ասացինք, պեղումների ժամանակ գտնւում են նաև կերակուրների մնացորդներ: Դրանցից պարզ երևում է, թէ ինչով էին կերակրւում մարդիկ այն ժամանակները: Այդ մնացորդների մէջ գտնւում են շատ կենդանիների ջարդած ոսկորներ, և ջարդածքի ձևից երևում է, որ մարդիկ այդ բանն արել են ծուծը ծծելու նպատակով: Կենդանիների ոսկորների հետ միասին երբեմն գտնւում են նոյն ձևով ջարդած մարդկանց ոսկորներ. նշանակում է, նախնի մարդկանց մէջ էլ կային արիւնարբու մարդակերներ, ինչպէս և այժմ պատահում են վայրենի ցեղերի մէջ: Սակայն կային և ցեղեր, որոնք կերակրւում էին միմիայն բոյսերով, ստուգներով, արմատներով և այլն: Առհասարակ նախապատմական մարդու մնուները կախած էր կլիմայից, հողից, նրա պարապմունքից և այլն:

դ. Առաջ ևւ այժմ

Այն ժամանակամիջոցը, որի նկարագրութիւնն արեց այստեղ, պատմութեան մէջ կոչւում է քարէ շրջան, որովհետեւ այն ժամանակեայ բոլոր գործիքները քարից էին շինւած: Շատ դժուար էր նախնական մարդուն իր գոյութիւնը պաշտպանել այս

սարսափներով լի շրջանում, երբ ամեն կողմից նրա կեանքին վտանգ էր սպառնում. սակայն նրա խելքն ու հնարագիտութիւնն աւելի բարձր էին, քան ժամանակակից մամօնատներինն ու այլ կենդանիներինը. նրան յաջողեց ձեռք բերել կրակը. նրա նախորդները կարողանում էին միայն անօրոշ ձայներ արձակել, մոնչալ, իսկ նա սկսեց խօսել: Եւ այս ամենը — խօսելու ընդունակութիւնն ու կրակը նրան աւելի ևս զօրեղ դարձրին: Ուստի դեռ այն ժամանակ կարելի էր ասել, թէ այս խղճուկ և ողորմելի արարածի սերունդը ժամանակին կըղառնայ երկրի տէրն ու թագաւորը: Նրա զարհուրելի թշնամիները — կենդանական աշխարհի հսկաները, ինչպիսին, օրինակ, մամօնտն էր, անհետացան երկրի երեսից, իսկ մարդը մնաց: Նրա յաջորդներն յաղթեցին մամօնտին, անգեղջիւրին, փղին և միւս կենդանիներին:

Բայց այդ մարդն ստիպեց մի քանի կենդանիների ծառայել իրան: Սկզբում նա ընտելացրեց շանը, իր հաւատարիմ ընկերը, օգնականը, ուղեկիցը, պահապանը և ծառան դարձնելով նրան: Ապա սանձահարեց վայրենի ձիուն և ստիպեց կրել իր մէջքին իրան և իր բարիքը ու սայլերի լծեց. ընտելացրեց վայրենի կովին, ոչխարին, խոզին և այլն: Նա ուսումնասիրեց վայրենի դադանների սովորութիւնները և նրանց որսալու համար թակարդներ հնարեց: Այդպիսով մարդն անսահման տէր դարձաւ ոչ միայն չօրքօտանի կենդանիներին, այլ և թռչուններին ու ձկներին: Նրա առաջ խոնարհեց ամեն մի կենդանի արարած:

Անցան շատ-շատ դարեր, և մարդիկ սովորեցին իրանց զէնքերն ու գործիքները, քարի փոխարէն, բրոնզից շինել. սրանք անհամեմատ սուր և յարմար էին: Կարծես՝ մարդն աւելի բարձրացաւ և զօրեղացաւ: Սա կոչւում է բրոնզէ շրջան: Դարձեալ դարեր անցան, — և մարդիկ սովորեցին երկաթից գործիքներ շինել:

նել: Ի՞նչը կարող էր աւելի լաւ լինել, քան երկաթէ կացինը՝ ծառերը կտրատելու և փայտ ջարդելու համար: Երկաթէ սղոցը՝ սղոցելու համար, երկաթէ մուրճը՝ մեխեր խփելու և քարեր տաշելու համար, երկաթէ գութանն ու արօրը՝ երկիրը մշակելու համար: Հասաւ ևրիկաթէ շրջանը, մեր ներկայ շրջանը: Քարանձաւներէ, հողաշէն խրճիթների և վրանների փոխարէն մարդիկ սկսեցին շինել փայտէ և քարէ տներ: Նախնական մարդը մի ապահով, յարմար բնակարան չունէր և նա չէր կարող հաւատալ, թէ իր յաջորդները կրճինեն ահագին քաղաքներ քսան և աւելի յարկանի տներով, բարձր տաճարներով, աշտարակներով և այլն, կըհիմեն բազմաթիւ գործարաններ: Նա չէր հաւատալ, թէ իր թոռները կըծածկեն ամբողջ երկիրը երկաթուղու գծերով և ոչ միայն եղջերուից կամ վայրի այծից, այլև թռչնից ու քամուց էլ արագ կրկտրեն ճանապարհը:

Մարդը միայնակ որս էր անում ահագին տարածութեան վրայ և շատ անգամ քաղցից մեռնում էր, իսկ այժմ այդ նոյն հողամասը իր աւած բերքով սնունդ և հագուստ է տալիս հազարաւոր մարդկանց, որովհետեւ նրանք սկսեցին մշակել այն: Նախնական մարդը վախենում էր ջրից, ծովից, իսկ այժմ նրա սենունը իշխում է ծովին, նրա նաւերն ու շոգենաւերը շրջում են բոլոր իշխում է ծովին, նրա նաւերն ու շոգենաւերը շրջում են բոլոր ծովի խառնուրդները: Մարդը հպատակեցրեց իրան ջրերի գոլորշին և ստիպեց բեռներ կրել ծովերի և ցամաքի վրայով, աշխատել գործարաններում: Նախնական մարդը գողում, սարսափում էր քաժարաններում: Նախնական մարդը ժամանակը, երբ այժմեան մուս, մըրկի շաշիւնից, սակայն հասաւ ժամանակը, երբ այժմեան մարդիկ սանձահարեցին քամին, ստիպեցին աշխատել իրանց համար: Նրանք համարձակեցին նոյն իսկ օդագնաց նաւեր շինել և երկնքի թռչունների նման թռչել: Կայծակը սարսափի, անասելի երկնքի թռչունների նման մեր պապերին, իսկ այժմ մարդիկ խլե-երկիւղի մէջ էր ձգում մեր պապերին, իսկ այժմ մարդիկ խլեցին երկնքից օդային մըրկիկները մայր—ելէքտրական ոյժը և նրա միջոցով սկսեցին հեռագիրներ տալ և հեռախօսով ահագին տարածութեան վրայ խօսել միմեանց հետ, այդ ոյժն այժմ էլէքտրա-կան երկաթուղիներով մարդկանց և ապրանքներ է տեղափոխում, պարտացնում է մեքենաներ, լուսաւորում տներն ու փողոցները:

Նախնական մարդը մինչև երեքը հաշվել չգիտէր, իսկ այժմ մարդիկ ստոյգ կերպով գիտեն, թէ մեզանից քանի միլիոն վերստ հեռու է գտնւում արեգակը և մի աստղը միւսից։

Նախնական մարդը կարգաւ—գրել չգիտէր, այնինչ այժմ գիտնական մարդիկ լուծել են երկնքի և երկրի բազմաթիւ գաղտնիքներ։ Մարդն այժմ շատ բարձր է կանգնած իր խելքով և հնարագիտութեամբ։ Ոսք չկայ, որ դեռ մինչև օրս էլ բազմաթիւ չարիքներ, պատուհասներ գոյութիւն ունին երկրիս երեսին,—մարդիկ մեռնում են ցրտից, սովից, պատերազմները շարունակւում են, կատարւում են անթիւ յանցագործութիւններ, սակայն ներկայումս անհամեմատ լաւ է, քան թէ այն ժամանակ, երբ գոյութիւն ունէին մարդակերութիւն, ստրկութիւն և սոսկալի տանջանքներ...

Մի հայեացք ձգելով դէպի անցեալը, մենք կը տեսնենք, որ կեանքն արագ քայլերով առաջ է գնում։ Երբ նկատում ենք, որ մարդը ոչնչութիւնից դարձաւ աշխարհի տէրը, նրա պարծանքն ու փառքը, բնութեան թագն ու հրաշալիքը, մենք վստահ կարող ենք նայել դէպի ապագան։ Մենք իրաւունք ունինք յուսալու, որ մեր կեանքն աւելի ևս կըլաւանայ, կառավարիմէ։ Իզուր չէ ասել բանաստեղծներից մէկը, թէ՛ «բազմաթիւ են աշխարհիս մեծամեծ ուժերը, սակայն մարդուց զօրեղ ոչինչ չկայ բնութեան մէջ»...

ՔՐԻՍՏԱՓՈՐ ԿՈՂՈՒՄԲՈՍ ԵՒ ԱՍԵՐԻԿԱՅԻ ԳԻՒՏԸ

ա.

Սրանից հինգ հարիւր տարի առաջ Հնդկաստանը աշխարհիս ամենահարուստ երկրներից մէկն էր. այնտեղից արտահանում էին թանկագին ապրանքներ՝ մարգարիտ, սատափ, մետաքսեղէն, ոսկեթել մանւածքներ, թէյ, սուրճ, դարչին, բրինձ։ Վաճառականները հակեր էին կապում, ուղտերին բարձում, կարաւաններ կազմում ու ճամպայ ընկնում։ Կարաւանները անց-

նում էին լեռները կրճերով, աւազոտ անապատներով, ուղղիւնից
ուղղիւ, քաղաքից քաղաք, ուղտերը կոտորւում էին արեւիչ
աւազից ու ծարաւից, մարդիկ հիւանդանում էին, աւազակները
կողոպտում էին կարւաւաններն ու գերի էին վարում կամ սղա-
նում մարդկանց: Ամեն տեսակ վտանգների ենթարկւելով, մէկ-
երկու տարուց, վերջապէս, վաճառականները հասնում էին Մի-
ջերկրական ծովի ափերին, որտեղից ապրանքները նաւերով փո-
խադրւում էին Եւրոպա:

Շատերն արդէն որոնում էին մի այլ ճանապարհ դէպի
Հնդկաստան, աւելի կարճ ու աւելի ապահով: Զինովացի Բրիտ-
աափոր Կոլումբոսն էլ ամբողջովին տարւած էր այդ մտքով:

Բազդը նրան դցել էր Պորտուգալիայի մայրաքաղաքը՝ Լի-
սաբոն: Նա գիտէր, որ երկիրը կլոր է, և համոզւած էր, որ Պոր-
տուգալիայից շարունակ դէպի արեւմուտք գնալով՝ անապատճառ
պիտի հասնի Հնդկաստան: Նա դիմեց Պորտուգալիայի թագաւո-
րին, բայց իզուր: Կոլումբոսը դիմեց իր հայրենի Զենովա: Գը-
նում էր Սպանիայով: Այստեղ մի վաճառայր, ոգևորւած նրա
ծրագրով, խորհուրդ աւաւ դիմել Սպանիայի թագաւորին: Գիտ-
նականները նրա առաջարկը անմիա էին անւանում, պալատա-
կանները ծաղրում էին. երկար տարիներ թագաւորը խօսք չէր
տալիս. վերջապէս, ամեն խոչընդոտի դէմ կռւելով՝ Կոլումբոսն ու
վաճառայրը հասան իրանց նպատակին: Թագաւորը խոստացաւ
օգնել, եթէ Կոլումբոսը բոլոր գտած երկրները կընպատակեցնէ
Սպանիային:

Պալոս նաւահանգստում պատրաստւած էին հին, քայքայւած
երեք նաւ. նաւաստիներն ընտրւած էին ամեն տեսակ ոճրա-
գործներից ու յանցաւորներից: Կոլումբոսը, տեսնելով այդ՝ ուս-
տիկ մտատանջութեան մէջ էր — ճամպայ ընկնի, թէ՞ հրաժարւի:
Տասնևութը տարիների ջանքերից ու չարքաշութիւնից յետոյ
հրաժարւէր այս առիթից: Ուրիշ անգամ կըյաջողւէր արդեօք:
Կոլումբոսը որոշեց ապաւինել իր ճակատագրին:

Հէնց որ փչեց յաջողակ քամին, Կոլումբոսը նաւը ելաւ, հրա-
մայեց խորհիւնները քաշել և առագաստները բանալ:

Այդ օրը 1492 թւի օգոստոսի 20-ն էր:

Նաւեցին դէպի Կանարեան կղզիները: Դեկավարներէից մէկը զիտմամբ կոտրեց ղեկը, որ նաւերը ստիպւած լինին յետ դառնալ. բոլորն էլ շփոթւեցին և վատ նշան համարելով, պահանջում էին վերադառնալ: Կոլումբոսը մի կերպ ուղղել տւեց ղեկը և հրամայեց առաջ գնալ: Ամենքը տրտնջում էին. «Իր յիմար քմահաճոյքին է ուզում մեզ գոհել. բոլորիս կորցնելու է»:

Վերջապէս հասան Կանարեան կղզիներին: Ալիսերե էր, որ այդ նաւերով անկարելի էր ճամպորդութիւնը շարունակել անձանօթով և փկիւնոտով. նորոգելու համար մի ամբողջ ամիս պէտք եկաւ:

Դեկերը նորոգեցին, բոլոր փթած մասերը փոխեցին, թարմ շուր, միս, փայտ վերցրին ու մի կէսգիշերից յետոյ Կոլումբոսը ճամպայ ընկաւ դէպի արեւմուտք: Երբ լոյսը բացուեց, էլ ցափաքը չէր երևում. շուրջը միայն ծով էր ու երկինք, անսահման օտարածութիւն: Նաւաստիներին երկիւղը տիրեց.

«Ո՞ւր է տանում մեզ. չորս բոլորը միայն ծով է ու ծով և օրէցօր աւելի հեռանում ենք ցամաքից: Չենք ուզում նոր երկիրներ, թող յետ տանի մեզ մեր հայրենիքը»:

Մի քանիսը զգուշացնում էին, թէ ծովային օրէնքները խիստ են և մահի ու կեանքի իրաւունք են տալիս նաւապետին:

«Մեզ ի՞նչ, — կանչում էին նաւաստիները. — նա մենակ է, մենք շատ. ի՞նչից ենք վախենում. էլ ի՞նչ ենք հայում»:

Կոլումբոսը լսում էր այս տրտունջները, յորդորում, համոզում, իսկ հարկ եղած տեղը և սաստում, սպառնում. Վեցերորդ օրը տեսան ջրի երեսին լողացող մի մեծ գերան և ուրախացան, կարծելով՝ որ ցամաքը մօտիկ է: հեռաւոր ամպերը ընդունել էին ցամաքի տեղ:

Շարունակում էին նաւել: Հառան մի տեղ, ուր շուրը ծածկւած էր խիստ խոտով, որ խնդարում էր նաւարկութեանը: Բոլորն էլ վախենում էին՝ չլինի, թէ ծովի վերջն է ու խոտի տակ խութեր են ծածկւած: Նաւերը այս է՝ Ժայռերին կրդիպչեն ու կրժըրեն. ամենքն կը խեղդենք», — մտածում էին նրանք: Բայց Կոլումբոսը սիրտ էր տալիս՝ «Չենք խեղդւի, ջրխոտ է, տակը

քարեր չկան»։ Լողում էին խոտի միջով՝ կարծես մի կանաչ դաշտով։ Վերջապէս դուրս եկան այդ խոտերից էլ. կրկին միևնոյն կապոյտ ծովը, միշտ միևնոյն երկինքը։

Էլի մի քանի օր անցաւ, երեացին բազմաթիւ թռչուններ. դիշերները նստում էին կայմերի վրայ, բայց արևի ծագելուն պէս թռչում, հեռանում էին։ «Եթէ թռչուններ են թռչում, անշուշտ ցամաքը մօտիկ է», — ուրախանում էին նաւաստիները։ Յաջորդ օրը տեսան թռչող ձկներ, մի քանի հատ էլ նաւերի վրայ ընկան. երբէք այսպիսի ձկներ չէին տեսել։

Բայց դժւր յոյսեր. օրեր էին անցնում, ցամաքը չէր նըշմարւում։ Նաւաստիները բացէ ի բաց հրաժարւում էին աւելի հեռանալ. կոլումբոսը կանգնեց ապստամբների մէջտեղ ու կտրուկ յայտարարեց. «Այսքան ժամանակ եկել ենք, էլի մի երեք օր սպասենք։ Եթէ այս երեք օրն էլ ցամաքը չտեսնենք, կրվերադառնանք տուն»։

Գ.

Ապստամբները հպատակեցին. կոլումբոսը յոյս ունէր, որ երեք օրում անպատճառ կըհասնեն ցամաքին։ Շատ նշաններ կային. յատակը չափելով՝ նկատել էր, որ հեռոցհեռ խորութիւնը պակասում էր, թռչունները պտտւում էին արդէն երամներով. կային և փոքրիկ թռչուններ, որոնք ծովափից հեռու թռչել չէին կարողանայ. երեկոները փչում էր մի այնպիսի տաք քամի, որ երբէք ծովից չի փչում։

Էլի մի օր անցաւ, և դեռ ոչինչ չէր երևում։ Կոլումբոսն էլ յուզւում էր, բայց ցոյց չէր տալիս և նաւաստիներին խրախուսելու համար յայտարարեց, թէ երկու հազար հինգ հարիւր ըուբլի է նշանակւած նրան, ով ամենից առաջ կըտեսնի ցամաքը։ Ամբողջ դիշերը մարդիկ բնած չէին, շատերը կայմերի վրայ լուսացրին։ Իսկ Կոլումբոսը մտաւտանջութեան մէջ ինքն իրան ասում էր. «Եթէ այսօր էլ ցամաքը չերեաց, ի՞նչ պէտք է անեմ։ Նաւաստիները կապստամբւեն, և ամեն ինչ կորած է»։

Լուսաբացից առաջ Կոլումբոսը ելաւ տախտակամած և հեռւում մի կրակ նկատեց. իր աչքերին չհաւատալով՝ կանչեց մի

նաւաստուս և ցոյց աւեց հեռուն: Երկունսն էլ սրտատրոփ նայում էին. կրակը շարժւում էր: Անկասկած՝ մի նաւակ էր, իսկ նաւակով ափից շատ հեռանալ ոչ ոք չէր վստահանալ: Կոլումբոսի ուրախութեանը չափ չկար:

Լոյսը նոր էր բացւում, որ առաջաւոր նաւից ձայն տւին. «Յամաք, ցամաք»: Կոլումբոսի նաւը ամենից յետևն էր. շուտով այնտեղից էլ նկատեցին: Բոլոր երեք նաւերի վրայ էլ սաստիկ ուրախութիւն բարձրացաւ: Նաւաստիները համբուրում էին Կոլումբոսի ձեռները, ոտները, զգեստի ծայրերը: «Ների՛ր, ների՛ր, Կոլումբոս, որ չէինք հաւատում քո խոստումներին ու ըմբոստանում էինք քո դէմ. ովկիանոս չտեսած՝ սարսափել էինք»: Իսկ Կոլումբոսը երջանիկ՝ կրկնում էր. «Ամեն ինչ մոռացւած է, ես չեմ բարկանում ձեզ վրայ»:

Երեք ամիս անծայր ջրերը նաւելուց յետոյ՝ վերջապէս հասնում էին ցանկալի նպատակի:

Կոլումբոսը հրամայեց մակոյկներն իջեցնել ու իր օգնական նաւապետների հետ դիմեց դէպի ափը: Քանի աւելի մօտենում էին, այնքան աւելի էին զարմանում. ափին բարձրանում էր մի վիթխարի անտառ, որի ամեն մի հսկայական ծառը հազիւ չորս մարդ կարողանար գրկել, ամեն մի տերևը երեք մարդ կըծածկէր: Խոտերը, ծաղիկները, թռչունները՝ բոլորն էլ այնպէս չէին, ինչպէս Եւրոպայում: Անտառից դուրս վազեցին վայրենի մարդիկ, մորթը կարմիր, գլխի մազերը սև, երկար ու կոշտ, անմօրուք. ամբողջովին մերկ էին, միայն գլխին փետուրներ ու զարդեր. մարմինն ու երեսը նախշած էին բազմերանգ ներկերով, ականջներին ու ուննգներին օղակներ ու ոսկու կտորներ: Նրանք ապշած նայում էին նորեկներին:

Ելնելով ծովափը, Կոլումբոսը դրօշակ տնկեց և յայտարարեց.

— Այս երկիրն ու բոլոր այստեղ եղածը առնում եմ Սպանիայի թագաւորի իշխանութեան տակ:

Նաւերից որոտացին թնդանօթները, քահանան խաչ ու խաչվառով առաջ անցաւ, բոլորն էլ ծունկ չոքեցին ու գոհութիւն տւին Աստծուն աջողութեան համար:

Այդ կողմն Կոլումբոսը անւանեց Սան-Սալւատոր, այսինքն՝
Սուրբ Փրկիչ, ի յիշատակ իր փրկութեան:
Վայրենիները, տեսնելով սպիտակամորթներին ու լսելով
թնդանօթները՝ որոտը, կարծեցին, թէ սպանացիք ասուածներ
են ու երկնքի որդիք, որ եկել են փայտէ աներով և կարող են
փայլակ ու կայծակ հանել, և երկրպագում էին նրանց:

է.

Կոլումբոսն այնուհետև մի քանի ուրիշ կողմներ էլ գտաւ
ու՝ հաւատացած լինելով՝ թէ գտել է Հնդկաստանի մերձուր
կողմները՝ երկիրը անւանեց Վեստ-Ինդիա, այսինքն՝ Արեւմտեան
Հնդկաստան, իսկ վայրենիներին — հնդիկներ: Հիմնելով կողմներից
մէկի վրայ մի ամրոց ու մարդկանց կէսն այնտեղ թողնելով, նա
վերադարձաւ Սպանիա:

Երբ Կոլումբոսի նաւերը մտան Պալոսի նաւահանգիստը, քա-
ղաքի բոլոր եկեղեցիների զանգերը բարձրաձայն զօղանջում էին,
թնդանօթները որոտում էին և ժողովուրդը ցնծութեամբ դիմա-
ւորում էր: Երբ նա ներկայացաւ թագաւորին ու թագուհուն,
առջևից գնում էին հետը բերած հնդիկները, տանելով նոր երկրի
բերքերը՝ ոսկի, կարտոփիլ, սիմինդր, պտուղներ, թռչուններ և
այլն: Կարտոփիլն ու սիմինդրը մինչև այդ ժամանակ անծանօթ
էին եւրոպացիներին:

Այժմ ամենքը խոնարհում էին Կոլումբոսի առջև և աւելի
նրանք, ովքեր առաջ սնմիտ էին անւանում նրան: Թագաւորը
Կոլումբոսին պարգևեց դրամ, պատիւներ, ազնւականութիւն,
փողոցներում թագաւորի կողքին էր գնում ձիով. դեռ ոչ ոք
այդպիսի պատուի չէր արժանացել:

Յաջորդ ճամպորդութիւններին Կոլումբոսի հետ անցան նոր
աշխարհը բազմաթիւ գաղթականներ, որոնք որոնում էին ոսկի
և անաշխատ հարստութիւն: Նոր և նոր երկիրներ էին բացում:
Հիմնեցին նոր քաղաքներ: Կոլումբոսը պահանջում էր, որ գաղ-
թականները մեղմ վարեն վայրենիների հետ և չկատաղեցնեն
նրանց, և խիստ պատժում էր ոճրագործներին ու ծոյլերին:
Բայց դրանով բազմաթիւ թշնամիներ վաստակեց, որոնք դրդեցին

Թագաւորին, որ նրա տեղ մէկ ուրիշ կառավարիչ նշանակէ։ Այդ կառավարիչը հանեց Կոլումբոսին պաշտօնից և շղթայակապ ուղարկեց Սպանիա։ Թէև Թագաւորը հրամայեց շղթաներն իսկոյն հանել, բայց Կոլումբոսը երբէք չէր մոռանում այդ ապերախտութիւնն ու ասում էր իր ազգականներին.

«Երբ մեռնեմ, այս շղթաներն էլ ինձ հետ զրէք դադաղիւ մէջ»։

Այնուհետև նորից մէկ անգամ Կոլումբոսը փորձ արաւ արևմտեան ճամպով Հնդկաստան հասնելու և երկար շրջեց մի անձանօթ մայր ցամաքի սփերի մօտ։ Նախանձոտ ու չարամիտ մարդկանցով շրջապատւած, յոգնած՝ նա վերադարձաւ Սպանիա։ Այս անգամ Թագաւորն էլ երես դարձրեց նրանից և չուզեց նոյն իսկ

ընդունել իր մօտ։ Վշտից, անաշոյողութիւնից սրտաբեկւած՝ Կոլումբոսը հիւանդացաւ և մեռաւ։ Նրա հետ Թագեցին և նրա շղթաները՝ միակ պարգևը, որ ֆնացել էր իրան այնքան երախտիքների փոխարէն։

Նա մեռաւ, հաւատացած՝ որ գտել է Հնդկաստանի արևմտեան կողմերը։ Բայց շուտով իմացւեց, որ նրա գտածը մի նոր Աշխարհ է։ Այդ աշխարհին յետնորդները նոյն իսկ չաւին Կոլումբոսի անունը. նա կոչւեց Ամերիկա, մի երկրորդական ճամպորդի անունով, որ իր գրքի մէջ առաջին անգամ նկարագրեց այդ նորագիւտ երկիրները։

Ք Ի Ն Ա Ք Ի Ն Ա

ա.

Կոլումբոսից յետոյ սպանիայիք հետզհետէ տիրեցին Միջին և Հարաւային Ամերիկայի մեծ մասին: Շարունակ ահագին քանակութեամբ բաղդախնդիր մարդիկ զիմում էին այդ նոր աշխարհները ոսկի ու հարստութիւն ձեռք բերելու յուսով: Եւ Ամերիկայում իրանց այդ նպատակին շուտով հասնելու համար ոչ մի բանի առաջ կանգ չէին առնում և շատ վատ էին վարւում տեղացի ժողովրդներին հետ. աշխատեցնում էին, հարստահարում, ամեն չնչին բանի համար ծեծում, չարչարում ու հալածում: Եւ բնականաբար տեղացիներն էլ ատելով ատում էին իրանց կեղեքողներին, թէև միշտ հպատակւում էին նրանց, ծառայում և արտաքուստ ամեն կերպ աշխատում էին հաճոյանալ:

Սյդպէս էլ Պերուի կառավարիչը 1640 թւին մի խիստ անսիրտ մարդ էր: Շրջապատները նրան հաճելի լինելու համար, ինչ գազանութիւններ ասես, անում էին տեղացիների գլխին: Կառավարիչը յանկարծ մեռնում է կարճ միջոցում ու սարսափելի տանջանքներով: Լուր է տարածւում, որ պերուացիք նրան թուխաւորել են:

Սպանիայի թագաւորը նրա անզր աւարկում է մի ուրիշին: Պերուացիների ականջին լուր է հասնում, որ նոր կառավարիչը՝ իշխան Դիսոնը մի մեղմ, արգար ու բարի մարդ է, բայց ոչ որ չի հաւատում, — այնքան վախեցած էր նրանց աչքը եւրոպացիներին:

Նոր կառավարչի գալուց մի երկու օր առաջ պերուացիներին ցեղապետը գիշերով ծածուկ կանչում է իր բոլոր ցեղակիցներին անտառի խորքը, քինաքինայի մի գեղեցիկ ծառի տակ: Եւ ճէնց որ հաւաքւում են՝ այսպէս է խօսում.

— Գիտէք, որ Սպանիայից գալիս է նոր կառավարիչ: Կարելի է, որ սա նախորդից էլ աւելի մեզ տանջէ ու չարչարէ: Եկէք, կրկնենք մեր երգումը այս սուրբ «առողջութեան ծառի» տակ, որ երբէք, երբէք յայտնելու չենք սպիտակամորթներին սրա բուժիչ յատկութիւնը: Սպիտակների դէմ մեր միակ զաջնակիցը

տենդն է, որից հաղարներով կոտորուում են նրանք, և միայն մի գանձ է մնում մեր ձեռքին, որ դեռ նրանք չեն խել, և այդ գանձը այս ծառի բուժիչ կեղևն է: Երկնքի այս պարզեր պահենք մեզ: Վայ նրան, ով վախից կամ դուժից յայտնէ մեր պաղանիքը կեղեքիչներին. մահ մատնիչին: Եթէ այդ տեսակ մի գաւաճան գտնւի մեր մէջ, սպանենք նրան էլ, կնոջն էլ, երեխաներին էլ, սրբենք նրա ամբողջ ցեղը աշխարհիս երեսից: Երդւենք: — Երգւում ենք, երգւում ենք, — կրկնեցին միաձայն պերուացիները — երգւում ենք՝ ամեն տանջանք ու մահացու չարչարանք կրենք, բայց մեր զաղանիքը երբէք չյայտնենք:

Երգեցին ու իսկոյն ցրեցին. վտանգաւոր էին այդ տեսակ ծածուկ հաւաքումները. սպիտակները կարող էին իմանալ. կասկածել ու պատճառ դառնալ նոր հալածանքների:

Բ.

Եկաւ նոր կառավարիչը իր երիտասարդ կնոջ հետ: Պերուացիք գնացին նրանց դիմաւորելու և պերուացի կանայք ծաղիկներ սփռեցին իշխանուհու առաջ. զրանց մէջ էր և Զուման, ցեղապետի գեղեցիկ ու դեռատի հարսը:

Իշխանուհին որ տեսաւ Զումային, շատ հաւանեց և ուղեց, որ իր մօտ մնայ ծառայելու: Զուման մտաւ պնդաւ ծառայութեան և կարճ ժամանակի մէջ այնպէս սիրելի դարձաւ, որ իշխանուհին մի քայլ իրանից հեռանալ չէր թողնում: Իշխանուհու այդ սէրն, ինարկէ, պալատական տիկիներին շատ էլ դուր չէր գալիս, նախանձում էին նրան, յաճախ չարախօսում էին նրա մասին իշխանուհու առաջ, աշխատում էին կասկած գցել նրա սիրտը, թէ Զումայի սէրը կեղծ է, թէ բոլոր տեղացիք ատում են սպանացիներին, նա կեղծում է, ով գիտէ, ինչ դաւնիւթելու համար. բայց տիկիներ ոչ մի ուշք չէր դարձնում այդ փափսուկներին:

Անցան ամիսներ և իշխանուհու առողջութիւնը խախտեց. հիւանդութիւնը օր-օրի աւելի էր սաստկանում: Սպանացի բժիշկը սալիս էր իր գիտցած բոլոր դեղերը, ոչինչ չէր օգնում. հի-

ւանդը մէկ տաքացնում էր, մէկ դողացնում և բժիշկը վարտնումով շարժում էր զլուխը՝ «Թունաւորւած չլինի»:

Թոյն, ո՞վ պիտի թունաւորէր. պալատում ամենքը վստահեւ մարդիկ էին. ցտարը միայն Ձուման է, չլինի՞ նա...

Իսկ Ձուման այդ միջոցին սաստիկ տանջւում էր. տանջւում էր, որովհետեւ խոր սիրում էր իր բարի տիրուհուն, և գիտէր նրան բուժելու դեղը, բայց յայտնել չէր կարող:

25^օ որ երգել էին ամբողջ ցեղով, չէ՞ որ դա վերջին գէնքն էր տեղացիների ձեռքին, վերջին գանձը, քինաքինայի կեղեր...

Եւ Ձուման լուռ տանջւում էր, իսկ իշխանուհու վիճակը օրէ օր վատթարանում: Վերջապէս բժիշկը յայտնեց, որ մահը մօտ է: Ձուման յուսահատ ինչ անելը չէր իմանում: Յանկարծ մի լոյս ընկաւ նրա հոգին. դեղը յայտնել չէր կարող, բայց դեղը տալ այնպէս, որ ոչ ոք չիմանայ, հօ կարո՞ղ էր:

Իսկոյն կանչել է տալիս իր ամուսնուն, ասում է՝ որ իրան վառ է զգում, կարծես տենդ ունի, խնդրում է, որ ծածուկ իր համար քինաքինայի փոշուց մի քիչ բերի:

Գալիս է գիշերը: Ամբողջ պալատը թաղւած է խոր քնի մէջ, իսկ իշխանը իր սենեակում տարւած է իր աշխատանքով: Ձուման կամաց, ոտների մատների վրայ, անց է կենում իշխանի սենեակի առջով, մտնում է կից՝ հիւանդի ննջարանը, զգոյշ մօտենում է անկողնուն, որ հիւանդը չգարթնի, և դողդոջուն ձեռքով թափում է փոշին անկողնի կողքը դրած խմիչքի մէջ...

Յանկարծ մի ուժեղ ձեռք բռնում է յետևից նրա թևը, միւս ձեռքով փակում է նրա բերանը, որ ձայն չհանի հիւանդի սենեակում ու քարշ է տալիս դուրս թուլացած ու խելակորոյս կնոջը:

— Ի՞նչ ցանեցիր խմիչքի մէջ, հարցնում իշխանը կատաղած, առանց բաց թողնելու վախից քարացած կնոջ թևը:

Ձուման լուռ է:

Իսկոյն ոտի է կանգնում ամբողջ պալատը, ծառաները կապկպում են թոյն խառնողի թևերը ու տանում, գցում բանդ:

Ամեն կողմ տարածւում է լուրը, թէ Զուման թոյն է տւել: Յուզւում են պերուացիները, գիտէին, որ խեղճ կնոջը տանջալի մահ է սպասում:

Դատարանի դահլիճը լիքն է բերնէ բերան. թէ եւրոպացի, թէ տեղացի՝ ամենքն այնտեղ են:

Ներս են բերում պերուացի կնոջը շղթայակապ և սկսւում է հարցաքննութիւնը:

— Դու էիր իշխանուհու խմիչքի մէջ փռչի ցանողը:

— Այո:

— Ո՞ր տեղից գտար այդ փռչին:

— Ես տւի նրան, հնչում է յանկարծ բազմութեան միջից մի ուժեղ առնական ձայն, և ցեղապետի տղան առաջ է գալիս:

— Ոչ, ոչ, նա յանցանք չունի, նա ոչինչ չէր իմանում,—

— Լռի՛ր, կին, միթէ կարծում ես՝ թէ կարող եմ ասլրել քեզ նից յետոյ: Ինձ յանձնում եմ դատարանին:

— Այդ ի՞նչ փռչի էր, որ տւիր նրան, թո՞յն:

— Ո՛չ:

— Գուցէ մի բուժիչ դեղ տենդի դէմ:

Զուման յիշում է իրանց երգումը և սարսափած բացա-
կանչում.

— Ոչ, ոչ, տենդի դէմ ոչ մի դեղ չկայ:

— Որ դեղ չէ, ուրեմն թոյն, — եզրակացնում է դատաւորը.
— ուրեմն խոստովանում էք, որ այդ փռչին թոյն էր:

— Մենք ոչինչ չենք խոստովանում, — պատասխանում է ամուսինը հպարտ:

— Ես միայն լռել կարող եմ, — աւերացնում է Զուման խո-
նարհ: Կանչում են բժշկին՝ հարցնելու:

— Շատ տարօրինակ բան է իշխանուհու հիւանդութիւնը, — վկայում է բժիշկը. — ոչ մի դեղ չի օգնում. ես կարծում եմ, որ այդտեղ գործում է մի անծանօթ, դաժողալ թոյն:

Դատաւորները սարսափահար նայում են այդ երկու թունա-
ւորիչներին վրայ, քիչ խորհրդակցում են ու վճռում.

— Վաղը, կէսօրին կայրւեն երկուսով խարոյկի վրայ:

Ու մի հառաչանք է դուրս թռչում զժբաղդ կնոջ կրծքից:

— Քաջ եղիր, Զումա, մահը մեզ կազատէ այս ստոր սարը-
կութիւնից, — բացականչում է ամուսինը ոգևորւած. — մեռնենք ու
լինինք ազատ:

Դ.

Առաւօտը բոլոր տեղացիներին հրաման գնաց, որ գան, ներ-
կայ լինին պատժին: Երկուսի սոսկալի մահով ուղում էին ժողո-
վրդին վախ ազդել: Մոռյոլ ամբոխը հաւաքւեց արդէն վառւած
խարոյկի շուրճը, որ շղթայել էին սպանացի զինւորները: Իսկ
կառավարիչը չէր ուզեցել ակնանատես լինել, թողել հեռացել էր
քաղաքից:

Շուտով երևայ հեռւից մի հարիւրա՛լ զինւոր, որոնք շըր-
ջապատած բերում էին մահապարտներին: Արևի պայծառ ճառա-
գայթները խաղում էին զինւորների սաղաւարտների, գէնքերի ու
զրահների վրայ: Թմբուկներն սկսեցին որոտալ... Գունդը կանգ
առաւ խարոյկի առաջ: Զումային ու ամուսնուն հագցրել էին
երկար շորեր, գլուխներին գցել էին մի-մի տոպրակ՝ աչքերի աեզ
միայն ծա՛լ թողած ու թևերը կապած յետևը:

Գունդը կանգ առաւ, թմբուկները լսեցին, տիրեց մի սար-
սափելի լռութիւն. ահագին ամբոխը քարացել էր իր տեղը, ոչ
մի շնչիւն: Եւ պաշտօնեան արդէն պատրաստուում էր մահա-
պարտներին դէպի խարոյկն առաջնորդելու, երբ յանկարծ հեռ-
ւից ձիու դոփիւն լսեց և մի սպայ շնչասուլառ մօտ վազեց ու
յայտնեց պաշտօնակատարներին, որ սպասեն, գալիս է ինքը՝ իշ-
խանուհին, և առանց նրան պատժի չձեռնարկին,

«Ի՞նչ է...», «ո՞վ է դուլիս», «Ինչո՞ւ», — շշուկը ընկաւ բազ-
մութեան մէջ, և ծովի ալիքի պէս սկսեց շարժւել:

Եւ իբաւ. ահա իշխանուհու պատգարակը, որ չորս հօգի բե-
րում էին իրանց ուսին: Զինւորներն իսկոյն պատիւ տւին: Նա
դժւարութեամբ բարձրացաւ իր պառկած տեղից, յենւեց թևին
ու ասաց.

— Ես միայն այժմ իմացայ, ինչ որ պատահել է, այն էլ գրե-

էլէ զօռով. ինձնից ծածկում էին: Մեղապարաներին ներելը իմ իրաւունքից վեր է: Բայց նրանց համար թողութիւն խնդրել կարող եմ և յոյս ունիմ, որ ամուսինս չի մերժի իմ այս, զուցէ իերջին խնդիրս: Առ այժմ հանգրցէք այդ սարսափելի խարոյկը և արձակեցէք Զումայի ու իր ամուսնու. կապանքները, ես պատասխանատու եմ, նրանք չեն փախչի: Բերէք նրանց էլ ինձ հետ: — Երկար կեանք և առողջութիւն մեր իշխանուհուն, — լսեց յանկաւթ մի բարձր ձայն ամբողջի միջից:

— Այո, կեանք և առողջութիւն, — որոտաց զեղապետի ձայնը՝ իբրեւ պատասխան. — նա պէտք է որ ապրի, նա պէտք է որ առողջանայ:

Եւ մի փափսուկ ընկաւ տեղացիների մէջ. ահանջ ահանջ յայտնեցին իրար, որ մի ժամից հաւաքւեն անտառը:

Ե.

Իշխանուհին դարձաւ պալատ բոլորովին ուժասպառ: Հազիւ էր հանգստացել մի երկու ժամ, որ հրամայեց իր մօտ կանչել Զումային:

— Զումա, մօտ եկ, խօսեց նա մեծ դժւարութեամբ: — Ես քեզ այնպէս սիրում էի. և չեմ կարող քեզ վրայ բարկանալ...

Զուման յուսահատութիւնից չզիտէր՝ ինչ անէր... Իշխանուհին կասկածում էր նրա վրայ, թէև ներում էր. բայց նա անմեղ էր բոլորովին և այնքան տանջւել էր հէնց իշխանուհու սիրուն, իսկ այժմ պէտք է լռէր. ոչ մի բառ արդարանալու համար: Օ, խարոյկից աւելի ծանր էր այս բանը: Դժբաղդ կիներ լուռ ընկաւ նրա ոտներն ու բարձր ձայնով հեծկլտալով իշխանուհու ձեռքը սեղմեց իր շրթունքներին...

Բայց նոյն վայրկենին արագ քայլեր լսեցին դուրսը և ուրախ ձայներ, որոնց մէջ իշխանուհին ճանաչեց իր ամուսնու ձայնը:

— Քո անուհով ես ներումս խոստացայ յանցաւորներին. ներիր ըրանց, — եղաւ հիւանդի առաջին խօսքը, հէնց որ ամուսինը շէմ էից ներս մտաւ:

— Յանցաւոր չկայ, որ ներեմ, — եղաւ կառավարչի զւարթ

պատասխանը:—Մտէք, մտէք, ներս մտէք,—դարձաւ նա դէպի դուռը:

Ներս մտան ցեղապետն ու իր տղան՝ Զուժայի ամուսինը:

—Զուժա՛, —ասաւ ծերունի պերուացիին. —ցեղի թոյլտուութեամբ յայտնեցի ես իշխանին սուրբ ծառի դադտնիքը: Յայտնեցի, որ դու իշխանուհու խմիչքի մէջ բուժիչ դեղ էիր ցանել: —Բուժիչ դե՞ղ, —բացականչեց հիւանդն ապշած ու գորովանքով. —ապա էլ ինչո՞ւ էիք լռում, Զուժա:

—Երբեւոք կապել էր նրա շրթունքները, —բացականչեց կեսրարը: —Բայց իշխանուհին իր զթասրաութեամբ յաղթեց մեր երգման ուժին: Ինքը կիսակենդան եկել էր ազատելու և ներենելու իր կարծեցեալ թունաւորիչներին: Նրա ազնիւ սիրտը, ուրիշներին ազատելով, իրան ազատեց վերահաս մահից: Մենք, վայրենիներս, յարգում ենք սրտի ազնւութիւնն ու հոգու վեհութիւնը: Մենք մեր «առողջութեան ծառը» նւէր ենք բերում իշխանունուն:

Այդ օրից եւրոպացիք ծանօթացան քրիստեանայի հետ, որ մարդկութեան բարիքներից մէկն է: Եւ այնտեղ, ուր Զուժայի համար խարոյկ էին վառել, բարձրանում է այժմ մի արձան, որի վրայ դսկէ տառերով փայլում են հետեւեալ բառերը. «Զուժայի յիշատակին, որ փրկեց մահից սպիտակամորթների բարերար Դիտոն իշխանուհու կեանքը»:

—ա մանկ իմ, գմնառ
զկարար զնշապաման
նումի ի ճապնաւ
իմանիս զուսմանս
—ամա մանաման

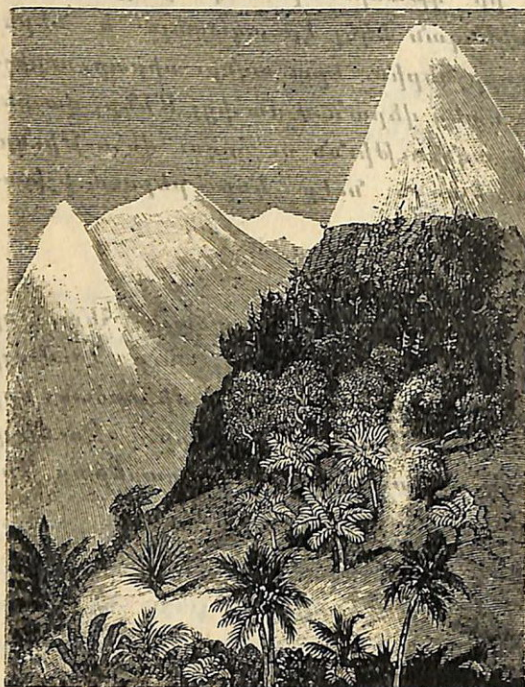
ամբ 1

գլխովդ յայտնած գութ իմ լաւս զմե մարացի զմանոյ
լուծի բոլորմանումս մարագիրոջ լուծի փոխ բոլորմանիս
ճապնաւ իողմանմանս ի իողմանմանս զմանապոյ զութ
զմանառումս զլուծաւ տալմանս զմանապոյ լուծի զլուծմանս
զմանապոյ լուծի բոլորմանս զլուծմանս զլուծմանս զլուծմանս
լուծմանս զլուծմանս զլուծմանս զլուծմանս զլուծմանս զլուծմանս

ԲՆՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ՄԱՐԴՈՒ ՎՐԱՅ

Փոխ. Յովհ. Արաքաճեան

Ո՞ւմ յայտնի չէ, թէ ինչպիսի անագին ազդեցութիւն ունի արեգակը բոյսերի, կենդանիների և մարդու վրայ: Նայեցէք առաջին նկարին և դուք կը տեսա՞ք, թէ ինչպէս լեռան ներքեից

1 Նկար

րաններ կը բացուեն ձեր առաջ, եթէ դուք ճանապարհորդէք տաք երկրներից դէպի բեւոր: Տրոպիքական անտառներից յետոյ դուք կը պատահէք խաղողի խնձորի և ծիրանների և ծածկւած այգիների. յետոյ կը տեսնէք տերեւախիտ ծառերի անտառներ. քիչ էլ այն կողմը՝ փշատերեւների, իսկ զբանից յետոյ տունդրաներ և վերջապէս բեռնների մշտնջենաւոր ձիւներ:

սկսած մինչև նրա գագաթն առաջնաբար փոխւում է բուսականութիւնը: Եթէ այսպիսի մի լեռան գտնւում է հասարակածին մօտիկ՝ այդ դէպքում նրա ստորոտին բուսած են լինում արմաւենիներ և ուրիշ տրոպիքական բոյսեր. դրանից քիչ վերև — տաք երկրների բոյսեր ու սրտուղներ. ապա՝ նախ տերեւաւոր և յետոյ վերջասերև ծառերի անտառներ, իսկ լեռան ամենաբարձր գագաթը ծածկւած է լինում մշտնջենաւոր ձիւնով:

Նոյնանման տեսա-

քից պակաս բուսեղէն և կենդանական կերակուր: Ուրեմն սամօ-
եդի մի անգամ կերածը նրան 60 օր կըբաւականացնէ:

Դժւար չէ երեակայել, թէ ինչպէս է ներգործում մարդու
վրայ այգպիսի տաք երկրներէ բնութիւնը, որտեղ բաւականաչափ
խոնաւութիւն և ուրեմն սքանչելի բուսականութիւն կայ: Այնտեղ
բաւական է իր խրճիթի առաջ երեք հացապտղի տնկիլ, որպէսզի
մի մարդն ամբողջ կեանքում կերակուրի կարիք չզգայ: Հար-
կաւոր չէ աշխատել կամ մտածել կերակուրի մասին, երբ
այգպիսի հեշտութեամբ է ձեռք բերում բոլորը, ինչ որ կարեւոր
է կեանքի համար: Ան այսպէս բնութիւնը իր զաւակներէց մէ
քանիսին երես է տալիս և դրանով սովորեցնում նրանց ծուլու-
թեան ու անհոգութեան:

Ուրեմն ցուրտ հիւսիսում բնութիւնը ժլատ է և խստապա-
հանջ դէպի մարդը, իսկ տաք երկրում՝ ընդհակառակը, չափա-
զանց բարի և առատածեղն: Այնտեղ մարդիկ աշխատանքից ու
հոգսից ուժասպառ են լինում, այստեղ՝ նրանք ազատ են ֆիզի-
քական և մտաւոր աշխատանքից:

Այս կողմից լաւ են բարեխառն երկիրները, որտեղ բուսա-
կան և կենդանական թագաւորութիւնները ոչ այնքան առատ են
և ոչ էլ բոլորովին սուղ:

Եւ իրաւ, այսպիսի տեղերում բնութիւնը հաւասար աչքով
է նայում բոլորին. մարդը բաւարար աշխատում է իր ապրուստը
հայթայթելու համար, — և աշխատանքը դարձնում է նրան ուժեղ,
հնարագէտ և գործունեայ:

Գ.

Ինչպէս յայտնի է, բոյսերի և կենդանիների համար բացի
տաքութիւնից անհրաժեշտ է նաև խոնաւութիւնը, անձրևը, ջուրը
և այլն: Եթէ օդի մէջ խոնաւութիւնը պակաս է, ինչպէս, օրի-
նակ, լինում է անապատներում, այգպիսի տեղերում բնակչու-
թիւնն էլ պակաս է լինում: Եւ դա շատ հասկանալի է: Արթէ
կարող է շատ ժողովուրդ ապրել այն տարածութեան վրայ, որ
ամբողջովին ծածկւած է լեռի աւազով, կաւով կամ քարով, և

յարմարաւոր դարձնել, իսկ այժմ միայն անհրաժեշտ կարիքն է ստիպում ապրել: Եւ այդպիսի խոնաւ տեղիքը սաստիկ ներգոր-

Նկար 4

ծում են մարդու վրայ: Նայեցէք ճահճային երկրում ապրող այս նեգրին (նկ. 4): Երբ նա ամբողջ ժամերով կանգնում է ջրի մէջ մի ոտքի վրայ, իսկ միւսը ծալած՝ բոլորովին նման է արագիլի: Սքազիլի նման՝ նա իր կեանքի կէսն անցկացնում է ջրում, ձուկ որսալու համար. նրա ոտները նոյնպէս երկար են, նա մերկ է բոլորովին, որովհետեւ հագուստը կըխանգարէր նրան ջրի մէջ շրջելիս: Այդպիսի երկրներում մենք մի տարբի էլ չէինք կարողանայ ապրել և կըմենէինք տենդից կամ ուրիշ վտանգաւոր հիւանդութիւնից:

Ո՛չ, լաւ չէ, երբ մի երկրում չափից դուրս խոնաւութիւն կայ, վատ է նոյնպէս, եթէ նա բոլորովին գուրկ է խոնաւութիւնից:

Տաքութեան և խոնաւութեան չափից է կախւած երկրի պտղաբերութիւնը: Իսկ եթէ երկիրը պտղաբեր է, այն ժամանակ ապահով դրութեան մէջ են լինում նրա բնակիչները, — թէ՛ երկրագործը, որովհետեւ այնտեղ առատ հաց է բուսնում, թէ՛ անասնապահը, որովհետեւ հոգը շատ խոտ և կանաչ է տալիս, թէ՛ որսորդը, որովհետեւ այդպիսի երկրում առատ է լինում թռչունների ու գազանների կերակուրը, հետեւապէս, առատ է լինում նաև որսը, թէ՛ վաճառականը, որովհետեւ այնտեղ առևտուրի համար թէ՛ ապրանք և թէ՛ սպանանջողներ շատ են լինում:

Պտղաբեր երկիրը մարդկանց առատ կերակուր է բաշխում: Երբ մարդիկ մշակում են երկիրը և հացը հաւաքում, վերջացնում են, նրանք ազատ ժամանակ են ունենում պարապելու կարգաւորով, նկարչութեամբ, երգեր յօրինելով և երգելով: Ահա թէ

ինչո՞ւ գիտութիւնն ամենից առաջ մուտ գործեց պողաբեր, հարուստ երկրներում:

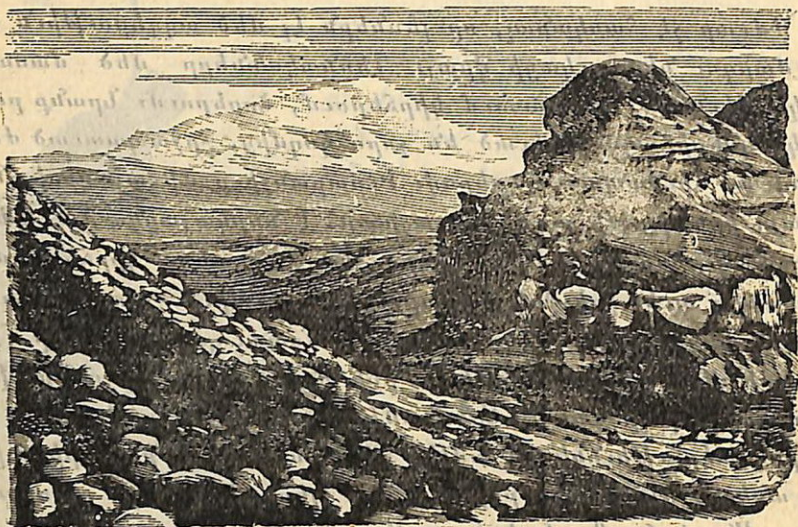
Գ.

Դժւար չէ հասկանալ, որ լեռներն էլ մեծ ազդեցութիւն ունին մարդու նիստուկացի վրայ: Լեռնականները մեծ մասամբ բնակութիւն են հաստատում կիրճերում, ձորերում: Նրանք բանդարկեալների պէս փակւած են չորս կողմից, շրջապատւած ժայռերով ու ձիւնապատ սարերով: Իւրաքանչիւր մի այսպիսի բնակավայր իրանից մի առանձին աշխարհ է ներկայացնում: Աֆրիկայում մի փոքրիկ լեռնոտ երկիր կայ, որտեղ, կիրճերի մէջ, ութսունից աւել ջուկ-ջուկ հասարակապետութիւն են տեղաւորւած: Դրանցից ամեն մէկը բռնում է մօտաւորապէս տասը քառակուսի վերստ տարածութիւն, իսկ բնակիչների թիւը մի փոքրիկ գիւղից էլ պակաս է: Այնուամենայնիւ լեռներում կորած այս մանրիկ տէրութիւններից ամեն մէկն անկախ է միւսներից, ինչ-պէս անկախ են իրարից բոլոր մեծ պետութիւնները — Ռուսաստանը, Անգլիան, Ֆրանսիան... Այսպէս է այդ ժայռերի և լեռնաշխթանների ազդեցութիւնը, որոնք պատասպարում են մի ժողովուրդ միւսից: Հասկանալի է, որ այդպիսի գիւղերի մէջ հաղորդակցութիւնը չափազանց դժւար է, երկրի այսպիսի անմատչելի սահմանները արգելում են լեռնաբնակներին հաղորդակցութիւն ունենալ միմեանց հետ, թոյլ չեն տալիս ընդօրինակելու օտար սովորութիւններ, գործեր, բարքեր, հաւատալիք, գիտութիւններ, լեզու և մտքեր: Ահա թէ ինչո՞ւ լեռնաբնակ ժողովուրդների մէջ անխախտ են մնացել նրանց հնաւանդ սովորութիւնները, բարքերն ու հաւատալիքը:

Նոյն լեռները՝ ինչպէս անմատչելի ամրոցներ, իրանց բնակիչներին պաշտպանում են թշնամիների յարձակումներից: Այս է պատճառը, որ Կովկասի նւաճումն այնպէս թանկ հստեց ունենրին: Կովկասի լեռնայինների անկախութիւնը պաշտպանում էին նրանց մայրենի լեռների սեպ, անմատչելի ժայռերը (Կ. 5):

Ինչպէս յայտնի է, լեռնային օգը նօսը է: Հարկաւոր չափով թթւածին ներշնչելու համար, այստեղ հարկաւոր է մեծ քա-

հակութեամբ օդ հաւաքել թռքերի մէջ: Եւ լեռնաբնակների կազմըւածքը յարմարել է դրան: Նրանց կուրծքն աւելի զարգացած է ու լայն, քան դաշտավայրի բնակիչներինը:

Նկար 5

Մենք գիտենք, թէ որքան դժւար է կեանքը լեռներում: Այսպիսի կեանքը տոկուն է դարձնում մարդուն, զօրեղացնում նրա բնատրութիւնը, կամքը, վարժեցնում կուրի, դիմադրութեան, համբերութեան. լեռնականներին դարձնում է քաջարի, յամուռ, հպարտ, անկախ, անհնազանդ և ազատ:

և.

Իբրեւ հակապատկեր լեռներին՝ վեր առնենք դաշտավայրերը: Լեռնցիները ապրում են ժայռերով պարփակած բանդանման ձորերում, իսկ դաշտավայրի բնակիչները ոչ մի բանով սահմանափակւած չեն և հարթ դաշտավայրերն ազատ ձգւում են դէպի անսահման հեռո՛ւն, ինչպէս ծովը: Շուրջը բնդարձակ է, այստեղ մարդն իրան ազատ է զգում՝ որպէս թռչունն օդում:

Դաշտային տեղերում որսն առատ չէ, որ մարդ կարողանար որսորդութեամբ ապրել: Բայց դրա փոխարէն այնտեղ առատ է խոտը և բնական է, որ շատ դաշտավայրերում զարգացած էր և

աւելի ևս զարգանում է անասնապահութիւնը: Սակայն, երբ մի տեղ անասունները խստն ուտում, վերջացնում են, հովիւներն ստիպւած են տեղափոխուել ուրիշ տեղեր, իսկ հարթ դաշտերը տեղափոխութեան կողմից շատ յարմար են: Այստեղից ծագում է թափառաշրջիկ, վրանաբնակ կեանքը: Դաշտային կլիման, մաքուր օդը և կ ու մ ի ս ը *) դաշտերի բնակիչներին ոյժ և առողջութիւն են տալիս:

Սակայն թափառաշրջիկ ազգերն իրանց ամբողջ կեանքն անց են կացնում կիսավայրերի անասունների մէջ, նրանք վարժւում են անպոթ միջոցներով սանձահարել կենդանիներին, նրանց հարկաւոր է սպանել, մորթել անասուններին՝ միս ունենալու համար, և այս ամենը մարդուն դարձնում է կոպիտ և անգութ:

Միանման պարապմունքը, բարքերն ու կեանքի եղանակը կապում են իրար հովաւական թափառաշրջիկ ցեղերը, իսկ լեռների և ուրիշ արգելքների բացակայութիւնն ու դաշտավայրերի միապաղաղութիւնը նպաստում են այդ կապին: Կարեւոր դէպքում՝ թափառաշրջիկներն ահագին խմբերով հաւաքւում են մի տեղ:

Զնայելով անսահման ընդարձակութեանը՝ դաշտավայրերն աչքի են ընկնում իրանց միակերպութեամբ: Ամեն տեղ համարեա նոյն բուսականութիւնը, միևնոյն կենդանիները, թռչունները, միջատները, բնութեան նոյն տեսարանները: Այդպիսի միակերպութեան մէջ մարդու միտքը չի զարգանում, այլ ընդհակառակը, թմրում է: Ահա, թէ ինչու թափառաշրջիկների մէջ այնքան փոքրաթիւ են հնարագէտ մարդիկ. ահա պատճառը, որ նրանք անկիրթ են, բիրդ և նրանց անծանօթ են գիտութիւնն ու արեւստը:

Դ.

Բոլորովին այլ պատկեր են ներկայացնում անտառները: Որքան հեշտ և յարմար է տեղափոխութիւնը դաշտավայրերում, նոյնքան դժւար է այդ բանը անտառներում: Տաք երկրների անտառներում յաճախ անհնարին է ոչ միայն կառքով կամ ձիով,

*) Զիւռ. կաթից առանձին ձևով պատրաստած խմիչք:

այլև ոտքով անցնելը: Այսպիսի դէպքերում մեծ ծառայութիւն են անում փղերի բաց արած նեղ շաւիղները: Այդպիսի անտառների բնակիչները ծնւում, աճում, ծերանում և մեռնում են, և պատահում է, որ իրանց ամբողջ կեանքում ուրիշ ցեղի պատկանող մարդու երես անգամ չեն պեմնում:

Այս անտառաբնակները բաժանւած են փոքրիկ խմբակների, փոքրաթիւ ընտանիքների, և պարապում են գլխաւորապէս պտուղներ ժողովելով և որսորդութեամբ: Իւրաքանչիւր մի այսպիսի խմբակ ունի իր առանձին լեզուն: Եւ եթէ պատերազմի կամ ջրեղնեղի ժամանակ ոչնչանում է մարդկանց մի այդպիսի ցեղ, նրա հետ միասին կորչում է նաև նրանց լեզուն:

Յայտնի է մի այսպիսի դէպք: Այդպիսի մի ժողովուրդ իսպառ ոչնչացաւ. նրա հետ կրոչնչանար և նրա լեզուն, եթէ կենդանի չմնար մի խօսող թուլժակ, որը արտասանում էր այդ ժողովրդի լեզուից մի քանի սովորած խօսքեր:

Այժմ հասկանալի է, թէ ինչու անտառաբնակ ցեղերն այդքան յետամնաց և անկիրթ են: Նրանք շատ քիչ բան են տեսնում և լսում իրանց կեանքում: Եւ որպիսի մեծ տարբերութիւն կայ անտառաբնակ և դաշտաբնակ ազգերի նիւտուկացի, բնակարանների, կերակուրների, հագուստների, բնաւորութեան, ընտանիքի և ընկերութիւնների կազմակերպութեան մէջ կային:

է.

Մեծ նշանակութիւն ունին մարդու համար նոյնպէս և գետերը: Նրանք մարդուն ձուկ են մատակարարում: Նաւագնաց գետերի վրայով, շոգենաւերի և առագաստանաւերի օգնութեամբ էժան և հեշտ տեղափոխում են մեծ քանակութեամբ ապրանքներ: Նաւագնացութեան հետ սերտ կերպով կապւած է առևտուրը: Իգուր չէ, որ գետերի օփերը ծածկւած են գիւղերով ու քաղաքներով: Գետերի վրայ լողալով՝ մարդիկ ծանօթանում են օտար երկրների և ժողովուրդների հետ, նրանց նիստուկացին, կրօնին և լեզուն: Նրանք շատ նորութիւններ են տեսնում ու լսում, սովորում են նոր-նոր արհեստներ, օգտակար գիտութիւններ, օտար լեզուներ և մտքեր: Իսկ այս ամենը մարդուն

ստիպում է աւելի խորհել, ուսումնասիրել ամեն ինչ, ուսմանել, և նրան կրթում ու լուսավորում է: Բացի այդ՝ նաւագնացութիւնը մարդուն դարձնում է դիմացկուն, համարձակ և հնարագէտ: Նոյնպիսի նշանակութիւն, միայն աւելի մեծ չափով, ունի և ծովը: Ծովերի և ովկիանոսների վրայով մարդիկ աւելի հեռու երկիրներ են գնում, աւելի շատ բաներ են տեսնում ու լսում, մեծամեծ վտանգների յաղթահարում, քան գետերի մօտ բնակւողները: Ծովերից բացի ձուկը, ձեռք են բերում սպունգ, մարգարիտ և բուստեր: Ծովերի և ովկիանոսների շնորհիւ մարդիկ աշխարհաշուրջ ճանապարհորդութիւններ են կատարում և համաշխարհային առևտուրը զարգացնում: Այս է պատճառը, որ դէպի ծովափը դուրս գալու յարմար նաւահանգիստներ ունենալու համար՝ ազգերը մրցում, կատաղի սլատերագմներ են մղում իրար դէմ, շատ արիւն են թափում:

Ը.

Ո՞ւմ յայտնի չէ նոյնպէս, որ ստորերկրեայ հարստութիւններն էլ մեծ ազդեցութիւն են գործում մարդկանց վրայ: Սակայն այդ ազդեցութիւնը տարբեր է լինում: Օրինակ՝ ոսկու և քարածուխի հանքերի ազդեցութիւնները մարդու վրայ չափազանց տարբերում են միմեանցից: Հէնց որ մի անմարդաբնակ, ամառային տեղում ոսկու հանքի հետք է գտնուում, իսկոյն այնտեղ է դիմում ոսկեխոյզների մի ահազին բանակ: Նրանց հետևում են վաճառականներ, արհեստաւորներ... Եւ ամայի անապատն յանկարծ, ինչպէս հէքիաթների մէջ է լինում, ծածկւում է քաղաքներով, շքեղ հիւրանոցներով, թատրոններով և այլն: Սակայն անցնում է մի քանի տարի, ոսկու հանքն սպառւում է այդ տեղում, և մարդիկ թողնում, հեռանում են այդտեղից և նա դարձեալ ամայանում, անմարդաբնակ է դառնում: Սա մի տեսակ տենդային դրութիւն է, որ շուտով անցնում է: Սա մշտական յամառ աշխատանք չէ, այլ մի ինչ որ ժամանակաւոր, տաժանելի գործ: Այդպիսի ձեռնարկութիւնները գրաւում են գլխաւորապէս արագ հարստանալու ջերմ սիրահարներին, և նա չի կարող վարժեցնել մարդուն մշտական, կանոնաւոր աշխատանքի:

Բոլորովին այլ գրութիւն է վիճակած այն տեղերին, որոնց
գտնւում են քարածուխի կամ երկաթի շերտեր: Սովորաբար
նրանց պաշարը շատ մեծ է լինում, երկնր բաւականանում:
Ուստի այդ տեղերում շինւում են բաղմաթիւ գործարաններ,
բնակութիւն են հաստատում հազարաւոր բանւորներ, վաճառա-
կաններ ու գործարանատէրեր: Այդպիսի տեղերում հաստատւում
են գաղութներ և ամբողջ քաղաքներ: Այսպիսի արգիւնաբերու-
թիւնը սովորեցնում է մարդուն կանոնաւոր, մշտական և ան-
զուլ աշխատանքի:

Յ Ա Ն Կ

(Այբբենական կարգով)

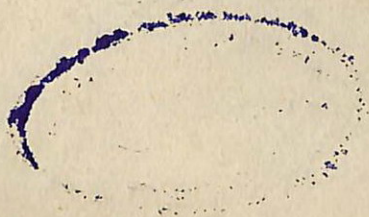
Ամենամեծ աշխատաւորը	118
*Ամպերի քարաւանը, Դ.	
Դէմիրջեան	129
*Անգրագէտ, Յովհ. Յով-	
հաննիսեան	6
Անի, Ա. Ահարոնեան . . .	156
*Անիւի տակ, Ադա. Նեգրի .	112
Անվատ վաստակաւորը .	113
Աշակերտի յիշատակարա-	
նից, ըստ Դ. Ամիշ . . .	3
Աշխատանքի երկրում,	
Վախտերովից	96
*Աշխատաւորի մահը, Ադա-	
Նեգրի	109
*Աշուղ, Յովհ. Յովհան-	
նիսեան	80
Արագած, Ա. Ահարոնեան	130
Արաքս, Րաֆֆի	144
*Արաքսի արտասուքը, Գա-	
մառ-Քաթիպա	146
Արցունքի աղբիւր, Գ.	
Աստուածատրեան . . .	42
*Բլբուլին, Շ. Կուրդինեան	65
Բնութեան ազդեցութիւնը	
մարդու վրայ, փոխ.	
Յովհ. Արաքսեան . . .	186
Գարնան առաւօտ, Յ. ք.	
Ճուղուրեան	125
*Գարուն, Մ. Պէշիքթաշեան	126
*Գերի արագիւրը, Յովհ.	
Յովհաննիսեան . . .	22

Գիշն ուսումնարանում, Խ.	
Աբովեան	27
Գործարանում, Վախտե-	
րովից	109
Դարիալի ձորում, Գ. Բա-	
շինջաղեան	133
*Երազ, Ս. Շահաղիզ . . .	49
Երասխի վրայով. Վ. Փա-	
փագեան	147
Երկնքի զանգակը, Նարդոս	81
*Երկնքից կախած՝ քարը,	
Սթ. Խնկոյեան	68
*Հնամանիքից հեռու, Չեխով	50
Թշուաթին, Ա. Ծառուրեան	25
*Թեաթափ բազէն, Աթ.	
Խնկոյեան	71
*Իմ մայրը, Յ. ք. Սառի-	
կեան	15
Լաց, պառաւ, լաց, Ա.	
Ահարոնեան	61
Լուր-դա-լուր, Վ. Փափա-	
գեան	88
Խալիֆի դատաստանը, Մո-	
րիէշ	65
Խորթ եղբայրս, Ա. Ահա-	
րոնեան	35
Խորհրդաւոր միանձնուհի,	
Մուրացան	29
*Կաթսավար, Յ. Յակոբեան	106
Կոյր մանուկը, Կորովենկո	72
Կոյր մանուկների վարժա-	

բանը, ըստ Դ. Ամիրչիսի	23
*Կովկաս, Պուշկին . . .	132
Կորուսած արդարութիւն,	
Վ. Փափագեան . . .	85
*Հալալ աշխատանք, Զու-	
լումեան . . .	98
*Հայ ուխտաւորին, Յովհ.	
Թումանեան . . .	154
*Հին օրհնութիւն, Յովհ.	
Թումանեան . . .	53
Հիւանդ ուսուցչի մօտ,	
Ըստ Դ. Ամիրչիսի . . .	18
Հրդեհ նաւթահանքում,	
Շիրւանդադէ . . .	101
*Հրեշտակ, Լեւմոնտով . . .	84
Ղարա Խանութ . Մ. Սի-	
բիրեակ . . .	9
*Սայրենի լեզու, Ս. Նա-	
գարեան . . .	4
*Սայրիկիս, Ա. Իոհան-	
կեան . . .	60
Մասիսը, Ա. Ահարոնեան	127
*Մեծը, Գամառ-Քաթիպա	17
*Մի վնասիր, Ա. Ծատուրեան	117
*Մըջիւններ ու խլուրդ,	
Ա. Ծատուրեան . . .	28

Նախնական մարդը, Գ. Յովհ.	
Արաբաշեան	
ա, Սրբազան կրակը , , ,	161
բ, Կրակը հանգստ , , ,	164
գ, Երբ և որտեղ է այս բո-	
լորը աւելի ունեցիլ . . .	166
դ, Առաջ և այժմ , , ,	169
Նոր ուսուցիչը, ըստ Դ.	
Ամիրչիսի , , , ,	5
*Ողորմած եղէք, Վ. Հիւզօ	41
Ուսումնաւարտ բանդա-	
կեալը, Դոստոյեւսկի . . .	20
Պայթիւն հանքում, Ն. Մել-	
Հայկազեան , , , ,	106
*Սարուր, Վ. Միրաքեան	122
*Վատ ընկեր, Ը. Խնկոյեան	44
*Վարժունի, Աղա-Նեգրի . . .	34
Տարաս-Բուլ բա, Տուրգենև	70
*Փառանա, Յովհ. Թումա-	
նեան , , , , ,	139
Փոքրիկ հիւանդապահ, Դ.	
Ամիրչիսի , , , , ,	54
Փոքրիկ գրագիրը, Նոյն ,	45
Քինաքինա, Ս. Լ . . .	179
Քոյր և եղբայր, Ղ. Աղա-	
յեան , , , , ,	13
Քրիստափոր Կոլումբոս ,	172
*Քրտինք, Ա. Ծատուրեան	95

100	101
102	103
104	105
106	107
108	109
110	111
112	113
114	115
116	117
118	119
120	121
122	123
124	125
126	127
128	129
130	131
132	133
134	135
136	137
138	139
140	141
142	143
144	145
146	147
148	149
150	151
152	153
154	155
156	157
158	159
160	161
162	163
164	165
166	167
168	169
170	171
172	173
174	175
176	177
178	179
180	181
182	183
184	185
186	187
188	189
190	191
192	193
194	195
196	197
198	199
200	201

ԳՍԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0080272

[12.]

ЦЕНА

УФ001

182

ՅՈՎ. Հ. ԱՐԱՐԱՋԵԱՆԻ

1. ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ Ա. տարի
2. ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ Բ. »
3. ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ Գ. » 40 »
4. ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ Դ. » 70 »
5. ՈՍԿԻ ԱՅԲԲԵՆԱՐԱՆ » 5 »

Պատրաստում է տպագրութեան

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ Ե. և Զ. տարի:

1. Գրքերն ուղարկւում են կանխիկ փողով կամ վերադիր վճարով:
2. Պատւէրները կատարւում են ստացւած օրը:
3. Ճանապարհածախսը գնողների վրայ է:
4. Գումարով գնողներին լինում է բաւարար զեղջ:
5. Մեծ քանակութեամբ գնողներին տւելի ձեռնտու պայմաններ:
6. Ցանկացողներին գրքերն ուղարկւում են և կազմւած, իւրաքանչիւր կազմի համար հաշւելով ութը կոպէկ:

Գ Լ Խ Ա Ի Ո Ր Պ Ա Հ Ե Ս Տ Ն Ե Ր Ը

Ալէքսանդրապօլում՝ կազմողի մօտ:

Տփլիսում՝ «Գուտենբերգ» գրավաճառանոցում:

(Тифлисъ, Книж. маг. «Гуттенбергъ»)

Կարսում՝ պ. Յ. Արարեանի մօտ:

(Карсъ, О-во Взаим. Кредита, І. Арабяну)

Վաճառւում են նաև բոլոր քաղաքների յայտնի
գրավաճառանոցներում

Կազմողի հասցէն՝

Александрополь,

Ованнесу Алекса ндровичу Ара баджіану.